

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ՀՐԱՅՐ ԹՈՎԱՎԱՅՐԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ	Հայաստանի Հանրապետության՝ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները Հանրապետության Նախագահի գործառույթների և լիազորությունների հարցերում	2
2. ՍՈՒՐԵՆ ՔՐՄՈՅՑԱՆ ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՊՈՒԿԱՅԱՅՐԱՆ	Պատիժները կատարող մարմինների և հիմնարկների պաշտոնատար անձանց որոշումների դեմ դատարան բերվող բողոքների ընդդատության հիմնահարցը ՀՀ օրենսդրությամբ	9
3. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	Սիգրանտների իրավական կարգավիճակը՝ նրանց քաղաքացիական, քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների պաշտպանությունը Հայաստանի Հանրապետությունում	14
4. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	Հանրապետական կառավարման ժամանակակից ձևերի հարաբերակցության հիմնահարցերը. տեսական-համեմատական վերլուծություն. բնութագրիչները, առավելություններն ու բերությունները	23
5. ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅՅԱՆ	Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի էությունը և իրացման հիմնական ձևերը Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխության համատեքստում	33
6. ՀԱՅԿ ՊՈՒՅՅԱՆ	Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-իրավական կարգավիճակին առնչվող զարգացումները խորհրդային շրջանում	40
7. ԶՈՐԱՅՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	Էլեկտրոնային փաստարդի հասկացությունը և առանձնահատկությունները	47
8. ԺԻՐԱՅՐ ՎԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ	Թմրամոլության դեմ պայքարի միջազգային փորձի վերլուծությունը և առանձնահատկությունները	51
9. ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ	Անձի սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման իրավաչափության հիմքերը	57
10. ԱՐՏԱՉԵՍ ԲԵԳԼԱՐՅՅԱՆ	Պետության հարկային քաղաքականության բնութագրիչները և գործառության նշանակությունը ժամանակակից իրավարմկալման պայմաններում	61
11. ЛУСИНЕ ВАРДАНЯН	Роль биоэтики в современном праве и в его трансформации	69
12. АВЕТИК ХАЧАТРЯН	О совершенствовании механизмов уголовно-правовой защиты национальной безопасности	77
13. ГАРИК ХУДОЯН	Тerrorizm и угрозы безопасности в современном мире	85

ՀՐԱՅՐ ԹՇՎՍՍԱՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար- գլխավոր քարտուղար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՎԱՐԴԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Քաղաքագիտության մագիստրոս,
ԳՄՀՀ իրավական ծրագրի ղեկավար Հայաստանում

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ՝ 2005 ԹՎԱԿԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԳՈՐԾԱԽՈՒՅԹՆԵՐԻ ԵՎ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԵՐՈՒՄ

Հոդվածը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2005 թվականի փոփոխություններին՝ Հանրապետության Նախագահի կարգավիճակին, գործառույթներին և լիազորություններին վերաբերող դրույթների վերլուծությունն է, որի արդյունքում ցույց են տրվում քննարկվող հարցերին վերաբերող այն խնդիրները, որոնք այդ փոփոխությունների արդյունքում իրենց լուծումը չստացան:

Հիմնարարեր՝ Նախագահի կարգավիճակ, Նախագահի գործառույթներ, Նախագահի լիազորություններ, սահմանադրական փոփոխություններ, իշխանությունների հավասարակշռություն, պառավանենություն, կառավարություն:

Կառավարման ցանկացած համակարգի գլխավոր խնդիրը գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների հավասարակշռությունն է, պետության գլխի, պառավանենությի և կառավարության միջև ներդաշնակ փոխհարաբերությունների հաստատումը:

Իշխանությունների հավասարակշռությունը որոշիչ է այնպիսի համակարգի կառուցման համար, որում և գործադիր, և օրենսդիր մարմինները բավականաշափ անկախ են և հաշվետու, պատրաստ փոխհամաձայնեցման պայմաններում որոշումներ կայացնելու և ունեն միմյանց նկատմամբ փոխադարձ գործուն վերահսկողական լիազորություններ: Անկախ այն հանգամանքից, թե այդ հավասարակշռությունը որ մարմին՝ պետության գլխի, պառավանենությի, թե անգամ դատական իշխանության մարմինների օգտին է խախտվում, թե նժարը այս մարմիններից որի կողմն է թեքվում, խախտվում է ողջ պետական համակարգի արդյունավետ աշխատանքը, ինչը հղի է բացասական բազմազան հետևանքներով՝ ժողովրդավարական արժեքների նահանջով, արդյունավետության նվազմամբ, ճգնաժամներով և այլն:

Ժողովրդավարական խոր արմատներ չունեցող, ժամանակի ընթացքում սեփական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կառավարման համակարգ չմշակած պետությունների համար իշխանության թերի հավասարակշռության առնչությամբ սահմանադրական ցանկացած բարեփոխ-

ման նպատակը պետք է լինի ստեղծել սահմանադրական այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք գործադիր իշխանությանը օրենսդիր վերահսկողության ներքո աշխատելու արդյունավետ հնարավորություն են տալիս և որոնք իշխանության այս երկու թերի գործունեությունը ներարկում են սահմանադրական վերահսկողության¹:

Անշուշտ, կառավարման ձևի ընտրությունը քաղաքական է: Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովը բազմից արձանագրել է, որ նախագահական, կիսանախագահական և պառավանենուական համակարգերի միջև հիմնարար ընտրությունը տվյալ պետության քաղաքական ընտրության իրավունքն է, և որ բոլոր վերոհիշյալ համակարգերն են հնարավոր է ներդաշնակեցնել ժողովրդավարական չափանիշներին: Սակայն բոլոր դեպքերում խորհրդարանը պետք է բավարար վերահսկողական լիազորություններ ունենա գործադիր իշխանության նկատմամբ²:

Անդրադառնալով կառավարման ձևի ընտրությանը՝ պետք է նկատել, որ այն առավելապես քաղաքական որոշում է, որը ոչ թե լավ կամ վատ համակարգի ընտրություն է, այլ կառավարման մի այնպիսի համակարգի, որն «առավել» արդյունավետ կարող է լուծել տվյալ երկրի խնդիրները՝ հաշվի առնելով տվյալ երկրի պատմական, տղիալական, քաղաքական, տնտեսական առանձնահատկությունները:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին հայացքից շատ պարզ թվացող հարցն իրականում բավականին բարդ է: Բազմաթիվ պետություններ անվերջ փնտրտուրների մեջ են, թե ինչպիսի լիազորություններով օժտել Նախագահին, խորհրդարանին, կառավարությանը, որպեսզի ողջ պետական համակարգն աշխատի առանց խոշնողությունների, կառավարման համակարգում հնարավոր կոնֆլիկտներն ունենան իրավական լուծումներ:

Հայաստանում կառավարման համակարգի կիսանախագահական մոդելի ընդունումը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով: 1991 թվականին արդեն գոյություն ուներ ուղղակիորեն ընտրվող Հանրապետության Նախագահի պաշտոն³, և իշխող վարչակազմը Հանրապետության Նախագահի գլխավորությամբ շահագրգորված էր այդ պաշտոնի պահպանմամբ և ուժեղացմամբ: Կառավարող մեծամասնության մտահոգությունը միայն այն էր, թե Հանրապետության Նախագահի ուժեղ դիրքի ամրագրման որ մոդելն է ավելի նախընտրելի: Ընդդիմությունը, որը հիմնականում պառլամենտական կառավարման ձևի կողմնակից էր, պառլամենտում կազմում էր փոքրամասնություն, և նրա ազդեցությունը չէր կարող լինել վճռորոշ: Իշխող մեծամասնության սահմանադրական պատկերացումների անթաքույց արտահայտությունը սահմանադրական հանձնաժողովի կողմից մշակված 1994 թվականի ապրիլի 20-ի նախագիծն էր,⁴ որը Հանրապետության Նախագահի համար ամրագրում էր բացարձակ գերակա դիրք: Հանրապետության Նախագահն առանց պառլամենտի մասնակցության նշանակում և ազատում էր վարչապետին (հոդված 74 կետ 6), կարող էր լուծարել խորհրդարանը (հոդված 74 կետ 5) և ուներ 2/3 վետոյի իրավունք (հոդված 74 կետ 3): Սյակ զիջումը վերաբերում էր խորհրդարանին, համաձայն որի՝ վերջինն կարող էր կառավարությանն անվստահություն հայտնել պատգամավորների ընդհանուր թվի ճայների մեծամասնությամբ, այլ ոչ թե պատգամավորների ընդհանուր թվի 2/3-ով, ինչպես դա նախատեսված էր 1991 թվական օգոստոսի 1-ի «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի մասին օրենքի» 8-րդ հոդվածի 6-րդ կետով:

Կառավարող մեծամասնության ընտրությունը կանգ առավ հենց այս մոդելի վրա, քանի որ այն հնարավորություն էր տալիս ճգնաժամային իրավիճակներում հակամարտությունը միշտ լուծել Հանրապետության Նախագահի օգտին՝ պառլամենտի լուծարմամբ: Այս լիազորությունը 1991թ. օգոստոսի 1-ի օրենքով Հանրապետության Նախագահը չուներ, սակայն Լևոն Տեր-Պետրոսյանը դրա

կարիքը խիստ էր զգում 1992 թվականից: Կիսանախագահական մոդելի օգտին էր խոսում նաև այն, որ Հանրապետության Նախագահն այլև գործադիր իշխանության ուղղակի դեկավարը չէր և կարող էր խաղաղ վերկուսակցական արքիտրի դեր:

2005թ. Հայաստանում սահմանադրական բարեփոխումների ժամանակ, պրոֆեսոր Օթթո Լուիթերիանդը, ով 1993 թվականից որպես խորհրդատու Հայաստանում աշխատել է սահմանադրական բազմաթիվ նախագծերի վրա, անդրադառնալով 2005թ. սահմանադրական բարեփոխումների անհրաժեշտությանը, դրանց մեջ առանձնացնում էր իշխանության երեք թևերի հավասարակշռման հիմնահարցը՝ մասնավորապես նշելով, որ Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի և կառավարության մասին 3-5-րդ գլուխները պետք է մեկ անգամ ևս ուշադիր վերանայել և վերամշակել՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների միջև հնարավորինս հավասարակշռված, համակարգային պահանջներին համապատասխանող և ներքուստ առանց հակասությունների իշխանության տարաբաշխման տեսանկյունից⁶:

Վերոշարադրյալից պարզ է դառնում, որ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններն առաջին հերթին պետք է վերաբերեին Հանրապետության Նախագահի լիազորություններին, վարչապետի և կառավարության սահմանադրական կարգավիճակին, Ազգային ժողովի վերահսկողական լիազորություններին:

Այս փոփոխությունները ոչ միայն պետք է պայմանավորեին իշխանության երեք ճյուղերի հավասարակշռությունը, այլ նաև ապահովեին իշխանության առանձին ճյուղերի ներսում բավարար զարումների և հակակշռությունների մեխանիզմների ներդրումը: Այդ փոփոխությունները երկրի կառավարման համակարգը հնարավորինս պետք է գերծ պահեին նկատվող այնպիսի միտումից, երբ նախագահական իշխանությունը գերիշխում է ինչպես գործադիր իշխանության այլ մարմինների, այնպես էլ օրենսդիր և դատական մարմինների վրա: Առաջ անցնելով՝ նշենք, որ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները, միտված լինելով լուծելու վերը նշված խնդիրները, այնուամենայնիվ գործնականում չկարողացան ապահովել հավասարակշռված կառավարման համակարգ:

2005թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հանրապետության Նախագահի գործառույթներն ու լիազորություններն էական փոփոխությունների չենթարկվեցին: Սահմանադրության 49-րդ հոդվածի նոր 1-ին մասում ուղղակիորեն սահմանվեց, որ Հանրապետության Նախագահը

«պիտության գլուխ է»,⁷ չնայած այն բանին, որ նաև մինչև Սահմանադրության փոփոխությունը, սահմանադրական իրավունքում և պրակտիկայում դա անվիճելի էր:

Ակնհայտ է, որ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածի նպատակը Հանրապետության Նախագահի ինստիտուտի էռության բացահայտումն է: Սակայն հոդվածի սահմանադրական բովանդակությունը պարզելը բավական բարդ է, քանի որ այն առավելապես որոշակի քաղաքական տեսության մարմնավորումն է Սահմանադրության մեջ⁸ և այդ պատճառով էլ իր էռությամբ իրավաբանական առումով այնքան էլ միանշանակ չէ⁹:

Հանրապետության Նախագահի իրավասությանը վերաբերող և 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների վերջնական տեքստում տեղ գտած դրույթները բավական երկար ճանապարհ են անցել: 2004 թվականին կառավարող կողայիշայի կողմից Ազգային ժողովնի ներկայացված սահմանադրական փոփոխությունների նախագիծն ընդհանուր առմամբ ընդլայնում էր Հանրապետության Նախագահի իշխանությունն ինչպես Ազգային ժողովի, այնպես էլ Կառավարության նկատմամբ¹⁰: Նախագահի լիազորությունների ընդլայնումը չէր վրիպել Վենետիկի հանձնաժողովի ուշադրությունից, որն իր՝ 2004թ. եզրակացությունում, մասնավորապես, նշել էր. «Պետության ժողովրդավարական կյանքի տեսանկյունից վտանգավոր է Հանրապետության Նախագահի լիազորությունների հետագա ընդլայնումը՝ առանց Ազգային ժողովի դերը մեծացնելու մասին դրույթների ամրագրման»¹¹: Հանրապետի դրվող վերջնական տեքստում մի շարք հարցեր կարգավորվեցին, սակայն Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը հստակություն չնույրեց Հանրապետության Նախագահի կարգավիճակ-գրքառույթներ-լիազորություններ հասկացությունների ծավալների բովանդակության և դրանց փոխհարաբերության մեջ: Սահմանադրական փոփոխությունները հստակություն չնույրեցին նաև այն հարցում, թե ինչ իրավական նշանակություն ունի 49-րդ հոդվածը, և թե ինչ իրավական կապ կա 49-րդ հոդվածի և 55-րդ հոդվածում շարադրված՝ Հանրապետության Նախագահի լիազորությունների ցանկի միջև: 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածը կարող էր մեկնաբանվել իբրև Հանրապետության Նախագահի օգտին լրացուցիչ ընդհանուր իրավասության նորմ: Ակնհայտ է, որ Սահմանադրության այս անորոշությունը կարող էր օգտագործվել 55-րդ հոդվածում նշված՝ Հանրապետու-

թյան Նախագահի լիազորությունների շրջանակներից դուրս՝ նրա լիազորությունները, հետևաբար փաստացի իշխանությունն ավելի ընդլայնելու համար: Նման դեպքում հարցականի տակ կորպեր իշխանությունների բաժանման սկզբունքը, քանի որ կիսարարվեր քաղաքական հավասարակշռությունը Հանրապետության Նախագահի և մյուս սահմանադրական մարմինների՝ Ազգային ժողովի, կառավարության և դատարանների միջև: Ծիշտ կլիներ հստակ սահմանել, որ Նախագահի կարգավիճակի, գործառույթների սահմանումը բնավ էլ չի կարող հիմք հանդիսանալ Նախագահի համար՝ իրականացնելու այնպիսի լիազորությունները, որոնք Նախագահն անհրաժեշտ կիամարի իր գործառույթների արդյունավետ իրականացման համար¹²: Քանի որ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածում ամրագրված՝ Հանրապետության Նախագահի ֆունկցիաներին վերաբերող դրույթները կարող են նրա լիազորությունների անընդհատ ընդլայնման աղբյուր հանդիսանալ, անհրաժեշտ էր այս հոդվածում ավելացնել, որ Հանրապետության Նախագահն իր ֆունկցիաներն իրականացնում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով իրեն վերապահված լիազորությունների միջոցով: Դրանով կիստակեցվեր, որ 49-րդ հոդվածը Հանրապետության Նախագահի պաշտոնի ընդհանուր ֆունկցիայի նկարագրությունն է և նրան իրավունք չի տալիս ծեռնարկել ցանկացած միջոցառում՝ 49-րդ հոդվածով իրեն տրված ֆունկցիաների իրականացման համար: Այս առումով շատ ցայտուն է Ռուսաստանի օրինակը (Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրության 80-րդ հոդվածի 1-2 մասերը սահմանում են նույնարդվանդակ դրույթներ),¹³ որտեղ Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանի՝ 1995 թվականի՝ Չեչնիային վերաբերող որոշման մեջ¹⁴ ՌԴ Սահմանադրության 80-րդ հոդվածի 2-րդ մասը մեկնաբանելիս Նախագահի գործառույթների ընդհանուր նկարագրությունը մեկնաբանվեց որպես բաց լիազորման նորմ: ՌԴ Սահմանադրական դատարանը ըստ էության դրանով ճանապարհ բացեց գերնախագահական կառավարման համակարգ ստեղծելու համար¹⁵:

Եթե Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաբարվական պրակտիկան գնա Ռուսաստանի Դաշնության ճանապարհով, ապա պետք է ասել, որ նման դեպքերի համար տեղին կլինի ֆրանսիացի հայտնի իրավաբան Գ. Լավերնանի դիտարկումը, որ այդ դեպքում ավելի հեշտ է թվարկել այն լիազորությունները, որոնք Հանրապետության Նախագահը չունի¹⁶:

2005 թվականի սահմանադրական փոփոխու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյունների արդյունքում պահպանվեց Սահմանադրության 56-րդ հոդվածի շարադրանքը. «Հանրապետության Նախագահը հրապարակում է հրամանագրեր և կարգադրություններ, որոնք չեն կարող հակասել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը և օրենքներին ու ենթակա են կատարման Հանրապետության ամբողջ տարածքում»: Առանձին վերցրած՝ օրենսդրական կարգավորման բացակայության պայմաններում այս հոդվածը Հանրապետության Նախագահին թույլ է տալիս առաջնային նորմաստեղծություն իրականացնել բոլոր ոլորտներում: Հանրապետության Նախագահի նման իրավասությունը, սակայն, համաձայնեցված չէր Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 5-րդ մասում կատարված փոփոխության հետ, ըստ որի՝ նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով¹⁷: Հետևաբար, ավելորդ էր Հանրապետության Նախագահի ակտերի՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին չհակասելու մասին դրույթը, քանի որ բոլոր ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը պետք է ընդունվեին Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և ի կատարումն դրանց: Սահմանադրության 56-րդ հոդվածը պետք է ընկալվեր և մեկնաբանվեր 49-րդ և 55-րդ հոդվածների հետ համատեղ, այսինքն՝ «Փունկցիաների» և «լիազորությունների» սահմանազարմանը համապատասխան: Վենետիկի հանձնաժողովը 2001թ. եզրակացությունում ((CDL-INF 2001)17, p. 46)¹⁸ ընդգծում էր, որ 49-րդ հոդվածի ընդհանուր դրույթը, ըստ որի՝ Հանրապետության Նախագահը պետք է ապահովի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականու գործունեությունը, չի կարող հիմք ընդունվել Հանրապետության Նախագահի նորատեղծ գործունեության համար: Սահմանադրության 56-րդ հոդվածի լայն մեկնաբանությունը և Հանրապետության Նախագահի կողմից իր իշխանության չարաշահումը կանխելու նպատակով 56-րդ հոդվածում անհրաժեշտ էր ամրագրել, որ Հանրապետության Նախագահը հրամանագրեր և կարգադրություններ է արձակում Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված իր լիազորությունների իրականացման համար:

Դեռևս 2000թ. ապրիլին, երբ Վենետիկի հանձնաժողովի հետ սկսվեցին սահմանադրական բարեփոխումների աշխատանքները, և՝ հանձնաժողովը, և՝ հայկական կողմն այն կարծիքին էին, որ Հանրապետության Նախագահն ունի նշանակման լայն լիազորություններ (հոդված 55, մասեր 5, 8, 10, 11), և այդ գործընթացում պետք է ընդգրկել կառա-

վարությանն ու պաղամենտին (CDL 2000) 49, թիվ 3): Հանձնաժողովը նաև նշել էր, որ քաղաքացիական ծառայողներ նշանակելու՝ Հանրապետության Նախագահի լիազորությունը կարող է սահմանափակվել միայն վարչակազմի բարձրաստիճան պաշտոնյանների նշանակմամբ, սակայն նախագծի 55-րդ հոդվածի 5-րդ կետը քայլ է կատարում հակառակ ուղղությամբ. քաղաքացիական ծառայողների կատեգորիան փոխարինում է պետական ծառայողների շատ ավելի մեծ կատեգորիայով:

Օրեւէ տրամադրանական հիմնավորում չուներ մարզպետներին նշանակելու և ազատելու՝ 1995 թվականի Սահմանադրությամբ սահմանված գործող կարգի պահպանումը, ըստ որի՝ Հանրապետության Նախագահը վավերացնում է մարզպետների նշանակման և ազատման վերաբերյալ կառավարության որոշումները: Քանի որ մարզպետների հիմնական ֆունկցիան կառավարության տարածքային բաղադրականության իրականացումն է, իսկ Հանրապետության Նախագահը կառավարության մաս չի կազմում, և ըստ 2005 թվականի խմբագրությամբ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ ներքին քաղաքականության հետ (որի մաս է կազմում տարածքային քաղաքականությունը) առնչություն չունի, ապա վավերացման պահանջը ոչ միայն հիմնավոր չէ, այլ ուղղակիորեն կարելի է դիտարկել որպես Նախագահի կողմից իրեն չվերապահված ոլորտ ներխուժման, որպես Նախագահի դիրքը ամրապնդող, սահմանադրական մարմինների շարքում այն ավելի ազդեցիկ դարձնող դրույթ:

Գործնականում հնարավոր է այնպիսի իրավիճակ, եթե Նախագահը ընտրություններից հետո վերջինիս ընդդիմադիր ուժի Ազգային ժողովում ձևավորի մեծամասնություն և կազմավորի կառավարություն: Կառավարություն կազմավորելուց հետո այդ ուժի հաջորդ տրամարանական քայլն իր տարածքային քաղաքականությունը տեղերում կյանքի կոչող համախոհ մարզպետների նշանակումն է, որը, ինչպես նկատեցինք, առանց Հանրապետության Նախագահի համաձայնության չի կարող լինել: Արդյունքում կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, եթե կառավարությունը ստիպված կլինի աշխատել Հանրապետության Նախագահին համախոհ և իրեն ընդդիմադիր մարզպետների հետ: Ուստի նման մոտեցումը թե՛ սահմանադրական իրավունքի, թե՛ արդյունավետ կառավարման համատեքստում ընդունելի ու հիմնավոր չէ: Եթե Հանրապետության Նախագահը չվավերացնի մարզպետների նշանակման կամ ազատման վերաբերյալ կառավարության որոշումը, ապա Հանրապե-

տուրյան Նախագահի այս լիազորությունը կարող է հատկապես վտանգավոր լինել «համակեցության» պայմաններում, քանի որ նոր կառավարությունը հնարավորություն չի ունենա իրազործել իր տարածքային քաղաքականությունը:

Իշխանության թերի միջև հավասարակշռության ապահովման համատեքստում կարևոր առաջնորդաց էր Հանրապետության Նախագահի գլխավոր դատախազ և Երևանի քաղաքապետ նշանակելու լիազորության վերացումը: 1995 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 9-րդ կետի համաձայն՝ Հանրապետության Նախագահը վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազատում էր գլխավոր դատախազին: Երևանի քաղաքապետին վարչապետի ներկայացմամբ նշանակում և ազատում էր Հանրապետության Նախագահը¹⁹. ընդ որում, Երևան քաղաքն ունի մարզի կարգավիճակ (108-րդ հոդված):

2005 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության համաձայն՝ գլխավոր դատախազին նշանակելու լիազորությունը փոխանցվեց Ազգային ժողովին, Հանրապետության Նախագահը պահպանեց միայն Ազգային ժողովին գլխավոր դատախազի թեկնածու առաջարկելու լիազորությունը (հոդված 55, կետ 9)²⁰:

2005 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության 108-րդ հոդվածի համաձայն՝ Երևանը դադարեց մարզի կարգավիճակ ունենալ և ստացավ համայնքի կարգավիճակ: Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ձևավորման առանձնահատկությունները սահմանվում են օրենքով: Օրենքով կարող է սահմանվել Երևանի քաղաքապետի ուղղակի կամ անուղղակի ընտրություն:²¹ Երևան քաղաքի ավագանու առաջին ընտրությունները անցկացվեցին 2009 թվականի մայիսի 31-ին²²:

Թեև 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները հստակեցնում են Հանրապետության Նախագահի անձեռնմխելության հարցը (հոդված 56.1)²³, սակայն փոփոխությունների լուրջ բացքումներից մեկն այն է, որ Հանրապետության Նախագահի իրավական պատասխանատվության հիմքերը սահմանափակվում են միայն պետական դավաճանությամբ կամ այլ ծանր հանցագործությամբ (հոդված 57):²⁴ Զանի որ կիսանախագահական համակարգում Հանրապետության Նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում, արևելանվրոպական գրեթե բոլոր սահմանադրությունները որպես Հանրապետության Նախագահի պաշտոնանկության հիմք նախատեսում են նաև սահմանադրության խախտումը, որպեսզի

ինչ-որ չափով մեղմվի Հանրապետության Նախագահի քաղաքական մեծ իշխանության և նրա քաղաքական անպատասխանատվության միջև առկա անհամապատասխանությունը: Ուստի Հանրապետության Նախագահի կողմից սահմանադրության կողմիտ կամ դիտավորյալ խախտումը որպես պաշտոնանկության հիմք սահմանելը, հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությամբ Հանրապետության Նախագահը հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, կիներ տրամաբանված ու հիմնավոր:

2005թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հանրապետության Նախագահը պաշտպանության բնագավառում ձեռք բերեց մի շարք նոր լիազորություններ: Ըստ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների՝ Հանրապետության Նախագահը զինված ուժերի գերազույն գլխավոր իրամանատարն է (հոդված 55 կետ 12), իսկ պատերազմի ժամանակ նա կարող է նշանակել և ազատել զինված ուժերի գլխավոր իրամանատարին (հոդված 55 կետ 13): Հանրապետության Նախագահը համակարգում է պետական մարմինների գործունեությունը պաշտպանության բնագավառում, նշանակում և ազատում է զինված ուժերի և այլ զորքերի բարձրագույն իրամանատարական կազմը (հոդված 55 կետ 12): 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների 81-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ Ազգային ժողովի նիստ գումարելու անհնարինության դեպքում պատերազմ հայտարարելու հարցը լուծում է Հանրապետության Նախագահը:

Թեև 2005 թվականի Սահմանադրության փոփոխությունները սահմանադրական անրագրում են տախս ազգային անվտանգության խորհրդին (հոդված 55-րդ կետ 6), սակայն այն մնում է միայն խորհրդատվական մարմին:

1995 թվականի խմբագրությամբ Սահմանադրության 111-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Հանրապետության Նախագահն Ազգային Ազգային ժողովի կողմից նախաձեռնված սահմանադրական փոփոխությունների նկատմամբ ունի 2/3 վետոյի իրավունք²⁵: Զնայած Վենետիկի հանձնաժողովն իր 2004թ. դեկտեմբերի 6-ի եզրակացությունում քննադատության էր Ենթարկել այդ դրույթը՝ համարելով չարդարացված, սակայն Հանրապետության Նախագահի այս լիազորությունը պահպանվեց:

Այսպիսով, եթե փորձենք ամփոփել 2005 թվականի Սահմանադրական փոփոխությունների՝ Հանրապետության Նախագահի կարգավիճակին, գործառույթներին և լիազորություններին վերաբերող դրույթների վերլուծությունը, կարող ենք եզրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հանգել՝

- միջյանցից չտարանջատվեցին Հանրապետության Նախագահի ֆունկցիաները և լիազորությունները,

- Հանրապետության Նախագահի համար՝ որպես Սահմանադրության երաշխավորի, որևէ պատասխանատվություն չահմանվեց Սահմանադրության կողմիտ կամ դիտավորյալ խախտման դեպքում,

- արտաքին քաղաքանության և պաշտպանության բնագավառներում շնախատեսվեց կրկնաստորագրման ինստիտուտը, ինչի հետևանքով այդ ոլորտներում կարող է վտանգվել միասնական քաղաքանության իրականացումը: Հանրապե-

տության Նախագահը պահպանեց իր իրավունքը առանց կրկնաստորագրման նշանակումներ կատարելու տարբեր պաշտոններում:

- Հանրապետության Նախագահը, ունենալով մարզպետներ նշանակելու և ազատելու մասին կառավարության որոշումները վավերացնելու լիազորություն, կարող է խոչընդոտել կառավարության կողմից միասնական ներքին քաղաքականության իրականացմանը:

¹ Տե՛ս L. Արույշան, Իշխանության օրենսդիր և գործադիր թերի միջև լիազորությունների հավասարակշռությունը ՀՀ Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ առաջարկող օրենքների նախագծերում, Սահմանադրական բարեփոխումները Հայաստանում /նյութերի ժողովածու/, Երևան 2005թ., էջ 142:

² Տե՛ս SDL-AD(2004) 044108, կետ 42. Ստրափուղար, 6-ը դեկտեմբերի, 2004թ., կարծիք թիվ 313/2004:

³ «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի մասին» ՀՀ օրենք, 1 օգոստոսի 1991թ., Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր N 15 (995) 15 օգոստոսի 1991թ.:

⁴ «Հայաստանի Հանրապետություն», 23 ապրիլի 1994թ.:

⁵ Սահմանան տես Վ. Պողոսյան, «Կառավարման կիսանախագահական ձևի առանձնահատկությունները Հայաստանում», ԵԱՀԿ, Ընտրված նյութերի ժողովածու, էջեր 55-60:

⁶ Տե՛ս O. Լուխթերիանոր, Հայեցակարգային նկատառումներ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության բարեփոխումների վերաբերյալ, Սահմանադրական բարեփոխումները Հայաստանում /նյութերի ժողովածու/, Երևան 2005թ., էջ 157:

⁷ Սահմանադրության փոփոխությունների կուպահիոն ուժիւի կողմից ներկայացված նախագծի սկզբնական տարրերակում նախատեսված էր, որ Հանրապետության Նախագահը նաև «այսության հաջորդայնության երաշխավորն է», սակայն այդ դրույքն առաջին ընթերցմանը ընդունված (2005թ. մայիսի 11-ին) նախագծից հանվեց:

⁸ Ֆրանսիայի սահմանադրության 5-րդ հոդվածը գոլիզմի դրստրինայի ամենացայտուն արտահայտությունն է: սահմանադրությունում: Այդ հոդվածն ընդորինակելու տեսանկյունից Հայաստանի Սահմանադրությունը միայնակ չէ: Ֆրանսիայի սահմանադրության 5-րդ հոդվածը պետության գլխի գործառույթների վերաբերյալ այս կամ այն ձևափոխությունը ամրագրված է կառավարման տարրեր ձև (հիմնականում կիսանախագահական) ունեցող բազմաթիվ երկների սահմանադրություններում: Տե՛ս, օրինակ, Ռումինիա (հոդված 80), Մոլդովա (հոդված 75), Լեհաստան (հոդված 126), Խորվաթիա (հոդված 94), Պորտուգալիա (հոդված 120), Բաղամիա (հոդված 56), Ալբանիա (հոդված 101), Ուկրաինա (հոդված 102), Ռուսաստան (հոդված 80) և այլն:

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան 2010, հոդված 49, էջ 562:

¹⁰ Տե՛ս Վ. Պողոսյան, Առաջին ընթերցմանը ընդունված Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը. Դիտորդ, հ. 12 (30) 2005 թ., էջ 8-11, Գևորգ Մ. Օլտոն, Հայաստանի Սահմանադրությունը և օրենսդիր-գործադիր փոփոխարարությունները, Սահմանադրական բարեփոխումները Հայաստանում /նյութերի ժողովածու/, Երևան 2005թ. էջ 132:

¹¹ Տե՛ս CDL-AD (2004)044, կարծիք, թիվ 313/2004:

¹² Հեղինակների նման առաջարկը 2005թ. մերժվեց: «Ժողովրդավարություն» հասարակական կազմակերպության պատրաստած սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի 111-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Հանրապետության նախագահը սույն հոդվածում սահմանված իր գործառույթներն իրականացնում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով իրեն վերապահված լիազորությունների միջոցով»: Տե՛ս Վ. Պողոսյան, Հ. Թովմանյան, Վ. Գրիգորյան, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ, Երևան 2005 թ., էջ 48:

¹³ Տե՛ս Ո.Դ. Սահմանադրություն՝ <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-6.htm>:

¹⁴ Տե՛ս Постановление Конституционного Суда РФ от 31 июля 1995 г. N 10-П “По делу о проверке конституционности Указа Президента Российской Федерации от 30 ноября 1994 года N 2137 “О мероприятиях по восстановлению конституционной законности и правопорядка на территории Чеченской Республики”, Указа Президента Российской

Федерации от 9 декабря 1994 года N 2166 “О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и в зоне осетино-ингушского конфликта”,
<http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision30248.pdf>:

¹⁵ Տե՛ս Օ. Լուիփերհանդ, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական փոփոխությունների 2001թ. աշխան տարրերակի վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացություն, Սահմանադրական բարեվիճումները Հայաստանում /նյութերի ժողովածու/, Երևան 2005թ., էջ 210:

¹⁶ Տե՛ս Կրուցօլով Մ.Ա. Президент Французской Республики., М. 1980, С. 48.

¹⁷ ՀՀՊՏ 2005.12.05 /Հասոնկ քողարկում/:

¹⁸ Տե՛ս <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF%282001%29017-e>:

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, Եր., Մխիթար Գոշ, 1997թ.:

²⁰ ՀՀՊՏ 2005.12.05 /Հասոնկ քողարկում/:

²¹ ՀՀՊՏ 2005.12.05 /Հասոնկ քողարկում/:

²² Տե՛ս <http://www.elections.am/yer2009/>:

²³ ՀՀՊՏ 2005.12.05 /Հասոնկ քողարկում/.

²⁴ ՀՀՊՏ 2005.12.05 /Հասոնկ քողարկում/.

²⁵ ՀՀ Սահմանադրություն, Եր., Մխիթար Գոշ, 1997թ.:

Грайр Товмасян

Руководитель - генеральный секретарь аппарата НС РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

Вардан Погосян

Магистр политологии,
руководитель правовой программы НМОС в Армении

РЕЗЮМЕ

Конституционные изменения Республики Армения 2005 года по вопросам функций и полномочий президента Республики

Статья является анализом положений, касающихся статуса президента Республики, его функций и полномочий по изменениям Конституции Республики Армения 2005 года. В результате анализа выдвинуты проблемы по обсуждаемым вопросам, которые не нашли свои решения по данным изменениям.

Ключевые слова: статус президента, функции президента, полномочия президента, конституционные изменения, уравновешивание власти, парламент, правительство.

Hrayr Tovmasyan

The RA NA Chief of Staff - Secretary General,
PHD in Law, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

Vardan Poghosyan

Master's in political science,
Head of the GIZ Legal Programme in Armenia

SUMMARY

The changes in functions and powers of the President of the Republic of Armenia after the Constitutional changes in 2005

The article discusses the changes in functions, powers and the role of the President after Constitutional reforms in 2005. As a result, problems not solved with the help of Constitutional changes were shown.

Keywords: The role of the President, Functions of the President, Powers of the President, Constitutional changes, The balance of power, Parliament, Government.

ՍՈՒՐԵՆ ՋՐՄՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարի տեղակալ
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՇՈՒՇԱԿԻԿ ՂՈԽԱՍՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության
աշխատակազմի քրեակատարողական
քաղաքականության մշակման բաժնի պետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

**ՊԱՏԻԺՆԵՐԸ ԿԱՏԱՐՈՂ ՍԱՐՄԻՆԵՐԻ ԵՎ
ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԻ ՊԱՇՏՈՆԱՏԱՐ ԱՆՁԱՆՑ
ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԴԵՄ ԴԱՏԱՐԱՆ ԲԵՐՎՈՂ
ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ
ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ**

ՀՀ օրենսդրությամբ դատավարտյալներն օժտված են պատիժները կատարող մարմինների և հիմնարկների պաշտոնատար անձանց որոշումների դեմ դատարան բողոք ներկայացնելու իրավունքով: ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունը վկայում է, որ քաջակայում է առանձնահատուկ իրավական կարգավորումը պատիժները կատարող մարմինների և հիմնարկների պաշտոնատար անձանց որոշումների դեմ ներկայացնելող բողոքների բննության վերաբերյալ: Բացի դրանից, դատարան ներկայացնելող բողոքների ընդդատության հարցը հստակ չէ: ՀՀ վարչական դատարանին և ընդիհանուր իրավասության դատարանին ընդդատյա հարցերի վերլուծությունը վկայում է, որ նման բողոքները պետք է բննվեն ընդիհանուր իրավասության դատարանի կողմից:

Հիմնարարեր- պատասխանական մարմիններ, քրեակատարողական հիմնարկներ, դատավարականների բողոքներ, դատարանի իրավասություն, բողոքարկման մեխանիզմ, կարգավորման գործընթաց:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 12-րդ հոդվածում ամրագրված են դատավարտյալի հիմնական իրավունքները: Ի թիվս դատավարտայի իրավունքների՝ օրենսդիրը ամրագրում է իր իրավունքների և ազատությունների խախտման վերաբերյալ բողոքներով համապատասխան մարմիններին դիմելով:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 7-րդ հոդվածը, ամրագրելով օրինականության սկզբունքը, հստակ շեշտադրում է, որ պատիժները կատարող մարմինների և հիմնարկների պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն օրենքով իրենց վերապահված գործողություններ, իսկ պաշտոնատար անձանց գործողությունների կատարումը կարող է բողոքարկվել դատարան կամ օրենքով նախատեսված այլ մարմին: ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունը վկայում է, որ հստակեցված չեն պատիժը կատարող մարմինների որոշումների դեմ ներկայացնելող բողոքների ընդդատության հետ կապված հարցերը: Ուստի հարկ է պարզաբանել, թե արդյոք այդ բողոքները ընդդատյա են ընդիհանուր իրավասության դատարանին, թե

ՀՀ վարչական դատարանին:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ գլխով կարգավորվում են գործերի առարկայական ընդդատության հետ կապված հարցերը:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի համաձայն:

«1. Վարչական դատարանին ընդդատյա են հանրային իրավահարաբերություններից ծագող բոլոր գործերը:

2. Վարչական դատարանին ընդդատյա չեն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի (այսուհետ՝ սահմանադրական դատարան) ենթակայությանը վերապահված գործերը, ընդիհանուր իրավասության դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, ինչպես նաև պատժի կատարման հետ կապված գործերը»:

ՀՀ դատական օրենսգրքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն:

«Ընդիհանուր իրավասության դատարանին են ենթակա բոլոր գործերը, բացառությամբ վարչական դատարանի ենթակայությանը վերապահված

գործերի»:

Վերը նշված նորմերի վերլուծությունից բխում է, որ

1. Վարչական դատարանի առարկայական ընդդատությանն է վերապահված հանրային իրավահարաբերություններից ծագող գործերի քննությունը և լուծումը,

2. Ընդհանուր իրավասության դատարանին ենթակա են բոլոր գործերը՝ բացառությամբ վարչական դատարանի ենթակայությանը վերապահված գործերի,

3. Ընդհանուր իրավասության դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, ինչպես նաև պատժի կատարման հետ կապված գործերը ՀՀ վարչական դատարանին ընդդատյա չեն:

Այս առումով քննարկման առարկա պետք է դարձնել հետևյալ հարցերը՝

1. Ո՞ր հարաբերություններն են իրենց քննույթով համարվում հանրային իրավահարաբերություններ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ օրենսդրությամբ չի նախատեսվում այդ հարաբերությունների սպառիչ ցանկը (ինչը անհնար է գործնականում նախատեսել, օրենսդրությամբ առանձնացվում են ընդամենը հանրային իրավահարաբերություններից ծագող որոշ գործեր),

2. Արդյո՞ք հարաբերության՝ հանրային-իրավական բնույթ ունենալու հանգամանքը հիմք է հաղիսանում այն վարչական դատարանի առարկայական ընդդատությանը վերապահելու համար:

Վերը նշված հարցադրումների պարզաբանման համար է ական նշանակություն կարող են ունենալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ համապատասխան գործերով արտահայտած դիրքորոշումները:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ 2010 թվականի դեկտեմբերի 3-ի թիվ ԵԱՀԴ/1369/02/09 գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշման համաձայն.

«Հանրային իրավունքի բնագավառը նշանակում է անձի հարաբերություններ պետության հետ, որը հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանության կրող:

Հանրային իրավահարաբերություններն այն հարաբերություններն են, որոնք ծագում են պետական կառավարման մարմինների գործադիր-կարգորիչ գործունեության ընթացքում՝ վարչական մարմինների և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց միջև ծագած հարաբերություններում» :

Սեկ այլ՝ թիվ ՇԴ-2/0007/15/12 գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 13.09.2013 թվականին արտահայտած դիրքորոշման համաձայն.

«Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու հետ կապված իրավահարաբերություններն իրենց քննույթով քրեափական են, հետևաբար ենթակա են լուծման ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով՝ դատապարտյալի պատժից կրելու վայրի դատարանի կողմից:

Ըստ որում, չնայած այն հանգամանքին, որ այս դեպքում մասնավոր անձը (դատապարտյալը) վիճարկում է վարչական մարմնի՝ իր շահերին առնչվող որոշման կամ գործողության օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը, այդուհանդերձ, տվյալ վեճը չի կարող համարվել հանրային իրավահարաբերություններից բխող այնպիսի վեճ, որի լուծումն ընդդատյա է վարչական դատարանին:

Քրեափական հարաբերությունները նույնական հանրային իրավահարաբերությունների տեսակ են, սակայն այս դեպքում շահագրգիռ անձի բողոքի քննարկման և լուծման իրավասությունն օրենսդրորեն վերապահված է ընդհանուր իրավասության (քրեական) դատարանին և դրու է վարչական դատարանի իրավասության շրջանակներից»²:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ վերը նշված որոշումների համակարգային վերլուծությունից բխում է՝

1. Քրեափական հարաբերությունները հանդիսանում են հանրային իրավահարաբերությունների տարատեսակ,

2. Իրավահարաբերությունների՝ քրեափական բնույթը ունենալու կամ այդպիսին չունենալու հանգամանքից կախված՝ որոշվում է այդ հարաբերություններից բխող և դրանց հետ կապված հարցերի նկատմամբ օրենսդրության համապատասխան նորմերի կիրառմամբ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նման հարցերի լուծման իրավասությունը վերապահված է ընդհանուր իրավասության դատարանին:

3. Քրեափական հարաբերությունների և համապատասխանարար այդ հարաբերություններից բխող գործողությունների, որոշումների, անգործության հետ կապված հարցերը ենթակա են քննության և լուծման քրեափական նորմերի կիրառմամբ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նման հարցերի լուծման իրավասությունը վերապահված է ընդհանուր իրավասության դատարանին:

Այսինքն՝ համապատասխան հարաբերության հանրային-իրավական բնույթը ունենալու հանգամանքը չի հանդիսանում դեռևս հիմք այդ հարաբերություններից բխող հարցերի լուծումը ՀՀ վարչական դատարանի ընդդատությանը վերապահելու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համար (անգամ այն պարագայում, եթե համապատասխան որոշումը կայացվել, գործողությունը կամ անզործությունը դրսերդի է վարչական մարմնի կողմից), և նման հարաբերության քրեափակական բնույթ ունենալու, քրեափակական ինստիտուտների հետ առնչություն ունենալու հանգամանքը վկայում է այն մասին, որ դրանք պետք է լուծվեն քրեափական նորմերի կիրառմամբ՝ ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից:

Այժմ անդրադառնանք քրեակատարողական հիմնարկի պետի կողմից կայացվող որոշումների տեսակների հետ կապված հարցի պարզաբանմանը:

«Քրեակատարողական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածով կարգավորվում է քրեակատարողական հիմնարկի ղեկավարի իրավասության հետ կապված հարցերը, մինչդեռ այս հոդվածում անդրադարձ չի կատարվում քրեակատարողական հիմնարկի պետի կողմից կայացվող որոշումների հետ կապված հարցերին:

Քրեակատարողական հիմնարկի պետի իրավասությունների և դրանցից բխող որոշումների հետ կապված հարցերի պարզաբանման համար կարևոր նշանակություն ունի ՀՀ կառավարության՝ 2006 թվականի օգոստոսի 3-ի թիվ 1543-Ն որոշումը, որով հաստատվել է Հայաստանի Հանրապետության անհարաժարության նախարարության քրեակատարողական ծառայության՝ կալանավորվածներին պահելու վայրերի և ուղղիչ հիմնարկների ներքին կանոնակարգը: Վերը նշված որոշման և ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի վերլուծությունից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ քրեակատարողական հիմնարկի պետի կողմից կայացվող որոշումները բաժանվում են 2 հիմնական տեսակների՝

1. Որոշումներ, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են կամ կարող են առնչվել պատժի կատարման հետ,

2. Որոշումներ, որոնք անուղղակիորեն առնչվում են կամ կարող են առնչվել պատժի կատարման հետ:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ նախկին խմբագրությամբ գործող ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի ընդդատության հարցերին վերաբերող 8-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրված էր հետևյալ խմբագրությամբ՝

«2. Վարչական դատարանին ընդդատյա չեն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի ենթակայությանը վերապահված գործերը, քրեական վարույթի ընթացքում ծագող իրավահարաբերություններից բխող գործերը, ընդ-

հանուր իրավասության կամ քրեական դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, սևանկության վարույթում ծագող իրավահարաբերություններից բխող գործեր»:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ Ծ-Դ-2/0007/15/12 գործով արտահայտած դիրքորոշման հաշվառմամբ և պատժի կատարման հետ առնչվող հարցերի ընդդատության խնդրի լուծման նպատակով գործող ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում (ընդունվել է 05.12.2013 թվականին) կատարվեց փոփոխություն, և ընդդատությանը վերաբերող դրույթը շարադրվեց հետևյալ խմբագրությամբ.

Մասնավորապես՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն:

«Վարչական դատարանին ընդդատյա չեն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի (այսուհետ՝ սահմանադրական դատարան) ենթակայությանը վերապահված գործերը, ընդհանուր իրավասության դատարանի ենթակայությանը վերապահված քրեական գործերը, ինչպես նաև պատժի կատարման հետ կապված գործերը»:

Այսինքն՝ կատարված օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում հատուկ նախատեսվեց, որ պատժի կատարման հետ կապված հարցերը չեն կարող ընդդատյա լինել ՀՀ վարչական դատարանին:

Հարկ է նշել, որ միջազգային փորձի վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ առկա են երկրներ, որտեղ պատժի կատարման հետ կապված որոշումները բողոքարկվում են ընդհանուր իրավասության դատարան կամ այդ նպատակով հատուկ ստեղծված դատարան: Օրինակ, Գերմանիայում քրեակատարողական հիմնարկի պետի որոշումների բողոքարկման հետ կապված հարցերը կարգավորվում են Քրեակատարողական օրենսգրքով (108-121-րդ հոդվածներ): Ազատազրկման կատարման ոլորտում անհատական հարցեր կարգավորող որոշումները (գործողություն, անգործություն) կարող են վիճարկվել դատարանում (Քրեակատարողական պալատ)՝ միաժամանակ պահանջելով պարտավորեցնել ընդունել համապատասխան որոշումը կամ կատարել գործողությունը, որը մերժվել է կամ չի կատարվել, եթե դիմողը պարունակում է, որ իր իրավունքները խախտվել են:

Երկրամասային օրենքով կարող է սահմանվել, որ դատարան կարելի է դիմել միայն վարչական վարույթից հետո: Դիմումը ներկայացվում է այն Քրեակատարողական պալատ, որի տարածքում գտնվում է համապատասխան քրեակատարություններից բխող գործերը, ընդ-

դական իիմնարկը:

Դատարան ներկայացվող դիմումը չունի որևէ կասեցնող ազդեցություն: Բայց դատարանը կարող է կասեցնել վիճարկվող որոշման կամ գործողության կատարումը, եթե այն կարող է դիմողի իրավունքի իրականացմանը խոչընդոտել, և եթե չկա անհապաղ կատարման գերակա շահ: Դատարանը կարող է նաև ժամանակավոր կարգադրություն արձակել: Նշված որոշումները բողոքարկման ենթակա չեն. դրանք կարող են վերացվել կամ փոփոխվել դատարանի կողմից ցանկացած ժամանակ: Դատարանը դիմումի վերաբերյալ որոշում է կայացնում առանց լսումների, կարգադրության ձևով:

Քրեակատարողական պալատի որոշումը կարող է բողոքարկվել ռեգիստրատորի դատարանի քրեական բաժին, որը կարող է նոր որոշում կայացնել կամ ուղարկել գործը Քրեակատարողական պալատ՝ նոր քննության: Քրեական բաժնի որոշումը վերջնական է:³

Ինչպես երևում է, Գերմանիայում նմանատիպ հարցերի լուծումը վերապահված չէ վարչական դատարանին, այլ վերապահված է Քրեակատարողական պալատին, և նախատեսվում է նաև վերադասության կարգով հանապատասխան որոշումների բողոքարկման ինստիտուտ:

Իոլանդիայում ևս դատապարտալները օժտված են պատիժը կատարող մարմինների և որոշումների դեմ բողոքներ ներկայացնելու իրավունքով: Բողոքարկման մեխանիզմը կարգավորված է Իոլանդիայի Բանտային կանոնների (2007 թվական) 55-57-րդ կանոններով: Սակայն հարկ է նշել, որ բողոքարկման մեխանիզմին առնչվող ակտերը իրենց իրավական կարգավորումը չեն ստացել վերը նշված ակտում⁴:

Հաշվի առնելով ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված իրավակարգավորումները և պատմի կրման հետ կապված հարցերի առանձնահատկությունները՝ կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ նմանատիպ հարցերի քննարկման և լուծման իրավասությունը պետք է վերապահել ընդհանուր իրավասության (քրեական) դատարանին, քանի որ ՀՀ-ում վարչական դատավարության մողելն ինքնին բացառում է պատմի կատարման հետ կապված հարցերը վարչական դատարանի ընդդատությանը հանձնելու հնարավորությունը:

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 03.12.2010 թվականի ԵԱԶԴ/1369/02/09 գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշումը., ՀՀՊՏ 2011.01.27/4(807).1

² Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 13.09.2013 թվականի ԾԴՀ/0007/15/12 գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշումը., ՀՀՊՏ 2014.01.29/4(1017):

³ http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p2522

⁴ Reilly Michael, Guidance on Best Practice relating to Prisoners' Complaints and Prison Discipline, 10 September 2010

Сурен Крмоян
Заместитель министра юстиции Республики Армении,
кандидат юридических наук

Шушаник Гукасян
Начальник отдела развития пенитенциарной
политики Министерства Юстиции РА,
Аспирант кафедры гражданского права
юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Вопрос о юрисдикции жалоб переданных в суд против решений пенитенциарных органов и учреждений

Осужденные имеют право подавать жалобы на решения должностных лиц уголовно-исполнительных органов и учреждений. Анализ законодательства Республики Армении показывает, что не существует специального регулирования механизма подачи жалоб на решения, принятые должностными лицами пенитенциарных учреждений. Кроме того, вопрос о юрисдикции жалоб переданных в суд не регулируется и не является точным. Анализ юрисдикции Административного суда и суда Первой Инстанции дает возможность прийти к заключению, что такие жалобы должны быть рассмотрены в суде первой инстанции.

Ключевые слова: пенитенциарные органы, исправительные учреждения, жалобы осужденных, юрисдикция суда, механизм жалоб, процесс регулирования

Suren Krmoyan
Deputy Minister of Justice of the Republic of Armenia,
Candidate of legal sciences

Shushanik Ghukasyan
Head of the division of Penitentiary Policy
Development of the Ministry of Justice of RA,
PhD student of the Chair of Civil Law of the
Faculty of Law of the Yerevan State University

SUMMARY

The issue of jurisdiction of complaints brought to court against the decisions of penitentiary bodies and institutions

The convicted persons have right to bring complaints against the decisions of the officials of penitentiary bodies and institutions. The analyses of the legislation of the Republic of Armenia shows that there is no special regulation about the complain mechanism of the decisions made by officials of penitentiary institutions. Besides, the issue of the jurisdiction of appeals brought to court is not regulated and is not precise. The analyses of the jurisdiction of Administrative court and the Court of First Instance gives opportunity to conclude that such appeals should be considered in the Court of First Instance.

Keywords: Penitentiary bodies, penitentiary institutions, complains of convicted persons, jurisdiction of court, complain mechanism, regulation process.

ԱՇԽԱՏԱՎԵՏՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Հայաստանի Հանրապետության պետական

կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՄԻԳՐԱՆՏԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ՝ ՆՐԱՆՑ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՍՈՅԻԱԼԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածում քննության է առնվում Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների իրավական կարգավիճակի հետ կապված իրավադրույթները: Մասնավորապես, հոդվածում հեղինակն անդրադանում է Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների իրավական կարգավիճակի ընդհանարական իրավահարցերին՝ անդրադանալով միգրանտների քաղաքացիական, քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և մշակույթային իրավունքների պաշտպանության իրավակարգավորումներին: Հոդվածում հեղինակի կողմից համապատասխան գիտապրակտիկ վերլուծություններ են ներկայացվում Հայաստանում միգրանտների ընդհանուր իրավական կարգավիճակի սահմանադրափական սկզբունք-արժեքների համատեքսում:

Հիմնարարեր՝ անձի իրավական կարգավիճակ, միգրանտի իրավական կարգավիճակ, մարդու անօտարելի արժանապատվորյուն, սահմանադրական կարգի հիմունքների զինավոր գաղափարապետական հենք, օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականություն, իրավական որոշակիություն:

Միգրանտի իրավական կարգավիճակին վերաբերող հարցադրումները իրավագիտության մեջ համընդիմանուր ու հայեցակարգային նշանակություն ունեն ոչ միայն «անձի իրավական կարգավիճակ» եզրույթի իրավարնկալման շրջանակում: Այն օժտված է հատուկ իրավական կարգավիճակով և, միաժամանակ, հանդիսանում է բարդ ու հավաքական իրավական կատեգորիա, որն արտացղում է միգրանտ հանդիսացող անձի կապը հասարակության, պետության և նրան շրջապատող մարդկանց հետ՝ որոշելով միգրանտի իրավունքներն ու պարտականությունները և դրանց իրացման առանձնահատկությունները:

Մասնագիտական գրականության մեջ միգրանտների իրավական կարգավիճակը մի դեպքում դիտարկվում է որպես «ընդհանուր կարգավիճակ», որը վերաբերում է բոլոր միգրանտներին, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ որպես «հատուկ կարգավիճակ», պայմանավորված է միգրանտների առանձին խմբերին պատկանելու հանգամանքով, օրինակ՝ փախստական, օտարերկրիացի ուսանող, գործարար և այլն:

Առհասարակ խոսելով անձի, քաղաքացու կամ միգրանտի իրավական կարգավիճակի մասին՝ առաջին հերթին պետք է անդրադանանք տվյալ երկրի սահմանադրությանը, քանի որ վերջինս

հանդիսանում է պետության իրավական համակարգի հենքը:

Այսպիսով, հետազոտության առարկա դարձնելով Հայաստանում միգրանտների իրավական կարգավիճակի հարցը՝ պետք է առաջին հերթին անդրադանական կատարել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 3-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված նորմի սահմանադրափական բովանդակությանը, որտեղ ամրագրված է. «Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է»:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը իր՝ 2006 թվականի հոկտեմբերի 04-ի NՍԴՈ-649 որոշման մեջ անդրադանական կարգավիճակի հանդիմանքին և փաստել, որ ««բարձրագույն արժեք» նշանակում է, որ որևէ այլ արժեք, այդ թվում և պետական, և հանրային խնդիրների լուծմանը կոչված որևէ համակարգ, չի կարող ավելի բարձր դասվել: Մրանից էլ բխում է Սահմանադրության նույն հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրված նորմը. «Պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սուրյուններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք»։ Անձի արժանապատվությունը սահմանադրական իրավունքի տեսանկյունից պետական վերաբերմունքի այն չափանիշն է, որն ուղղված է անձին՝ իր իրավական կարգավիճակով, որպես բարձրագույն սոցիալական արժեք ընկալելու փաստով։

Վերոնշյալ սկզբունք-արժեքը հանդիսանում է Հայաստանի սահմանադրական կարգի հիմունքների գիշավոր գաղափարապերանական հենքը։ Հատկապես ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ 2015 թվականին կատարված սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Սահմանադրության 3-րդ հոդվածն արմատական փոփոխություններ կրեց և Սահմանադրության 203-րդ հոդվածի ուժով դարձավ փոփոխման ոչ ենթակա հոդված։

Մասնավորապես, վերոնշյալ սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունում մարդն է հոչակվում բարձրագույն արժեք, իսկ մինչ այդ փոփոխությունները Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված էր. «Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են»։ Այսինքն, ներկայումս, գաղափարապերանական առումով, Սահմանադրությունը, մարդուն հոչակելով որպես բարձրագույն արժեք, վերջինիցս անջատ չի դիտարկում նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները։ Այդ է վկայում Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված այն սկզբունք-արժեքը, որի համաձայն՝ մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է։

Եվ իսկապես, մարդու արժանապատվության «անօտարելիություն» կամ «անխախտելիություն» եզրույթները հորետեսական բնույթ չեն կրում, քանի որ անձի արժանապատվության «անօտարելիությունը» կամ «անխախտելիությունը» առաջին հերթին դրսևորվում է նրանում, որ անձը հասարակությունում չի կարող ապրել առանց բարոյական գնահատականի, և դրա կապը անձի հետ այնքան անխախտելի է, որքան որ անձի ստվերի կապը անձի հետ։

Սիածամանակ, անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ ՀՀ Սահմանադրությունը մարդու անօտարելի արժանապատվությունը դիտարկում է որպես վերջինիս իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմք։ Իհարկե, վերոնշյալ սկզբունք-արժեքը մեկնարանման կարիք ունի, ինչը կփորձենք անել

մենք մեր գիտապրակտիկ տեսանկյունից։

Ելնելով Սահմանադրության այլ նորմերի հետ օրգանական կապի տեսանկյունից՝ մարդու անօտարելի արժանապատվությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես վերջինիս իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմք, ինչը, կարծում ենք, իր մեջ բովանդակում է մեկը մյուսին փոխրացնող և հայեցակարգային նշանակություն ունեցող մի շարք տարրեր։ Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է հետևյալին։

1) «մարդու անօտարելի արժանապատվություն» եզրույթը ոչ միայն սոցիալական-բարոյական կատեգորիա է, այլ նաև իրավական, որը ցույց է տալիս մարդու՝ որպես հասարակության անդամի, տեղն ու դերը, ինչպես նաև այն սոցիալ-իրավական գնահատականը, որը տրվում է մարդուն տվյալ հասարակության անդամների (սուրյեկտների) և հանրային իշխանության ինստիտուտների հետ փոխաննչվելիս։

2) հանրային իշխանությունների կողմից մարդու իրավունքների ու ազատությունների ճանաչումը, պահպանումը, պաշտպանությունը և դադարեցնումը պետք է ենթարկվի իրավական կարգավորման՝ կամայականությունները բացառելու համար հենվելով Սահմանադրությունում ամրագրված սկզբունք-արժեքների վրա, ինչը նաև բխում է Սահմանադրության այն դրույթից, որ Հայաստանի Հանրապետությունը իրավական պետություն է,

3) միաժամանակ, հանրային իշխանությունները, երբ պարտավոր են իրավաշափ նպատակներին հասնելու համար սահմանափակել (կամ դադարեցնել) մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, ապա դա պետք է իրականացնեն իրավական եղանակով՝ նվազագույն վնասի սկզբունքին համահունչ, այսինքն, այդ սահմանափակումները պետք է լինեն այնքան, որքան որ պետք է նվազագույնն այդ իրավաշափ նպատակին հասնելու համար,

4) մարդու կողմից իր իսկ իրավունքների ու ազատությունների իրացման եղանակների (իրավակառուցակարգային) մատչելիության ապահովումը հանրային իշխանությունների պարտականությունն է, որը նաև ամրագրված է Սահմանադրության 75-րդ հոդվածում։

Վերոնշյալ գիտապրակտիկ վերլուծությունները բացահայտում են մարդու արժանապատվության սահմանադրափական արժեքի ամբողջական էությունը։

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների իրավական կարգավիճակի հենքը Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում ամրագրված սկզբունք-արժեք-

ներն են: Առհասարակ, Սահմանադրության 2-րդ գլուխը՝ մարդու և քաղաքացու իրմանական իրավունքներն ու ազատությունները, հումանիստական մոտեցմամբ է շարադրված, քանի որ դրանում առավելապես օգտագործվում են «յուրաքանչյուր ոք», «յուրաքանչյուր անձ» կամ «մարդ» եզրույթները, ինչը վկայում է այն մասին, որ միգրանտները՝ իրենց իրավական կարգավիճակով, գրեթե չեն տարբերվում Հայաստանի քաղաքացիներից, քացառությամբ որոշ դեպքերի:

Օրինակ՝ կյանքի, անձի անձեռնմխելիության, անձնական կյանքի գաղտնիության և այլ իրավունքներն ու ազատությունները անվեհապահորեն տրված են ինչպես Հայաստանի քաղաքացիներին, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձանց: Դա է վկայում նաև «Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված նորմը. «Հայաստանի Հանրապետությունում օտարերկրացիներն ունեն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին հավասար իրավունքներ, ազատություններ և պարտականություններ, եթե Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով այլ քան նախատեսված չե»:

Սահմանադրության 40-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում օրինական իշմքերով գտնվող յուրաքանչյուր որ ունի ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք», այսինքն, որպեսզի միգրանտը Հայաստանում ամրող ծավալով օգտվի իր կարգավիճակից բխող իրավունքներից ու պարտականություններից, ապա պետք է Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործի օրինական ճանապարհով, հակառակ պարագայում կհայտնվի ապօրինի միգրանտի կարգավիճակում, որի իրավունքների ու պարտականությունների ծավալն այլ է:

«Օտարերկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «Օտարերկրացիները մուտք են գործում Հայաստանի Հանրապետություն պետական սահմանի անցման կետերով՝ վավերական անձնագրի առկայության, մուտքի վիզայի կամ կացության կարգավիճակը հավատող փաստաթղթի հիման վրա և սահմանային հսկողություն իրականացնող, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորած պետական կառավարման մարմնի բույլտվության դեպքում, եթե այլ կարգ նախատեսված չէ սույն օրենքով կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով»: Վերոնշյալ իրավա-

կան դրույթից հստակորեն երևում է, որ առանց կառավարության լիազորած պետական կառավարման մարմնի բույլտվության օտարերկրացիները չեն կարող մուտք գործել Հայաստանի Հանրապետություն:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ նման սահմանափակումն ինքնին հակասության մեջ է մտնում Սահմանադրության 3-րդ, 5-րդ, 78-րդ, 79-րդ, 80-րդ և 81-րդ հոդվածների հետ, քանի որ «կառավարության լիազորած պետական կառավարման մարմնի բույլտվության» իրավական դրույթը տարածական մեկնաբանության առիթ է տալիս և հստակ չի երևում պետական մարմնի հայեցողական լիազորությունների իրավական շրջանակը, ինչի արդյունքում անձը տվյալ պարագայում գրկվում է պետական մարմնի իրավաչափ վարքագիծը կանխատեսելու սահմանադրափական իրավունքից, որը անուղղակի ձևով ամրագրված է Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում:

Այսինքն, վերոնշյալ պարագայում անձի սահմանադրափական առումով արժանապատվության մասին խոսելն ավելորդ է, հենց առաջինը՝ մեր կողմից սույն գիտական աշխատանքում նշշամանությունների արդյունքում: Ի դեպքության իրավական որոշակիության խնդիր է, ինչին Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը 2006 թվականի ապրիլի 18-ի թիվ ՍԴՈ-630 որոշմամբ անդրադարձել է և արձանագրել. «...Տվյալ օրենքը պետք է համապատասխանի նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներում արտահայտված այն իրավական դիրքորոշմանը, համաձայն որի՝ որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (res judicata) սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա քաղաքացուն դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը...»:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների ծավալը գրեթե չի տարբերվում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների վերոնշյալ իրավունքների ծավալից, քանի որ, ինչպես նշել ենք, Սահմանադրությունում մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները հումանիստական մոտեցմամբ են շարադրված, քանի որ դրանում առավելապես օգտագործվում է «յուրաքանչյուր ոք», «յուրաքանչյուր անձ» կամ «մարդ» եզրույթները, ինչը վկայում է այն մասին, որ միգրանտները իրենց իրավական կարգավիճա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կով գրեթե չեն տարբերվում Հայաստանի քաղաքացիներից, բացառությամբ որոշ դեպքերի: Օրինակ՝ Հայաստանում միզրանտներն ու քաղաքացիները նույն հավասար ծավալով ու պայմաններով օգտվում են կյանքի, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության, անձնական ազատության, մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության, նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների և հաղորդակցության այլ ձևերի ազատության և զաղոնիության ու այլ իրավունքներից:

Մի փոքր այլ է միզրանտների քաղաքական իրավունքների հետ կապված խնդիրը: Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է. «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ընտրելու և ընտրվելու, տեղական հանրաքվեին մասնակցելու իրավունք ունեն ընտրության կամ հանրաքվեի օրը տասնութ տարին լրացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները: Օրենքով կարող է սահմանվել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին և տեղական հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունքը», իսկ Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքի⁵ 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետում ամրագրված է. «2. Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ընտրելու իրավունք ունեն քվեարկության օրը 18 տարին լրացած, ընտրությունն անցկացնող համայնքի բնակչության ռեգիստրում ...»

3) մինչև քվեարկության օրն առնվազն մեկ տարվա հաշվառում ունեցող՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն չունեցող անձինք (այսուհետ՝ քաղաքացիություն չունեցող ընտրող), իսկ 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «1. Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել քառահինգ տարին լրացած, վերջին չորս տարում միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, վերջին չորս տարում Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, ընտրական իրավունք ունեցող և հայերենին տիրապետող յուրաքանչյուր որ»: Իսկ 126-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «1. Երևանի, Գյումրու և Վանաձորի ավագանու անդամ կարող են ընտրվել սույն օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության ժամանակ ընտրելու իրավունք ունեցող անձինք»:

Այսինքն, Հայաստանի Հանրապետությունում միզրանտներն ունեն են տեղական ինքնակառա-

վարման մարմինների ընտրություններին մասնակցելու իրավունք: Իսկ միզրանտներին համապետական ընտրությունները (պառլամենտական ընտրություններ) մասնակցելու իրավունք վերապահված չէ՝ ազգային անվտանգության շահերից ելնելով, քանի որ հակառակ պարագայում վտանգը մեծ է, որ Հայաստանի իրավական-քաղաքական դաշտը լուրջ ցնցումների կենթարկվի, և որ կստեղծվի իրավիճակ, որում Հայաստանի քաղաքացիները վճռորոշ ձայն չեն ունենա իրենց պետության իրավական-քաղաքական կյանքը կազմակերպելիս:

Եվ որպես վերոգրյալի տրամաբանական շարունակություն, Սահմանադրության 46-րդ հոդվածի համաձայն՝ կուսակցություններ ստեղծելու և դրանց անդամագրվելու բացառիկ իրավունքը վերապահում է միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին:

Բայց, այդ ՀՀ Սահմանադրության 41-րդ, 42-րդ, 43-րդ, 44-րդ և 45-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ Հայաստանում միզրանտների սոցիալական և տնտեսական իրավունքների ճանաչումն ու պաշտպանությունը իր իրավական ծավալով գրեթե նոյնական չի տարբերվում Հայաստանի քաղաքացիների համանուն իրավունքների ընդհանուր ծավալից:

Հայտնի է, որ սոցիալ-տնտեսական իրավունքները կոչված են ապահովելու մարդու իրավական կարգավիճակը՝ կապված աշխատանքի, կենցաղի, սոցիալական բարեկեցության ու ապահովության ոլորտների հետ, նպատակ ունենալով ստեղծել այնախիսի պայմաններ, որոնց պարագայում մարդիկ կարող են ազատ լինել վախից (սոցիալ-կենցաղային) և կարիքից. այդ առումով շատ կարևոր է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը: Այդ իրավունքից հավասարապես օգտվում են ինչպես Հայաստանի քաղաքացիները, այնպես էլ միզրանտները՝ համաձայն Սահմանադրության:

Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք», իսկ «Օտարեկրացիների մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերում ամրագրված է. «2. Հայաստանի Հանրապետության գործառուներն իրավունք ունեն օտարեկրացի աշխատողի հետ աշխատանքային պայմանագիր (ծառայությունների մատուցման պայմանագիր) կնքելու և նրա աշխատանքն օգտագործելու՝ լիազորված մարմնի կողմից օտարեկրացի աշխատողի համար տրամադրված աշխատանքի թույլտվության հիմանը վրա: Լիազորված մարմնը օտարեկրացի աշխա-

տողին աշխատանքի թույլտվություն տրամադրելիս հաշվի է առնում Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի շուկայի կարիքները և զարգացումները:

3. Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի շուկայի կարիքների գնահատման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ գործատուի համար սահմանվում է ժամկետ, որի ընթացքում նա պարտավոր է իր մոտ առկա թափոր աշխատատեղը համարել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներով: Սահմանված ժամկետում լիազորված մարմնի կողմից իր պահանջներին համապատասխանող թեկնածուի առաջադրման բացակայության, ինչպես նաև առաջադրված թեկնածուին գործատուի մերժելու դեպքերում գործատուն կարող է գտնել այդ պահանջներին համապատասխանող օտարերկրացու և դիմել լիազորված մարմնի՝ կոնկրետ օտարերկրացի աշխատողի համար կոնկրետ ժամկետով աշխատանքի թույլտվության տրամադրման համար՝ ներկայացնելով Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ սահմանված անհրաժեշտ փաստարդերը»:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ վերոնշյալ օրենսդրական նորմերը հակասության մեջ են մտնում Սահմանադրությամբ ամրագրված աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի հետ, քանի որ Սահմանադրության համաձայն՝ այդ իրավունքի նման սահմանափակում չկա, ինչն էլ իր հերթին խորական վերաբերմունք է առաջացնում միգրանտների նկատմամբ: Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը 2010 թվականի մայիսի 04-ի N ՍԴ-Օ-881 որոշմամբ անդրադարձել է խորականության արգելման սկզբունքին և արձանագրել է. «...Սահմանադրական դատարանը խորականության արգելման սկզբունքի շրջանակներում թույլատրելի է համարում օրենկություն հիմքով և իրավաչափ նպատակով պայմանափորված ցանկացած տարրերակված մոտեցում: Խորականության արգելման սկզբունքը չի նշանակում, որ միևնույն կատեգորիայի անձանց շրջանակում ցանկացած տարրերակված մոտեցում կարող է վերածվել խորականության: Խորականության սկզբունքի խախտում է հանդիսանում այն տարրերակված մոտեցումը, որը գործի է օրյեկտիվ հիմքից և իրավաչափ նպատակից ...»:

Այժմ վերոգրյափի հիման վրա վերլուծենք միգրանտների աշխատանքային թույլտվության իրավական թույլատրելիության հարցը: Մեր կարծիքով, երբ պետությունը միգրանտին կացության կարգավիճակով է տրամադրությունը:

Ել պայմանավորված, միգրանտը Հայաստանում պետք է առնան խոչընդոտների իրացնի Սահմանադրությամբ ամրագրված և պաշտպանվող աշխատանքի ազատ ընտրության իր իրավունքը: Այսինքն, եթե Հայաստանի Հանրապետությունը որևէ միգրանտի կացության կարգավիճակ տալիս պետք է հաշվի առնի իր աշխատաշուկայի ու քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական շահերը, հակառակ պարագայում այն խորականության դրսորում կհանարվի: Եվ բացի այդ, եթե պետությունը, իրավաչափ նպատակ հետապնդելով սահմանափակում կամ գրկում է անձին այս կամ այն իրավունքից կամ ազատությունից, ապա պետության պարտավորությունն է անձի համար դրա անբարենպաստ հետևանքների մասին հոգ տանելը. դա անուղղակի կերպով ամրագրված է Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում: Օրինակ, եթե պետությունը մարդուն օրենքով սահմանված կարգով ազատությունից գրկում է, ապա իր վրա է վերցնում այդ անձի սննդի, հագուստի, կացարանային պայմանների, առողջության պահպանման և այլ հարակից իրավունքների պաշտպանությունն ու պահպանումը, քանի որ այդ անձը, թեև իր մեղքով, գրկված է ազատությունից, և նա ազատորեն չի կարող իրացնել իր այն իրավունքները, որոնք թույլ կտային վերջինիս իրացնելու վերոնշյալ իրավունքները: Ուստի, եթե Հայաստանի Հանրապետությունը, իր աշխատաշուկայի պայմաններից դրդված, միգրանտներին աշխատանքային թույլտվություններ չի տրամադրում, ապա պարտավոր է հոգալ այդ միգրանտների սննդի, հագուստի, կացարանային պայմանների, առողջության պահպանման և այլ ծախսերը, հակառակ պարագայում աշխատանքային թույլտվություն չտրամադրելով կհանգեցնի խորական վերաբերմունքի:

Բացի այդ, ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդվածը հոչակել է, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է, այն է՝ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության մոդել, որը կոչված է մրցունակ տնտեսության հենքի հիման վրա միացնել ազատ նախաձեռնողականությունը սոցիալական առաջնորդացի հետ, ինչն էլ ապահովվում է տնտեսական ցուցանիշներով: Այս տնտեսական մոդելը ենում է այն պահանջմունքից, որ ոչ պետությունը, ոչ մասմավոր տնտեսվարող սուբյեկտները իրավունք չունեն լիարժեք վերահսկելու տնտեսությունը, քանի որ նրանք կոչված են ծառայելու մարդկանց (պետության բնակչությանը), և այս տնտեսական մոդելի հիմնական բնութագիրներից մեկն էլ այն է, որ այն կոչված է ապահովելու պե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տուրյան բնակչության լիարժեք և իրական զբաղվածությունը (ներառյալ անձի՝ ազատ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու պահանջմունքը):

Այսպիսով, Հայաստանի տնտեսական նոր կարգի ձևավորման համար էական նշանակություն ունի մրցունակ մարդկային կապիտալը, այն է՝ գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների համակցություն, որն օգտագործվում է մարդու և ամրող հասարակության բազմազան պահանջմունքների բավարարման համար: Մարդկային կապիտալը լայն իմաստով տնտեսության, հասարակության և ընտանիքի զարգացման արտադրողականության ինտենսիվ գործուն է, որն իր մեջ ներառում է աշխատանքային ռեսուրսների կրթված մասը, գիտելիքները, մտավոր և կառավարչական աշխատանքի գործիքակազմը, բնակության միջավայրը և այն աշխատանքային գործունեությունը, որը ապահովում է մարդկային կապիտալի՝ որպես զարգացման արտադրական գործոնի, արդյունավետ և ռացիոնալ գործունեությունը: Այսպիսով, պետք է փաստենք, որ Հայաստանի տնտեսական նոր կարգը միզրացիոն քաղաքականության մշակման ու իրագործման քայլան է հանդիսանում, որի արդյունքում ներգաղթի իրավական կարգավորումը պետք է բխի Հայաստանի տնտեսական նոր կարգով պայմանավորված մարդկային կապիտալի ձևավորման և պահպանման շահերից, այն է՝ պետության աշխատութիւն ինքնարավություն, աշխատութիւն կրթական մակարդակի բավարարում, ներգաղթյալ աշխատողների մշակութային և կրթական հարմարեցում տեղական շուկայի պահանջներին և այլն: Այսինքն, վերոնշյալ գիտապրակտիկ վերլուծությունը նույնպես փաստում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը միզրանտին կացության կարգավիճակ տրամադրելիս պետք է արդեն վերլուծած լինի աշխատաշուկայի սոցիալական տնտեսական պատկերը:

Հայաստանի տնտեսական նոր կարգով պայմանավորված՝ Սահմանադրության 10-րդ հոդվածում ամրագրված է. «1. Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում են սեփականության բոլոր ձևերը: 2. Ընդուրը և ջրային ռեսուրսները պետության բացառիկ սեփականությունն են», այսինքն, Հայաստանի Հանրապետությունում հավասարապես պաշտպանվում են մասնավոր, հանրային և խառը սեփականության ձևերն առանց որևէ սեփականության ձևի առավելություն վերապահելու: Վերոգրյալ կարևոր սկզբունք է ինչպես Հայաստանի քաղաքացիների, այնպես էլ միզրանտների սոցիալ-տնտե-

սկան իրավունքների պահպանման և պաշտպանության համար:

Սահմանադրության 59-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Այս իրավունքի իրականացման պայմանները և կարգը սահմանվում են օրենքով»: Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը իր՝ 2008 թվականի նոյեմբերի 25-ի N ՍԴՈ 780 որոշմամբ անդրադարձել է «տնտեսական» և «ձեռնարկատիրական» գործունեություն եզրույթներին, այն է. «Տնտեսական գործունեություն է համարվում ցանկացած գործունեություն, որն իրականացվում է որևէ ձևով կատարվող հատուցման դիմաց: Իսկ տնտեսական գործունեության պարտադիր տարր է համարվում այն, որ այդ գործունեությունը՝ հանդիսանում է տնտեսական գործունեություն, հետապնդում է շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակ, իրականացվում է ինքնուրույն և իր ռիսկով, իրականացվում է որևէ ձևով կատարվող հատուցման դիմաց, ենթակա է պետական գրանցման (առանձին դեպքերում նաև լիցենզավորման), չի ներառում քաղաքացիների անձնական գույքի (ներառյալ նաև անշարժ) և իրերի օտարումը՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի, իրականացվում է պարերաբար»:

Վերոգրյալ կարևոր է Հայաստանի տնտեսական աճի խթանման համար, քանի որ միզրանտներին իր քաղաքացիների հետ իրավահավասար կարգավիճակով հնարավորություն է ընձեռում իրականացնելու տնտեսական և ձեռնարկատիրական գործունեություն՝ պահպանելով ու պաշտպանելով միզրանտների իրավունքներն ու օրինական շահերը: Դա է փաստում նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, աշխատանքային օրենսգիրքը և հարակից այլ իրավական ակտեր հավասար իրավապայմաններ են ապահովում միզրանտների և Հայաստանի քաղաքացիների համար:

ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի օրինական իիմքով ձեռք բերած սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունք: Ուշադրության են արժանի «օրինական իիմքով ձեռք բերած սեփականություն» եզրույթի սահմանադրափական ընկալման իիմնախնդիրները, որոնք պետք է մեկնարանվեն ենց Սահմանադրության 3-րդ, 10-րդ, 11-րդ, 59-րդ և 60-րդ հոդվածների օրգանական միասնության համատեքստում: Այդ առումով, կարծում ենք,

որ «օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականություն» սահմանադրափակական եզրույթի հայեցակարգային բովանդակությունը պետք է խարսխված լինի հետևյալ հիմնադրույթների վրա:

Դրանք են՝ ա) սեփականության ձեռքբերման հիմքերը, կարգը ու օրյեկտները պետք է սահմանվեն օրենքով, բ) այդ օրենքի իրավական սահմանները նշելիս պետք է ելավետ ընդունել մարդու արժանապատվությունը, այսինքն, այդ օրենքով ամրագրվող սահմանափակումները պետք է լինեն օրյեկտիվ և համաչափ՝ հանրային իշխանության կողմից իրավաչափ նպատակին հասնելու համար, գ) օրենքի սոցիալ-տնտեսական սահմանները պետք է դուրս չգան Հայաստանի որդեգրած տնտեսական կարգի շրջանակներից, դ) օրենքը պետք է հավասարապես ապահովի ու պաշտպանի քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտների իրավունքներն ու օրինական շահերը, ե) օրենքով պետք է ամրագրվի, որ սեփականության իրավունքը մարդու սոցիալ-տնտեսական իրավունքների երաշխավորման հենքն է, և այն չի կարող օգտագործվել ի վեհականացած քաղաքացիական սուբյեկտների:

Վերոնշյալ վերլուծության արդյունքում կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտներն ունեն գրեթե Հայաստանի քաղաքացիներին հավասարեցված սոցիալ-տնտեսական իրավունքներ ու պարտականություններ:

Այժմ անդրադանակ միգրանտների մշակութային իրավունքների հիմնախնդրին: ՀՀ Սահմանադրության 56-րդ հոդվածով ամրագրված է ազգային ու էթնիկական ինքնության պաշտպանության իրավունքը, որը միգրանտների համար նաև կենսական նշանակություն ունեցող իրավունք է, և վերջինս նույնիսկ չի կարող սահմանափակվել ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ (Սահմանադրության 76-րդ հոդված): Վերոգրյալ մարդու իրավունքների և ազատությունների տեսանկյունից դրական տեղաշարժ է, թեև արդարության համար պետք է նշենք, որ ներկայում Հայաստանի Հանրապետությունում մշագգային պայմանագրերի և օրենսդրական մակարդակով պաշտպանվում է անձանց ազգային ու էթնիկական ինքնության պաշտպանության իրավունքները: Վերոգրյալ 2015 թվականին իրականացված սահմանադրափակական փոփոխությունների արդյունք է, որի իրացման կարգը, պայմանները և այլ կարևոր դրույթներ պետք է դեռ ամրագրվեն օրենքով: Օրինակ՝ դեռ հստակորեն չեն կարգավորվում միգրանտ-աշխատողների և նրանց ընտանիքի անդամների կրթական և մշակութային իրավունքներն ու պարտականությունները. օրինակ՝ միգրանտ-

աշխատողների երեխաների կրթությունը պետք է կազմակերպվի հայոց լեզվով, թե՝ նրանց մայրենի, կամ ներգաղթյալների համար հայերեն սովորելը իրավունք է, թե՝ պարտականություն և այլն:

Հայոց լեզվի ուսուցման հարցը կարևոր է Հայաստանի նման մոնուարը պետության համար, քանի որ մի կողմից պետությունը լուծում է իր միասնական էթնիկ մշակույթի պահպանման հարցերը, իսկ մյուս կողմից իրականացնում է միգրանտների աղապտացիան լեզվարդարականության միջոցով, ինչն ուղղակի կապի մեջ է գտնվում միգրանտների իրավական կարգավիճակի հետ, որովհետև անհնար է պատկերացնել, որ առանց միգրանտների սոցիալ-մշակույթային աղապտացիայի հնարավոր է ապահովել միգրանտների պատշաճ իրավական կարգավիճակ: Ի դեպ, Հայաստանի լեզվարդարականությունն ազգային անվտանգության քաղաքանության մի մասն է կազմում: Իսկ լեզվարդարականությունը պետություն ստեղծած ազգի մշակութային գերակա արժեքի՝ լեզվի լիակատար, անվտանգ կենսագործունեությունն ապահովող օրենսդրության, գործնական միջոցառումների համակարգն է: Միգրանտների մշակութային իրավունքների իրացման ամբողջ քաղաքականությունը պետք է նաև ուղղված լինի նրանց Հայաստանի հասարակությանն աղապտացնելու համար¹⁰:

Միգրանտների սոցիալական-իրավական կարգավիճակի վրա ուղղակի ազդեցություն կարող է գործել նաև հյուրընկալ պետության՝ տվյալ ժամանակաշրջանի ազգային գաղափարախոսությունները (կամ գաղափարախոսությունները): Վերջինս գաղափարների այնպիսի համակարգ է, որը սերտ առնչություն ունի հասարակության հոգեբանության հետ: Այսինքն՝ տվյալ հասարակության գաղափարախոսությունը խարսխված է նրա աշխարհընկալման ու բարոյական չափանիշների վրա, այլապես գաղափարախոսությունը կտրվում է իր բովանդակությունից և չի ընդգրկում հասարակության գիտակցության շերտերը¹¹:

Հայաստանի Հանրապետությունը, մոնուարը (ազգային) պետություն լինելով հանդերձ, բնականարար պետք է իր ազգային գաղափարախոսությունները կառուցեր իր ազգային ինքնության նույնականացման շորջ: Անշուշտ, Հայաստանի Հանրապետությունում ամենալայն ընկալում ստացած ազգային գաղափարախոսությունը «մեկ ազգ մեկ մշակույթ» գաղափարն է, որը նպատակ է հետապնդում սփյուռքում հայապահպանությանը գարկ տալու և սիյուռքահայերի՝ իրենց հայրենիքի հետ ամուր կապը պահելու համար:

Ամփոփելով վերոգրյալ՝ պետք է նշել, որ Հա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

յաստանի Հանրապետությունում միգրանտների իրավական վիճակի ամբողջ նկարագիրը պետք է վերլուծության ենթարկել Սահմանադրության 3-րդ և 13-րդ հոդվածների, ինչպես նաև սահմանադրափական սկզբունք-գաղափարների ու նորմ-սկզբունքների լույսի ներքո, այն է՝ միգրանտների իրավական վիճակի ամբողջական բնութագիրը ելնում է այն փաստից, որ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդու բարձրագույն արժեք է, և որ Հայաստանի Հանրապետության արտարին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի հիման վրա՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխչահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով։ Վերոգրյալի գիտապ-

րակտիկ վերլուծության արդյունքում կարող ենք հանգել այն եզրահանգման, որ միգրանտին Հայաստանի Հանրապետությունում կացության կարգվիճակ տալու հարցը կապված է Հայաստանի շահերի հետ, իսկ եթք այդ կարգավիճակը տրված է միգրանտին, ապա նրա իրավական կարգավիճակը գրեթե չի տարրերվում Հայաստանի քաղաքացիներից՝ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի տրամաբանության ներքո։

¹ Лупенко И. Ю. “Понятие и элементы специального правового статуса мигрантов”. <http://отрасли-права.рф/article/8219>

² Лупенко И. Ю. “Понятие и элементы специального правового статуса мигрантов”. <http://отрасли-права.рф/article/8219>

³ <http://www.jurterms.ru/161-135410/>

⁴ Телегина И. В. “Честь и достоинство личности как правовые категории”, Вестник ЮУрГУ. серия: право № 28 (100), с 76. <http://elibrary.ru/item.asp?id=12924347>

⁵ «Հ Հնարկան օրենսգիրը՝ ընդունված 25.05.2016թ., ՀՕ-54-Ն:

⁶ Гордон Л. А. “Социально-экономические права человека: содержание, особенности, значение для России”. С. 1, <http://ecosostan.hse.ru/data/391/821/1217/002Gordon.pdf>

⁷ Мордовченков Н. В., Паленова Т. В., Поляков В. М. “Людвиг Эрхард и социальная рыночная экономика в Германии: Инфраструктурный аспект” (Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 3 (12), С. 67) /<http://elibrary.ru/item.asp?id=24600908/>

⁸ Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала.- Воронеж: ЦИРЭ /<http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=22/>.

⁹ «Ստվերային լեզվարարականություն»՝ Հայերենի բարձրագույն խորհուրդ:

<http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/36364>

¹⁰ Տեղաբնակների և միգրանտների անհանդուրժողականության հարցերը քննարկման առարկա են դարձել մասնագիտական գրականության մեջ։ Այսպես, ամերիկացի պրոֆեսոր Կ. Դոբի առանձնացնում է աղապտացիայի պայմաններում միջերնիկ համագործակցության հիմնական չորս մոդելներ. Flight - սեփական միկրոաշխարհի ստեղծում՝ այլ մշակույթի հետ ուղիղ շփումներից խուսափելու փորձեր, Fight – երնկենտրոնության ակտիվ դրսնորում՝ սեփական վարքագիր մոդելը նոր միջավայր փոխանցելու ցանկություն, Filter – մշակույթային երկխոսություն կամ բազմաթերթ ռազմավարություն՝ սեփական մշակույթի պահպանում, սեփական երնիկ խմբի հետ նույնականացում, բարձր շփոփականության մակարդակ նոր միջավայրում և այլն, Flex – մշակույթային նույնականացման փոփոխություն ինչպես արտարին պահպանում, այնպես էլ սոցիալական ընկալման մակարդակում։ Կարծում ենք, որ այս միջերնիկ համագործակցության չորս մոդելների առկայությունը պետք է հաշվի առնել Հայաստանի Հանրապետության կողմից միգրանտների աղապտացիայի քաղաքականության մշակման գործում։ Տես մասն Ռ. Վладимиրովա Ս. Ս., Պանուկ Կ. Ա., Շարրի Տ. Գ. «Проблемы социокультурной, языковой и правовой адаптации трудовых мигрантов в РФ», жур. «Человек и образование» № 4, ст. 50 /снос. 4/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=15566707>:

¹¹ Տես մասն՝ <http://www.hayzinvor.am/12297.html>

Արթուր Այրապետյան

Կандидат юридических наук, доцент
Докторант академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

Правовой статус мигрантов: защита их гражданских, политических, социальных, экономических и культурных прав в Республике Армения

В статье рассматриваются правовые положения, касающиеся правового статуса мигрантов в Республике Армения. В частности, автор статьи обращается к общим правовым вопросам правового статуса мигрантов в Республике Армения, касающиеся правовых норм мигрантов, как гражданские, политические, социальные, экономические и культурные права. Автором в статье представлен научно-практический анализ общего правового статуса мигрантов в контексте конституционно-правового принципов-ценостей.

Ключевые слова: юридический статус, юридический статус мигранта, неотчуждаемое достоинство человека, главная идеально-ценостная основа конституционного строя, приобретенная на законных основаниях собственность, правовая определенность.

Ashot Hayrapetyan

PhD in law, Associate professor
Doctoral in the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

The legal status of migrants: their civil, political, social, economic and cultural rights in the Republic of Armenia

The article examines the legal provisions related to the legal status of migrants in the Republic of Armenia. In particular, the author addresses the general legal issues regarding the legal status of migrants in the Republic of Armenia, referring to the protection of migrants' civil, political, social, economic and cultural rights. In the article the author presented practical analysis about the legal status of migrants in the context of the constitutional principle of common values.

Keywords: legal status of the individual, legal status of the migrant, inalienable human dignity, general ideological- axiological pillar of the constitutional basis, property acquired by legal means, legal certainty.

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ՁԵՎԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ.
ՏԵՍԱԿԱՆ-ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.
ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ, ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆԵՐՆ ՈՒ
ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հոդվածը նվիրված է հանրապետական կառավարման երեք հիմնական ձևերի՝ նախագահական հանրապետության, կիսանախագահական հանրապետության և խորհրդարանական հանրապետության, հարաբերակցության հիմնահարցերի ու առանձնահատկությունների լուսաբանմանը. դիտարկվել է այդ ձևերի տեսական-իրավական հիմնախնդիրների վերլուծությունը, և ուսումնաշրջակա են դրանց բնութագրիները, առավելություններն ու թերությունները և դրանց առնչվող այլ հարցադրումներ:

Բացահայտելով հիմնախնդրի եռթյունը և ենելով կատարված վերլուծությունների արդյունքից՝ հեղինակը կատարել է եզրահանգում, որ հանրապետական կառավարման հիմնական ձևերի առավելությունների ու թերությունների օբյեկտիվ գնահատման համար պետք է դրանք դիտարկել (ա) տվյալ ձևի առաջացման կոնկրետ պատճական՝ ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական, պայմանների տեսանկյունից, բ) քաղաքական գործընթացների փոփոխություններին գուգընթաց կառավարման ձևերի զարգացման խորապատկերում, զ) ժամանակակից իրավական ու ժողովրդավարական պետություններում այդ ձևերի կոնկրետ դրսերումների համատեքստում:

Հիմնարարեր-Հանրապետական կառավարման ձև, նախագահական հանրապետություն, կիսանախագահական հանրապետություն, խորհրդարանական կառավարման ձև, պետական կառավարման համակարգ:

Ժամանակակից աշխարհի երկրներում հանրապետական կառավարման երեք հիմնական ձևերի՝ նախագահական հանրապետության, կիսանախագահական հանրապետության և խորհրդարանական հանրապետության, հարաբերակցության հարցը սուր բանավեճերի առարկա է հանդիսանում: Այդ հիմնահարցի տեսական վերլուծությունները առավել մեծ արդիականություն են ստանում հետոցիալիստական, մասնավորապես հետխորհրդային հանրապետություններում: Հիմնական գիտական բանավեճը գնում է յուրաքանչյուր կառավարման այդ ձևերի դրական և բացասական հատկանիշների վերաբերյալ:

Պետք է նկատել, որ հեղինակների մեծամասնությունը առավելությունը տալիս է խորհրդարանական կառավարման ձևին՝ համարելով դա քաղաքական իշխանության կազմակերպման ավելի բարձր տիպ, քան նախագահականն ու կիսանախագահականը: Այս տեսակետի կողմնակիցները նշում են խորհրդարանական կառավարման ձևի հետևյալ առավելությունները. կառավարության կողմից որոշումների ընդունումը խորհրդարանական մեծամասնության հիման վրա, բազմակուսակցականության պայմաններում կառավարելու ավելի բարձր ունակությունը, գործադիր իշխանու-

թյանը հեռացնելու ավելի պարզ մեխանիզմների առկայության արդյունքում դրա ավելի բարձր հակածությունը՝ պահպանելու սահմանադրականության պահանջները, ուսումնական հեղաշրջումների սահմանափակ հնարավորությունները, գործադիր իշխանության հակվածությունը՝ ապահովելու քաղաքացիական հասարակության աջակցությունը: Ըստ այդ տեսակետի՝ խորհրդարանական համակարգի կարևորագույն հատկանիշներից է նաև այն, որ այդ համակարգը ավելի բաց է և ի վիճակի է ավելի ծկուն արտահայտել ընտրողների փոփոխվող տրամադրությունները և, հետևաբար, լուծել առաջացող բախումները: Նշվում է նաև, որ խորհրդարանական պետություններում կառավարության վիճակը ավելի կայուն է, քան դրայիստականում, որտեղ այն կախված է պետության գլխի քմահաճույքից: Ուստի, առողջ պատճառենտարիզմը պետական իշխանության առավել կայուն ձևն է բոլոր գոյություն ունեցողներից:

Նախագահական և կիսանախագահական հանրապետություններում այդպիսի հատկանիշների բացակայությունը գնահատվում է որպես դրանց թերություն: Որոշ հեղինակներ իրենց այդ կարծիքը հիմնավորելու համար հիմնվում են կատարում արևմտյան երկրների խորհրդարանական դրական

փորձի և, միաժամանակ, Լատինական Ամերիկայի պետություններում նախագահական կառավարման անհաջող փորձի վրա²:

Կարծում ենք, որ այդպիսի մոտեցումը նախ խոցելի է մերոդարանական տեսանկյունից: Նույն հաջողությամբ կարելի է շեշտել կառավարման նախագահական մոդելի առավելությունները (իշխանությունների երեք քևերի հստակ տարանջատում, քաղաքական կայունության պահպանման ավելի բարձր ներուժ) և կիսանախագահական կառավարման առավելությունները (ավելի բարձր կայունության աստիճան մանավանդ անցումային ժամանակահատվածում, ավելի բարձր արդյունավետություն պաղևանենտական հստակ մեծամասնության բացակայության պայմաններում, ինչը յուրահատուկ է անցումային փուլում գտնվող պետությունների բացարձակ մեծամասնության համար) և դրանց բացակայությունը խորհրդարանական կառավարման պայմաններում զնահատել որպես վերջինիս ակնհայտ թերություններ:

Ուստի հատկանշական է, որ իրավաբանական գրականության մեջ հիմնավորվում են նաև տրամագծորեն հակադիր տեսակետներ: Այսպես՝ պրոֆեսոր Վ.Դ. Զորկինը գտնում է, որ Ռուսաստանի համար առավել գերադասելի է նախագահական հանրապետությունը, քանի որ այն բնութագրվում է կայունությամբ և աշքի է ընկնում ճկունությամբ, տարրեր իրավիճակների և քաղաքական ուժերի իրական դասավորմանը հարմարվելու ընդունակությամբ³:

Գիտական զնահատականների օբյեկտիվության պահանջը ենթադրում է այս համակարգերից յուրաքանչյուրի էական հատկանիշների բացահայտում և միայն դրանից հետո՝ դրանց զնահատում:

Կարծում ենք, որ կառավարման երեք հիմնական ձևերի առավելությունների ու թերությունների օրյեկտիվ զնահատման համար պետք է դրանք դիտարկել.

ա) տվյալ ձևի առաջացման կոնկրետ պատմական՝ ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական, պայմանների տեսանկյունից,

բ) քաղաքական գրությունների փոփոխություններին զուգընթաց կառավարման ձևերի զարգացման խորապատկերում,

գ) ժամանակակից իրավական ու ժողովրդավարական պետություններում այդ ձևերի կոնկրետ դրսւորումների համատեքստում:

Ժամանակակից Եվրոպայում առավել տարածված է պետական կառավարման խորհրդարանական համակարգը՝ խորհրդարանական հանրա-

պետություն և խորհրդարանական միապետություն: Իրավաբանական գրականության մեջ տարբեր կերպ են ներկայացվում խորհրդարանական կառավարման առավել էական և բոլոր մողելներին հատուկ հատկանիշները (բնութագրիչները)⁴:

Ըստիանուր առմամբ կարելի է դրական գնահատել այդ դասակարգումները: Սակայն, կարծում ենք, որ մերոդական առումով առավել նպատակահարմար է խորհրդարանական կառավարման հատկանիշների համակարգում առանձնացնել մեկ սկզբունքայնորեն կարևոր հատկանիշ, որից և ածանցյալ են այդ կառավարման համակարգի համար բնորոշ մյուս բոլոր առանձնահատկությունները: Այդպիսի սկզբունքային նշանակություն ունի այն, որ խորհրդարանական կառավարման դեպքում պետական մարմինների ամբողջ համակարգում միայն խորհրդարանն է ձևավորվում համընդհանուր ընտրությունների արդյունքում, ունի առաջնային մանդատ և որպես հետևանք՝ լեզվայինության առավել բարձր մակարդակ: Նախագահը ընտրվում է խորհրդարանի (օրինակ՝ Խոտակայում) կամ հաստուկ ընտրական կոլեգիայի կողմից (օրինակ՝ Գ-Դ-ում), և նրա լեզվայինության մակարդակը շատ ավելի նեղ է, քան նախագահական կամ կիսանախագահական հանրապետություններում: Արդյունքում միապալատ կամ երկպալատ խորհրդարանը իշխանության կենտրոնն է հանդիսանում⁵:

Սակայն, ի տարրերություն նախագահական կամ կիսանախագահական կառավարման համակարգերի, որտեղ խորհրդարանի իրավասությունը կարող է ունենալ բացարձակ կամ համեմատաբար սահմանափակ բնույթ, խորհրդարանական կառավարման պայմաններում այդ մարմնի սահմանադրական իրավասության ծավալը որևէ կերպ սահմանափակված չէ⁶:

Բացի բոլոր խորհրդարանների համար յուրահատուկ օրենսդիր գործառույթներից, խորհրդարանական կառավարման պարագայում խորհրդարանը օժտված է նաև հիմնադիր (կազմակերպիչ) գործառույթով:

Նախ, խորհրդարանի կողմից կամ խորհրդարանի վճռորշ ազդեցությամբ է ընտրվում պետության գլուխը (խորհրդարանական հանրապետություններում): Խորհրդարանական կառավարման երկրների մեծամասնությունում (Ալբանիա, Հունարիա, Հունաստան և այլն) նախագահը ընտրվում է խորհրդարանի կողմից: Եթե խորհրդարանը երկպալատ է, ապա քվեարկությունը անցկացվում է պալատների համատեղ նիստի ժամանակ: Որոշ երկրներում նախագահը ընտրվում է հատուկ կողե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գիայի կողմից, որի հիմքը, սակայն, կազմում են խորհրդարանականները :

Խորհրդարանը վճռորոշ դեր ունի նաև կառավարության կազմավորման ժամանակ: Ձևականորեն կառավարությունը կազմավորում է նախագահը, սակայն ոչ թե սեփական հայեցողությամբ, այլ խորհրդարանում մեծամասնություն ունեցող քաղաքական ուժերի (կուսակցությունների կամ կուսակցությունների դաշինքների) որոշման համապատասխան: Սովորաբար նախագահը՝ որպես կառավարության ղեկավար, ներկայացնում է ընտրություններում հաղթած քաղաքական ուժի առաջնորդին, և միայն կառավարության ղեկավարին (կամ կառավարության կազմին ամբողջությամբ) խորհրդարանի կողմից վստահության քվե տալու հետո նախագահը նշանակում է կառավարություն:

Խորհրդարանական կառավարման ձևի դեպքում պետության գլուխը՝ նախագահը կամ միապետը, քավականին համեստ տեղ է զբաղեցնում պետական մարմինների համակարգում: Ձևականորեն նրանք կարող են օժտված լինել նույնիսկ լայնածավալ լիազորություններով: Սակայն, այդ դեպքում ևս նրանց իրավասությունը գործնականում սահմանափակվում է ներկայացուցչական բնույթի գործառություններով: Նախագահը ստորագրում է բոլոր պետական փաստաթղթերը, ներառյալ՝ օրենքները: Բայց նա իրավունք չունի հրաժարվել դրանք ստորագրելուց՝ բովանդակությանը համաձայն չլինելու հիմնավորմամբ: Նախագահին ուղղված բոլոր պետական փաստաթղթերը պետք է կրկնաստորագրվեն (կոնտրասիգնացիա) կառավարության ղեկավարի կամ պատասխանատու նախարարի կողմից⁸:

Սակայն, խորհրդարանի վճռորոշ ազդեցությունը պետական իշխանության ամբողջ համակարգի կազմակերպման, կազմավորման և գործառության ընթացակարգերի վրա ամեննին չի նշանակում նրա նկատմամբ զայտմների և հակաշիրների մեխանիզմի բացակայություն:

Խորհրդարանական կառավարման ձևի երկրներում խորհրդարանի արձակումը օրգանապես կապված է խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխանատվության հետ: Խորհրդարանի արձակումը հանդիսանում է զայտմների և հակաշիրների մեխանիզմի կարևորագույն քաղադադատարք: Այն օրգանապես կապված է խորհրդարանի առջև կառավարության քաղաքական պատասխանատվության հետ: Հատկանիշական է, որ պետության գլուխը խորհրդարանը արձակելու իր լիազորությունը իրացնում է կառավարության ղեկավարի խորհրդով կամ համա-

ձայնությամբ, և կառավարության ղեկավարը սովորաբար կրկնաստորագրում է պետության գլխի համապատասխան ակտը:

Որպես կանոն, սահմանադրությամբ չեն նախատեսվում խորհրդարանի արձակման որոշակի հիմքեր: Հետևաբար, վարչապետի համապատասխան առաջարկության ղեպրում, պետության գլուխը ձևականորեն ցանկացած պահի կարող է արձակել խորհրդարանը: Գործնականում խորհրդարանը արձակվում է, եթե կառավարության ղեկավարի թեկնածուն կամ ամբողջ կազմին վստահության քվե չի տրվում: Մի շաբթ երկրներում խորհրդարանը կարող է արձակվել, եթե որոշակի ժամանակաշրջանի ընթացքում մի քանի անգամ (երկուսից չորս) խորհրդարանը վստահության քվե չի տալիս ձևակորպոր կառավարությանը կամ անվտահություն է հայտնում գործող կառավարությանը: Վերջին դեպքում խորհրդարանի արձակումը կառավարության հրաժարականի այլընտրանը է հանդիսանում: Սակայն, այդպիսի այլընտրանը միշտ չէ, որ գոյություն ունի, և անվստահությունը կարող է ունենալ միայն մեկ հետևանք՝ կառավարության հրաժարականը¹⁰:

Կառավարման հաջորդ ձևը նախագահականն է, որն առաջին անգամ ամրագրվեց ԱՄՆ-ի 1787 թվականի Սահմանադրությամբ: Հետագայում կառավարման այդ ձևը լայն տարածում գտավ այլ երկրներում:

Իրավաբանական գրականության մեջ սովորաբար առանձնացվում են նախագահական կառավարման հետևյալ հատկանիշները՝ 1) պետական իշխանության կազմակերպումը ինչխանությունների, այսպես կոչված, կարծր տարանջատման սկզբունքի վրա, 2) գործադիր իշխանության պատկանելությունը նախ և առաջ նախագահին, նախագահի լիազորվածությունը՝ ձևակորպել կառավարությունը՝ որպես նախարարներից կազմված կոլեգիալ մարմին կամ կոլեգիալ մարմին չհանդիսացող կարինետ (նշանակումներ կատարել նախարարների պաշտոնների և այլ պաշտոնների գործադիր իշխանության համակարգում), 3) կառավարության անդամների (նախարարների) քաղաքական պատասխանատվությունը միայն նախագահի առջև, որի պաշտոնը գրադեգում է համընդիմանությունների արդյունքներով¹¹:

Նշված հատկանիշներից կարևորագույնն են իշխանությունների կարծր տարանջատումը և այդ սկզբունքից բխող զայտմների ու հակաշիրների մեխանիզմի կիրառումը: Այս առումով պետք է համաձայնել այն դիրքորոշմանը, որ գործնականում իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը

խատորեն պահպանվում է միայն դասական նախագահական, կառավարման պայմաններում (ԱՄՆ), իսկ խորհրդարանական և կիսանախագահական կառավարման համակարգերում այդ սկզբունքը ավելի շատ կրում է կողմնորոշող բնույթը։ Նախագահական հանրապետություններում այդ սկզբունքը, որպես կանոն, հետևողական կիրառումն է գտնում «Նախագահ (գործադիր իշխանություն) – Խորհրդարան» հարաբերությունների ողջ համակարգում։

Նախագահն ունի առաջնային մանդատ։ նա ընտրվում է համընդահանուր ընտրությունների արդյունքում (ԱՄՆ-ում՝ ոչ ուղղակի): Սիամամանակ նա հանդիսանում է պետության գլուխը և օժնվում է պետության գլխի համար բնորոշ (անկախ կառավարման կոնկրետ ձևից) բոլոր ավանդական լիազորություններով։ Այսպես, ԱՄՆ-ի Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի համաձայն Նախագահը հանդիսանում է բանակի և նախատորմի գլխավոր հրամանատարը, ունի Սիացյալ Նահանգների դեմ կատարված հանցագործությունների համար դատավճիռների հետաձգման և ներման իրավունք (բացառությամբ իմպիչմենտի կարգով դատապարտման դեպքերից), Սենատի խորհրդու և համաձայնությամբ միջազգային պայմանագրեր կնքելու, դեսպաններ և այլ լիազոր ներկայացուցիչներ նշանակելու իրավունք և այլն։

Համարյա բոլոր նախագահական հանրապետություններում սահմանադրություններով ուղղակի նախատեսվում է համապետական գործադիր կոլեգիալ մարմնի՝ կառավարության (նախարարների խորհուրդ կամ նախարարների կարինետի) ստեղծում։ Սակայն, կառավարության դեկավար անձն այդ բոլոր երկրներում կատարում է նախագահին կից օժանդակ դեր։ Նշված հանգամանքը առավել ցայտում է արտահայտվում նրանում, որ կառավարության դեկավարը կառավարության ձևավորմանը չի նասնակցում։

Որպես կանոն, նախագահական հանրապետություններում պետության գլուխը սեփական հայեցողությամբ կարող է ազատել նախարարի կամ իր կողմից նշանակված այլ պաշտոնատար անձանց։ Սակայն այստեղ նույնպես կան բացառություններ։

Անփոփելով նշված դրույթները նախագահական հանրապետության առանձնահատկությունների մասին՝ կարելի է միանշանակ արձանագրել, որ գործադիր իշխանության իրական դեկավարը ամեն դեպքում հանդիսանում է նախագահը, որը դեկավարում է գործադիր իշխանության ամրող համակարգը։ Իշխանությունների կարծր տարան-

ջատման սկզբունքին համապատասխան՝ գործադիր իշխանությունը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում խորհրդարանի առջև, իսկ նախագահը՝ գործադիր իշխանության իրական դեկավարը, չի կարող վաղաժամկետ արձակել խորհրդարանը։ Սիամամանակ պետք է արձանագրել, որ գոյություն ունեն նախագահական կառավարման բազմազան մողելներ, որոնք այս կամ այն չափով «շեղված են» այդ ընդիհանուր օրինաչափությունից։

Ինչ վերաբերում է կիսանախագահական կառավարման ձևին, ապա այն առաջացել է դեռևս անցյալ դարի առաջին կեսին Վեյմարյան Հանրապետությունում (1919 թ.), Ֆինլանդիայում (1919 թ.), Իոլանդիայում (1937 թ.), Իսլանդիայում (1945 թ.): Սակայն կառավարման այդ ձևը օրինակ ծառայեց Եվրոպայի մի շարք երկրների համար և բավականին լայն տարածում ստացավ Ֆրանսիայի Հինգերորդ Հանրապետության ձևավորումից հետո։ Ինչպես արդեն նշել էինք, ինչ Հինգերորդ Հանրապետության բաղաքարավական պրակտիկայի ուսումնասիրման արդյունքում բաղաքագետ Ս.Դյուվերժեն շրջանառության մեջ դրեց «կիսանախագահական կառավարում» հասկացությունը։ Սինչպես այդ գրականության մեջ այդ ձևը դիտարկվում էր որպես ոչ թե պետական կառավարման ինքնուրույն, այլ դեպի նախագահական կամ խորհրդարանական հանրապետություն անցումային ձև։¹³

Ֆրանսիայի Հինգերորդ Հանրապետության կայացման և գործառության փորձը համոզիշ ապացուցում է պետության գոյատևման ներքաղաքական և արտաքին բաղաքական իրողություններին համապատասխանող և այդ պայմաններին առավել նույնական և, հետևաբար, առավել արդյունավետ կառավարման ձևի որդեգրման կարևորությունը։ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Եվրոպական բազմաթիվ երկրների ավանդական բաղաքական և, առաջին հերթին, կուսակցական համակարգերը գործնականում փլուզվել էին։ Որպես հետևանք՝ այդ երկրների խորհրդարանական կառավարման ձևերը չեն ապահովում արդյունավետ պետական իշխանության իրականացում, հանգեցնում էին կառավարական և, որպես հետևանք, խորհրդարանական ճգնաժամերի։ Դրա վառ օրինակն է հետպատերազմյան Խուլիսան, որտեղ կառավարական և խորհրդարանական ճգնաժամերը պերմանենտ բնույթ էին կրում։

Իրավաբանական գրականության մեջ կատարվել են կիսանախագահական կառավարման ձևի բնութագրական հատկանիշների համակարգի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կառուցման մի շարք փորձեր: Այսպես՝ պրոֆեսոր Յու.Ի.Լեյբոն առանձնացրեց հետևյալ բնութագրիները.

ա) Նախագահը ընտրվում է անմիջապես բնակչության կողմից՝ ուղղակի ընտրությունների միջոցով.

բ) Նախագահը օժոված է լայնածավալ իշխանական լիազորություններով. նա պետության գլուխն է, նրան են պատկանում հիմնական առանձնաշնորհները գործադիր իշխանության ոլորտում, նա է զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը.

գ) ձևավորվում է կառավարություն՝ որպես գործադիր իշխանության ինքնուրույն մարմին, որը գործում է նախագահի ընդհանուր դեկավարության ներքո: Կառավարությունը նշանակվում է նախագահի կողմից, սակայն պետք է ունենա խորհրդարանի վատահությունը: Կառավարությանը անվտանության քվե հայտնելը հանգեցնում է կամ կառավարության հրաժարականին կամ նախագահի կողմից խորհրդարանի արձակմանը¹⁴:

Պրոֆեսոր Վ.Ն.Շապովալը առանձնացնում է կիսանախագահական կառավարման ձևի հետևյալ քաղաքական-իրավական հատկանիշները՝ պետական մեխանիզմի կազմակերպումը և, առաջին հերթին, գործադիր իշխանության գործառությունը նախագահական և խորհրդարանական հանրապետությունների համար յուրահատուկ բնութագրիչների սիմբիոզի (համակեցության) հիման վրա; գործադիր իշխանության դրամական նորմերը (երկվորյուն) և որոշ բացառություններով հանդերձ՝ նախագահ՝ որպես գործադիր իշխանության կրողի սահմանադրական բնորոշման բացակայությունը, Նախագահի՝ որպես հասարակական և պետական կյանքի որոշակի ոլորտներում արքիտրի (իրավաբարի) և (կամ) երաշխավորի գործառությունների սահմանադրական ամրագրումը, նախագահի համընդհանուր և ուղղակի ընտրությունը¹⁵:

Կարելի է եզրահանգել, որ առաջին դեպքում շեշտը դրվում է Նախագահի կարգավիճակի առանձնահատկությունների վրա, իսկ երկրորդ դեպքում՝ Նախագահ-խորհրդարան-կառավարություն եղակի փոխարարերությունների, նրանց միջև զայտների և հակաշիռների մեխանիզմի առանձնահատկությունների վրա: Ուստի երկու մոտեցումներն են կարող են արդյունավետ լինել՝ կախված կոնկրետ հետազոտական խնդիրներից:

Բոլոր դեպքերում պետք է հաշվի առնել կիսանախագահական կառավարման ձևի և առանձնահատկություն: Եթե նախագահը և խորհրդարանի մեծամասնությունը ներկայացնում

են նոյն քաղաքական ուժը, ապա պետական համակարգի տրամարանությունը նմանվում է նախագահական հանրապետության, իսկ եթե նախագահը և խորհրդարանի մեծամասնությունը ընդդիմադիր քաղաքական քենոներից են, ապա պետական համակարգի տրամարանությունը նմանվում է խորհրդարանական հանրապետության:

Միևնույն ժամանակ պետք է նկատել, որ ժամանակակից աշխարհում առկա են կիսանախագահական կառավարման ձևի տարրեր մոդելներ, որոնք ունեն բազմաթիվ յուրահատկություններ: Հատկանշական է, որ տարրեր հեղինակներ կառավարման այս ձևի շրջանակներում առանձնացնում են մի շարք ինքնուրույն տարատեսակներ: Այսպես՝ պրոֆեսոր Օ.Ի.Զազնաևի կարծիքով, պետք է տարրերակել կիսախորհրդարանական կառավարման ձևը, որի պայմաններում նախագահը չի ընտրվում համընդհանուր և ուղղակի ընտրակարգով, իսկ կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում խորհրդարանի առջև¹⁶: Իսկ պրոֆեսոր Մ.Վ. Քաջլայը, տարրերակելով խորհրդարանական, նախագահական և կիսանախագահական հանրապետությունները, միաժամանակ առանձնացնում են նաև խորհրդարանական-նախագահական հանրապետությունը, որը մոտ է կիսանախագահականին, սակայն տարրերվում է վերջինից խորհրդարանի ավելի մեծ դերակատարությամբ, այդ թվում կառավարության կազմավորման ժամանակ¹⁷: Իսկ պրոֆեսոր Վ.Ե. Չիրկինը առանձնացնում է նաև կիսանախագահական-կիսախորհրդարանական կառավարման ձևը¹⁸:

Հատուկ ուշադրության են արժանի կիսանախագահական կառավարման այն մոդելները, որոնք ներմուծվեցին հետխորհրդային պետություններում: Հետխորհրդային երկրներում կիսանախագահական համակարգի ներմուծման անհրաժշտությունը ուներ լուրջ հիմքեր: Անցումային շրջանի պետությունների համար յուրահատուկ ավտորիտար ավանդույթների և ժողովրդական կառույցների բոլորության պայմաններում անհրաժշտ էր համախմբող ուժ: Կիսանախագահական կառավարման դեպքում նախագահի ինստիտուտը, լինելով բավական հզոր համախմբող դերի իրականացման համար, միևնույն «քաղաքական խաղից» չի հեռացնում խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները: Ուստի այդ մոդելը առավել համապատասխանում է հետխորհրդային պայմաններին¹⁹: Սակայն, փորձը ցույց տվեց՝ այդ երկրների մի մասում պարզապես միավորը կեցին նախագահական և կիսանախագահական կառավարման ձևերի համար յուրահատուկ նախագահի ինստի-

տուտի ուժեղ կողմերը՝ հիմք տալով եզրահանգում կատարել «սուլերնախագահական» ինստիտուտի առաջացման մասին²⁰: Բազմաթիվ հեղինակներ հետխորհրդային երկրների կիսանախագահական կառավարման մոդելների (նախ և առաջ Ռուսաստանի Դաշնության) առանձնահատկությունների քննարկման արդյունքում այդ մոդելները բնորոշում են որպես սուլերնախագահական²¹:

Ծվարկված մոդելներում, մասնավորապես, տարրերվում են նախագահի գործառույթները, տարրեր են կառավարության ձևավորման ընթացակարգերը, «նախագահ-կառավարություն-խորհրդարան» հարաբերությունների սահմանադրավական կարգավորումները: Տարրեր կերպ են կարգավորվում նաև կառավարություն քաղաքական պատասխանատվության հետ կապված հարաբերությունների ոլորտները: Ուստի, կիսանախագահական կառավարման համակարգի քննութագրիների բազմակողմանի և օբյեկտիվ գնահատականի համար պետք է կիրառվի տարրալուծման և համադրության մեթոդը: Անհրաժեշտ է նախ բացահայտել տարրեր մոդելների յուրահատկությունները, ապա կազմել կիսանախագահական կառավարման ձևի համար յուրահատուկ քաղաքրիչների համակարգ:

Կիսանախագահական հանրապետությունների ձևի դեպքում գոյություն ունեն էական տարրերություններ նախագահի ինստիտուտի սահմանադրական ամրագրման ոլորտում: Այսպես՝ նախագահի պաշտոնը ստվորաբար բնորոշվում է՝ «պետության գլուխ»: Սակայն որոշ սահմանադրություններ ընդհանրապես չեն պարունակում նախագահի պաշտոնը բնորոշող դրույթները: Այս դեպքերում պարզապես թվարկվում են նախագահի գործառույթները: Վելին՝ Իռլանդիայի, Մակեդոնիայի սահմանադրություններում նախագահի գործառույթները ձևակերպված չեն, և դրանց մասին կարելի է դատողություններ անել միայն վերլուծելով նախագահի իրավասությունները:

Կիսանախագահական կառավարման համակարգի կոնկրետ առանձնահատկությունները արտացոլվում են «նախագահ-կառավարություն-խորհրդարան» փոխհարաբերությունների գործնական բոլոր ոլորտներում: Տեսականորեն այստեղ կարելի է առանձնացնել նրանց միջև առկա փոխհարաբերությունների երեք հիմնական ուղղություններ՝ կապված՝ ա) խորհրդարանի արձակման հետ, բ) կառավարության ձևավորման և իրաժարականի հետ, գ) գործադիր իշխանության գործառույթների իրականացման հետ: Սակայն, մերոդարանական առումով կարելու է հաշվի առնել, որ այդ երեք ուղ-

ղությունների միջև գոյություն ունեն համակարգային կապեր, որոնց վերլուծությունը կարող է էականորեն նպաստել ընդհանրապես կիսանախագահական կառավարման առանձնահատկությունների և մասնավորապես կիսանախագահական կառավարման առանձին մոդելների յուրահատկությունների բացահայտմանը:

Կիսանախագահական կառավարման համակարգի կարելոր յուրահատկություններից է նախագահի կողմից սեփական կամագրտահայտությամբ և նախաձեռնությամբ խորհրդարանը արձակելու և նոր խորհրդարանական ընտրություններ նշանակելու լիազորությունը: Կիսանախագահական կառավարման տարրեր մոդելներում սահմանվում են խորհրդարանի արձակման տարրեր ընթացակարգեր: Որպես կանոն, երկպալատ խորհրդարանի դեպքում նախատեսվում է միայն ստորին պալատի արձակման հնարավորություն: Սակայն կիսանախագահական կառավարման առկա բոլոր մոդելների սկզբունքային տարրերությունն այն է, որ նախագահը լիազորված է արձակել խորհրդարանը (ի տարրերություն նախագահական կառավարման ձևի) և Սահմանադրությամբ ամրագրման դեպքերում այդպիսի որոշում կարող է կայացնել ինքնուրույն (ի տարրերություն խորհրդարանական հանրապետության):

Կիսանախագահական կառավարման առանձնահատկությունների բացահայտման համար պետք է նաև բացահայտել նախագահի կողմից խորհրդարանի արձակման հիմքերը, ինչպես նաև վերլուծել սահմանադրություններով սահմանված ընթացակարգերը: Սովորաբար նախագահը կարող է (և նոյնիսկ պարտավոր է) արձակել խորհրդարանը երկու հիմքերից որևէ մեկի առկայության դեպքում: Առաջին՝ երբ խորհրդարանական ընթացակարգերի պահպանմամբ չի հաջողվում նշանակել վարչապետ կամ ձևավորել կառավարությունը ամբողջությամբ՝ ներառյալ այն իրավիճակները, երբ խորհրդարանը վստահության քվե չի տալիս նոր ձևավորված կառավարությանը: Խորհրդարանի արձակման հիմք է հանդիսանում նաև խորհրդարանի կողմից գործող կառավարությանը անվստահություն հայտնելը կամ վստահություն չհայտնելը: Այս դեպքում խորհրդարանի արձակումը, որպես կանոն, հանդիսանում է կառավարության իրաժարականի այլընտրանը: Սակայն, մի շարք պետություններում այդպիսի այլընտրանը չի նախատեսվում, և խորհրդարանի կողմից գործող կառավարությանը անվստահություն հայտնելը կամ վստահություն չհայտնելը կարող է ունենալ միայն մեկ հետևանք՝ կառավարության իրաժարա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կանը:

Բացի վերը նշված հիմքերից կիսանախագահական կառավարման որոշ սահմանադրություններով նախատեսվում են խորհրդարանի արձակման լրացուցիչ հիմքեր՝ խորհրդարանի անընդունակությունը ընդունել որևէ կարևոր որոշում (ասենք՝ պետական բյուջեն) կամ ընդհանրապես իրականացնել իր իրավասությունը, որոշակի ժամանակահատվածում խորհրդարանի նիստեր անցկացնելու անհնարինությունը և այլն:

Կիսանախագահական կառավարման միշտ սահմանադրություններով ամրագրված են խորհրդարանի արձակման նախագահի լիազորության որոշ սահմանափակումներ: Սովորաբար խորհրդարանը չի կարող արձակվել արտակարգ կամ ուսումնական դրության պայմաններում, նախագահի պաշտոնանկության գործնքաց սկսվելուց հետո, եթե խորհրդարանը քննարկում է կառավարությանը անվստահություն հայտնելու հարցը և որոշ այլ դեպքերում: Կիսանախագահական կառավարման որոշ պետություններում ամրագրված են նաև որոշակի սահմանափակումներ՝ կապված նախագահի կամ կառավարության լիազորությունների ժամկետների հետ²²:

Միևնույն ժամանակ, նախագահը կարող է դադարեցնել է վարչապետի կողմից իր գործառույթների իրականացումը միայն նրա կողմից կառավարության հրաժարականի մասին դիմում ներկայացնելու դեպքում: Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե Ազգային ժողովը ընդունում է պարավանքի քանաձն, կամ եթե այն հավանություն չի տալիս կառավարության ծրագրին կամ ընդհանուր քաղաքականության հոչակագրին, ապա վարչապետը պետք է Հանրապետության նախագահին ներկայացնի դիմում կառավարության հրաժարականի մասին: Արդյունքում նախագահը կառավարություն ձևավորելիս գործնականում միշտ ստիպված է լինում հաշվի առնել խորհրդարանում քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը: Հինգերորդ Հանրապետությունում երեք անգամ (1986-1988թ., 1993-1995թ., 1999-2002թ.) նախագահները ստիպված են եղել ձևավորել խորհրդարանում մեծամասնություն ունեցող և իրեն ընդդիմադիր քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչներից կառավարություն:

Ուստաստանի Դաշնության Սահմանադրության 111-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչապետին նշանակում է նախագահը Պետական Դումայի համաձայնությամբ: Չնայած այդ հանգամանքին՝ ուստական իրավաբանական գրականության մեջ, կարելի է ասել, համընդհանուր ճա-

նաշում են ստացել այն հիմնավորված գնահատականները, համաձայն որոնց՝ Ուստաստանի Դաշնության նախագահը փաստորեն գլխավորում է երկրում պետական իշխանության ամբողջ համակարգը²³, ձևականորեն հոչակագած իշխանությունների տարածաշտման պայմաններում բացակայում է զապումների և հակակշխոների իրական մեխանիզմը²⁴. Ուստաստանի Դաշնության կառավարման համակարգը կարելի է բնորոշել որպես առաջնորդային ժողովրդավարություն (Յոկուրտսկայա դեմոկրատիա): Ուստաստանում պետական իշխանությունը ունի ցայտուն արտահայտված ավտորիտար ուղղվածություն²⁵:

Պետք է նկատել, որ կիսանախագահական կառավարման մյուս երկրներում կիրառվում են կառավարության ձևավորման բազմաթիվ այլ սկզբունքներ և կարգեր: Այսպես, Բուլղարիայում և Մակեդոնիայում Նախագահը կառավարության ձևավորման մանդատը պետք է հանձնի խորհրդարանական մեծամասնության թեկնածուին, Պորտուգալիայում պետք է հաշվառի ընտրությունների արդյունքները: Ի տարրերություն այդ մոդելների Լեհաստանում, Ալբենիայում և Խորվարքիայում Նախագահը մեծամասնության ներկայացուցչի դեկավարությամբ կառավարություն ձևավորելու իրավական պարտավորություն չի կրում, կառավարության ձևավորման համար խորհրդարանի համաձայնություն չի պահանջվում: Միևնույն ժամանակ Լեհաստանում և Խորվարքիայում կառավարությունը իր ձևավորման հետո երկարաբարյան ժամկետում պետք է ստանա խորհրդարանի վստահության քվեն²⁶:

Կիսանախագահական կառավարման յուրահատկություններից է նաև այն հանգամանքը, որ Նախագահը տարրեր մոդելներում տարրեր չափերով, սակայն միշտ օժտված է էական և լայնածավալ լիազորություններով գործադիր իշխանության իրականացման ոլորտում: Այդպիսի լիազորություններ ամրագրված են Ֆրանսիայի Հինգերորդ Հանրապետության Սահմանադրության մի շարք հոդվածներով: Մասնավորապես Նախագահն է նախագահում Խորհրդի նիստերում (հոդ. 9, 13 և այլն):

Նախագահն է հանդիսանում զինված ուժերի դեկավարը և նախագահում է ազգային պաշտպանության քաղաքացիական և զինվորական պետական պաշտոններում (հոդ. 15): Նա նշանակումներ է կատարում քաղաքացիական և զինվորական պետական պաշտոններում (հոդ. 13): Նախագահը փաստացի դեկավարում է գործադիր իշխանության համակարգը: Այս եզրակացությունը բխում է նախագահի

սահմանադրութեան ամրագրված լիազորություններից և դրանցից բխող այն հնարավորություններից, որոնք վկայում են նախագահի կապի մասին գործադրի իշխանության համակարգի հետ: Նախագահը բացի կառավարության ձևավորումից և հրաժարականի հարցեր լուծելուց նախագահում է կառավարության նիստերին և կարող է վերացնել վերջինիս որոշումները²⁸:

Կառավարության գործունեությունը ղեկավարում է վարչապետը, որը կրում է պատասխանատվություն ազգային պաշտպանության համար և նույնպես նշանակումներ է կատարում քաղաքացիական և զինվորական պաշտոններում (հոդվ. 21): Վարչապետի ղեկավարությամբ գործող կառավարությունն է որոշում և իրականացնում «ազգի քաղաքականություն», կառավարության տնօրինության տակ են գտնվում վարչակազմն ու զինված ուժերը (հոդվ. 20):

Խորհրդարանական և կիսանախագահական կառավարման ձևերի հիմնական հատկանիշների, ինչպես նաև դրանց առանձին մոդելների յուրահատկությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս օբյեկտիվորեն գնահատելու քննարկող կառավարման ձևերի առավելություններն ու թերի կողմերը:

Պետք է նաև հաշվի առնել, որ կառավարման ցանկացած ձևի գործառության արդյունավետությունը և ժողովրդական ներուժի դրսերման աստիճանը էականորեն պայմանավորված են տվյալ երկրում ձևավորված քաղաքական ուժերի հարաբերակցությամբ, պետության գլխի փաստացի դերով, հրապարակային իշխանության կազմակերպման սկզբունքներով, քաղաքական մշակույթի ու հասարակական իրավագիտակցության զարգացման մակարդակով, ինչպես նաև քաղմարդի այլ օրյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործուներով: Յուրաքանչյուր կառավարման ձևի հակակիցների և զարգումների համակարգը պետք է ձևավորվի՝ հետադարձ հայացք զցելով այդ գործուների վրա: Այդ գործուների շարքում հատուկ պետք է առանձնացնել քաղաքական համակարգի, առաջին հերթին՝ կուսակցությունների կայացածության աստիճանը: Պրոֆեսոր Վ.Ի.Գերյեի դիպուկ արտահայտությամբ՝ «պառլամենտարիզմը պետական իշխանության փոխանցումն է կուսակցություններին»²⁹: Հետևաբար, պառլամենտարիզմի արդյունավետությունը ուղղակիորեն պայմանավորված է կուսակցությունների՝ պետական իշխանություն իրականացնելու ունակությունից:

Սովորաբար նախագահական կառավարման արժանիքներին են դասում դրա կայունությունը և

բարձր արդյունավետությունը, քանի որ նախագահը, ունենալով լայն լիազորություններ, մեծ չափով որոշում է պետության քաղաքականությունը, իսկ կառավարչական ներգործությունը ավելի նպատակատղված է, որովհետև բխում է կենտրոնից: Ինչպես արդարացներեն նշել է պրոֆեսոր Ա.Հարությունյանը, չնայած ամերիկյան մոդելում նախագահը օժտված է լայն լիազորություններով, այնուամենայնիվ, իշխանությունների տարանցատման սկզբունքի ուժով նա չի կարող դառնալ միանձնյա իշխանության աղբյուր: Այս ոլորտում նրան հակաշիռ են հանդիսանում օրենսդիր և դատական իշխանությունները³⁰: Պրոֆեսոր Ա.Հարությունյանը նաև արձանագրում է կառավարման այս ձևի կարևոր բացասական հատկանիշները. «...Պետք է ընդունել, որ ... ամերիկյան մոդելը հղի է պետության քաղաքական համակարգում օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների միջև հակադրության վտանգով, երբ նախագահը իրականացնում է իր քաղաքականությունը, իսկ խորհրդարանը իրականացնում է իր կուրաքը»:

Ծիծու տվյալ սկզբունքի ուժով չի կարող դառնալ միանձնյա իշխանության աղբյուր: Նախագահական կառավարման հիմնական թերությունը մեկ անձի՝ նախագահի ձեռքում իշխանության չափազանց մեծ կենտրոնացումն է: Այստեղից բխում է իշխանության չարաշահման վտանգը, ինչը հաճախակի հանգեցնում է անհատի պաշտամունքի և նախագահական հանրապետության փոխակերպմանը սուպերնախագահականի, երբ ներկայացնելու մարմինը կորցնում է իր նշանակությունը³¹:

Նախագահական կառավարման ձևի այսպիսի գնահատականները հիմք են տալիս պնդելու, որ նախագահական կառավարման ձևի որդեգրման նպատակահարմարությունն ու արդյունավետությունը նույնպես պայմանավորվում են տվյալ պետությունում առկա կոնկրետ պայմաններով:

Կիսանախագահական կառավարման ձևի դրական հատկանիշները առավել ցայտուն դրսերվում են անցումային ժամանակաշրջաններում, մասնավորապես, դեռևս չկայացած քաղաքան համակարգի պայմաններում: Այս պայմաններում նախագահի ինստիտուտը և նախագահը կատարում են յուրահատուկ կայուն-կարգավորիչ դերակատարություն: Ֆրանսիայի Հինգերորդ Հանրապետության փորձը միանշանակորեն ապացուցում է անցումային (ճգնաժամային) իրավիճակներում կիսանախագահական կառավարման ձևի արդյունավետությունը, այդ թվում՝ քաղաքական համակարգի կայացման և ժողովրդապարության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ինստիտուտների գարզացման ոլորտներում:

Թերևս, կիսանախագահական կառավարման տարրեր մոդելների համեմատական վերլուծությունը հիմք է տալիս արձանագրելու, որ կառավարման այդ ձևի համար յուրահատուկ է բարձր աստիճանի ճկունությունը: Այն կարող է կիրառվել տրամադրության հակադիր նպատակներով և հանգեցնել տրամադրության նույնքան հակադիր արդյունքների: Կիսանախագահական կառավարման մոդելի հիմնական թերությունը մեկ անձի նոտ իշխանության արտակարգ մեծ կենտրոնացումն է և դրանից բխող իշխանության չարաշահման հնարավորությունը: Այս հանգամանքով են պայմանավորված այն իրարամերժ գնահատականները, որ տրվում են կառավարման այդ ձևին իրավաբանական գրա-

կանության մեջ:

Ուստի, պետք է միանշանակ համաձայնել պրոֆեսոր Ի.Ա.Իլյինի այն դիրքորոշմանը, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդը և նրա երկիրը կենացնի անհատականությունն է՝ իր յուրահատուկ տվյալներով, իր անկրկնելի պատմությամբ, հոգով և բնությամբ: Հենց այդ պատճառով յուրաքանչյուր ժողովուրդը ունի իր յուրահատուկ և անհատական պետության ձևն ու Սահմանադրությունը, որ համապատասխանում են իրեն և միայն իրեն³³:

¹ Stéu Гессен В. М. Основы конституционного права. Пг., 1917, с. 431.

² Մանրամասն տես՝ Մեծության Ա. Հ. Сравнительное конституционное право и политические институты., М., 2002, с. 204-205.

³ Stéu Зорькин В.Д. О президенте в конституционном строем РФ // Конституционный вестник. 1990, N2, с. 50.

⁴ Stéu օրինակ Alfred Stepan, and Cindy Skach, Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarianism versus presidentialism, World Politics, vol. 46, 1993; Յ. Ի. Լեյբո. Форма государства в зарубежных странах // Конституционное право зарубежных стран. М., 2008, с. 150-151.

⁵ Stéu Վ.Ստեփանյան. Հանրապետական կառավարման ժամանակակից ձևերի համեմատական վերլուծություն // Գիտական հոդվածների ժողովածու?Երևան, 2013, էջ 29:

⁶ Stéu նույն աշխ., էջ 353-357:

⁷ Stéu մանրամասն նշված աշխ., մեջ, էջ 342-343:

⁸ Մանրամասն տես՝ Յ. Ի. Լեյբո, Форма государства в зарубежных странах // Конституционное право зарубежных стран. М., 2008, С. 151.

⁹ Stéu Յ. Ի. Շապովալ. Сравнительное конституционное право. М., 2007, с.272.

¹⁰ Stéu մանրամասն նշված աշխ., ս. 273.

¹¹ Stéu Շապովալ Յ. Շ. Հ. Հանրապետությունը // Конституционное право зарубежных государств // Конституционное право зарубежных государств // Конституционное право зарубежных государств., М., 2008, с. 148.

¹² Stéu Տագանովա Հ.Ա. Концепция разделения властей и идея субсидиарности// Государство и право, 2003, N3, с. 88.

¹³ Stéu Կոնституционное право зарубежных стран, М., 2008, С. 151.

¹⁴ Stéu Յ. Ի. Լեյբո, նշված աշխ., էջ 151-152.

¹⁵ Stéu Յ. Ի. Շ. Հ. Հ. Հանրապետությունը // Կառավարման աշխ., էջ 137.

¹⁶ Stéu Զազնես Օ.Ի. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты. Казань, 2006, с.367

¹⁷ Stéu Բագլայ Մ.Վ. Конституционное право Российской Федерации. М., 2005, с. 141.

¹⁸ Stéu Չիրկին Յ.Ե. Конституция: российская модель. М., 2004, с.134.

¹⁹ Stéu Արդյունյան Ա., նշված աշխ., էջ 21-22:

²⁰ Stéu մանրամասն, Superpresidentialism and its problems, by Stephen Holmes// EECR.Vol 2. N4, Fall 1993/ Vol 3, N1, Winter, 1994, p. 123-126.

²¹ Stéu օրինակ. Соломанина Ю.В. Республикаанская форма правления в России: история и современность. Автореф. дисс. канд.юрид. наук. Владивостик, 2007, с. 23.

²² Stéu մանրամասն Շապովալ, նույն աշխ., մեջ, էջ 270-277.

²³ Stéu Կոնституционное право России. М., 2005, с.120.

²⁴ Stéu Ավետյան Դ.Ա. Особенности российской модели формы правления // Государство и право, 2010, N12, с.21.

²⁵ Stéu Աչկասով Յ.Ա. Президент РФ и Государственная Дума: перспективы взаимоотношений // Правоведение. 1995, N45, с.67.

²⁶ Տե՛ս Լукъянова Е.А. Некоторые проблемы Конституции Российской Федерации // Конституционное и муниципальное право, 2007, N15, с. 6.

²⁷ Տե՛ս նաև Բարձրամասի Կраснов М.А. Россия как полупрезидентская республика: проблема баланса полномочий // Государство и право, 2003, N 10, с. 17.

²⁸ Տե՛ս Ավճես Դ.Ա. Особенности российской модели формы правления // Государство и право, 2010, N 12, с. 20.

²⁹ Տե՛ս Գերյե Բ. И. О конституции и парламентаризме в России. М., 1906, с. 26

³⁰ Տե՛ս Արդյունյան Ա., Աշխարհագիտություն, Եջ 48:

³¹ Տե՛ս Արդյունյան Ա., Աշխարհագիտություն, Եջ 47-48:

³² Տե՛ս օրինակ, Морозова Л.А. Теория государства и права., М., 2002, ?? 78.

³³ Տե՛ս Իլյин И.А. Почему мы верим в Россию. Соч. М., 2006, С. 31.

Ալեքսանդր Արդյունյան

Соискатель Государственной академии
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы соотношения современных республиканских форм правления: сравнительный-теоретический анализ, характеристики, преимущества и недостатки

Статья посвящена изложению проблем взаимосвязи и особенностей основных форм республиканского правления: президентской республики, полупрезидентской республики и парламентской республики. Были рассмотрены теоретические и правовые проблемы выше упомянутых форм, были проанализированы и изучены их характеристики, преимущества, недостатки и так далее.

Расскрывая сущность проблемы и исходя из результатов проведенного анализа, автор пришел к тому заключению, что для объективной оценки преимуществ и недостатков основных форм республиканского правления необходимо рассмотреть следующее:

- а) возникновение данной формы правления с конкретного исторического аспекта исходя из внутриполитических и внешнеполитических факторов;
- б) развитие форм правления наряду с изменениями в политических процессах;
- в) в контексте конкретных проявлений этих форм в современных правовых и демократических государствах.

Ключевые слова: Республиканская форма правления, президентская республика, полупрезидентская республика, парламентская форма правления, система государственного управления.

Aleksandr Harutyunyan

Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

The Problems of Interrelation of Modern Forms of Republican Government: theoretical-comparative analysis, features, advantages and disadvantages

The article is devoted to outlining the problems of interrelation and peculiarities of the main forms of republican government ; presidential republic, semi-presidential republic and parliamentary republic.

The legal-theoretical issues of the above mentioned forms have been observed, the features, advantages and disadvantages as well as other issues related to the mentioned forms of government have been analyzed and studied.

By revealing the essence of the problem and based on the results of the conducted analysis, the author came to the conclusion that for providing objective evaluation of advantages and disadvantages of the republican forms of government they should be considered:

- а) in terms of specific historical occurrence of the given form of government and the internal, external political situation,
- б) in terms of development of the forms of government along with the changes in political processes,
- в) in the context of manifestation of those forms in democratic and rule-of-law States.

Keywords: Republican form of government, presidential republic, semi-presidential republic, parliamentary form of government, public administration system.

ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության
աշխատակազմի կազմակերպական-իրավական
վարչության առաջին կարգի մասնագետ,
ՀՀ Պետական կառավարման ակադեմիայի
իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՍԱՍՆԱԿՑԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՔԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ՝ 2015 ԹՎԱԿԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԵՂՈՒՄՈՒՄ

Հոդվածի շրջանակներում ուսումնասիրվել է Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015թ սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի հասկացությունը, իմնական ձևերը: Նշվում է, որ ժամանակակից ժողովրդական պետություններում անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի գործուն մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն կտան քաղաքացիներին, ինչպես նաև քաղաքացիություն շունեցող անձանց, մասնակցել պետական կառավարմանը:

Հոդվածի շրջանակներում առանձնացվել է պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի իրացման չորս իմնական ձևեր՝ ընտրական իրավունքը, հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունքը, հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը և հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը: Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015թ. սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում ստեղծվել են պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի իրացման նոր երաշխիքներ:

Հիմնարարեր՝ պետական կառավարում, ընդուրություններին մասնակցելու իրավունք, հանրարարենթության մասնակցելու իրավունք, հանրային ծառայության անցնելու իրավունք, հանրագրի իրավունք:

Յուրաքանչյուր ժողովրդավարական պետության կառավարման հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ անձին՝ որոնց վրա ազդում են հանրային որոշումները, պետք է իրավունք և իրական հնարավորություն ունենան մասնակցելու այդ որոշումների ընդունմանը և կատարմանը: Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը երաշխավորվում է ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներառյալ իրավական իրավական ակտերով¹: Մարդու իրավունքների համընդիանուր հոչակագրի² 21-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր որ ունի անմիջականորեն կամ ազատ ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով պետական կառավարման մասնակցելու, ինչպես նաև հանրային ծառայության անցնելու իրավունք, բացի այդ նշվում է, որ ժողովրդի կամքը պետք է լինի յուրաքանչյուր իշխանության հիմքը, և այն պետք է արտահայտվի պարբերական և իրական ընտրությունների միջոցով: Նմանատիպ դրույթ է ամրագրված նաև Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին³ միջազգային դաշնագրի 25-րդ հոդվածում⁴:

Տեսական գրականությունում առանձնացվում է պետական կառավարման մասնակցելու երկու

ձևեր՝ անմիջական և միջնորդավորված: Անմիջական ժողովրդավախանության դեպքում որոշումները ընդունվում են ժողովրդի կողմից անմիջականորեն՝ ընտրությունների, հանրաքվեների, քաղաքանույթ հավաքների, հասարակական քննարկումների և այլ ձևերով: Իսկ միջնորդավորված ներկայացուցական ժողովրդավախանության դեպքում ժողովուրդը իր կամքը արտահայտում է ընտրված պետական և տեղական ինքնակառավարման (այսուհետև՝ ՏԻՄ) մարմնների և պաշտոնատար անձանց միջոցով:

Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը երաշխավորված է նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ, սակայն պետք է նշենք, որ Սահմանադրությունում անմիջականորեն ամրագրված չէ «պետական կառավարման մասնակցելու» իրավունք հասկացությունը և բովանդակությունը: Սահմանադրական նորմերի վերլուծության արդյունքում է միայն հնարավոր լինում բացահայտել պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի հասկացությունը և իրացման հիմնական ձևերը: Ըստ ՍԱԿ-ի՝ Մարդու իրավունքների կոմիտեի՝ պետական կառավարման մասնակցելու հասկացությունը

լայն հասկացություն է, որն ընդգրկում է օրենսդիր, գործադիր իշխանությունների իրականացման մասնակցելը : Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական նորմերի վերլուծության արդյունքում կարող ենք առանձնացնել պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի հետևյալ ձևերը՝

- Ընտրական իրավունք
- Հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունք
- Հանրային ծառայության անցնելու իրավունք
- Հանրագիր ներկայացնելու իրավունք

Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը անմիջականորեն կապված է անձի իրավական կարգավիճակի հետ: Ըստ իրավական կարգավիճակի՝ անձինք բաժանվում են երեք խմբի՝ քաղաքացիներ, օտարերկրացիներ և ապաքաղաքացիներ: Պետք է նշենք, որ պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը, որպես կանոն, պատկանում է ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող անձանց⁷: Սակայն, որոշ դեպքերում պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը վերապահվել է նաև ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձինք: Մասնավորապես Սահմանադրության 53-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք:

Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի իրացման հիմնական ձևը ընտրությունն է: Ըստ Հ. Կեյսնի՝ պետական կառավարմանը մասնակցելու իրավունքը արտահայտվում է մի քանի ձևերով, որոնց մեջ ամենակարևորը ընտրական իրավունքն է: Մոռակա նույնպես կարևորում է ընտրական իրավունքի դերը՝ այն անվանելով քաղաքական իրավունքների միջուկ: Իսկապես, ներկայում ընտրական իրավունքը դարձել է քաղաքական իրավունքների այն առանձքը, որի շուրջ «պատփում» են մյուս բոլոր քաղաքական իրավունքները, և ընտրությունները այն հիմնական միջոցներն են, որոնց միջոցով ժողովուրդը ձևավորում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինները:

Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում քաղաքացիների ընտրական իրավունքների արդյունավետ իրացումը ապահովելու հարցում, որ առաջին անգամ սահմանադրական կարգավիճակ ստացավ ՀՀ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը. այն դարձավ «անկախ»

պետական մարմին, որը պատասխանատու է միայն Սահմանադրության և օրենքների առջև: Կը հին այսպիսի իրավական կարգավիճակ տալը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ պահովվի ԿԸՀ-ի անկախությունը իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների հնարավոր ազդեցությունից: Ներկայիս որոշ պետություններ այսքան են կարևորել ընտրությունների դերը, որ իրենց սահմանադրություններում, որպես իշխանության 4-րդ ճյուղ, առանձնացրել են ընտրական իշխանությունը. օրինակ՝ Էկվադորի սահմանադրության համաձայն՝ ընտրական իշխանությունը կազմված է ընտրական խորհրդից և ընտրական վեճերը լուծող դատարանից⁸: Քրազիլիայում, Կոլումբիայում, Վենետուելայում նույնպես գործում է ընտրական իշխանություն:

ՀՀ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում նվազեց քաղաքացիների կողմից անմիջական ժողովրդականության իրացման հնարավորությունը, և զարգացավ միջնորդական ժողովրդականության ձևով պետական կառավարման մասնակցելու հնարավորությունը, ինչը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ ՀՀ-ն կառավարման խորհրդարանական-նախագահական մոդելից անցում կատարեց կառավարման խորհրդարանական մոդելին: Իտարերկություն 2005 թվականի փոփոխություններով սահմանադրության, որտեղ Հանրապետության նախագահը ընտրվում է ժողովրդի կողմից անմիջականորեն, 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում այլևս Հանրապետության նախագահը չի ընտրվում ժողովրդի կողմից, այլ ժողովուրդը ընտրությունների միջոցով ձևավորում է պառլամենտ, իսկ պառլամենտը ընտրում է Հանրապետության նախագահին և ձևավորում է կառավարություն:

Հայաստանի Հանրապետությունում ընտրական իրավունքի հիմնական սկզբունքներից է համարվում ընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքը, համաձայն որի՝ քաղաքացիները իրավունք ունեն, անկախ ազգությունից, ուսասից, սերից, լեզվից, դաշտանաբնից, քաղաքական կամ այլ հայցներից, սոցիալական ծագումից, գույքային և այլ դրույթներից, մասնակցել ընտրությունների: ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրություններին կարող են մասնակցել ՀՀ քաղաքացիները: Այս առումով որոշակի առանձնահատկություն ունի ՏԻՄ-երի ընտրությունը, որտեղ ընտրելու իրավունքից կարող են օգտվել նաև ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձինք: Մասնավորապես, ընտրական նոր օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՏԻՄ-երի ընտրություններին կարող են մասնակցել 18 տա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թին լուացած, տվյալ համայնքի ռեգիստրում գրանցված, մինչև 6 ամսվա հաշվառում ունեցող անձինք: Ընտրական նոր օրենսգիրքը նախատեսում է նաև ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ ՏԻՄ-երի ընտրություններին մասնակցության այլ հիմքեր՝¹¹:

2005 թվականի փոփոխություններով սահմանադրությունում նշվում էր, որ Հանրապետության Նախագահ և պատգամավոր կարող է ընտրվել ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող անձը, սակայն այսպիսի ձևակերպումից հստակ չէր երևում, թե երկարացացիները և բազմաքաղաքացիները կարող են լինել Նախագահի կամ պատգամավորի թեկանածու, թե ոչ: ՀՀ՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում որոշակի հստակեցում կատարվեց Նախագահի, պատգամավորների թեկանածուներին ներկայացվող պահանջների հետ կապված, մասնավորապես, ամրագրվեց, որ Նախագահ և պատգամավոր կարող են ընտրվել միայն ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող անձինք (Սահմանադրության 124-րդ հոդվածի 2-րդ մաս և 48-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ընտրական իրավունքների իրացման հիմնական սկզբունքների հետ կապված՝ կարևոր է նաև ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 6-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթը, որտեղ սահմանվում է, որ ընտրողի համար քվեարկության գաղտնիության ապահովումը ոչ միայն իրավունք է, այլ նաև պարտականություն:

ՀՀ՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում նախատեսվել են նաև ընտրական իրավունքների իրացման որոշ սահմանափակումներ: Այսպես՝ 2005 թվականի փոփոխություններով սահմանադրության համաձայն՝ ընտրել և ընտրվել չեն կարող դատարանի գծով անգործման ճամաշված, ինչպես նաև օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատագրված դատապարտված և պատիժը կրող քաղաքացիները Սակայն, ընտրություններին մասնակցելու սահմանափակման վերջին հիմքը, այն է՝ «ընտրել և ընտրվել չեն կարող օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատագրված դատապարտված և պատիժը կրող քաղաքացիները», ըստ Էուրյան անհարկի սահմանափակում էր ազատագրված դատապարտված անձանց կողմից ընտրություններին մասնակցելու իրավունքի իրացումը: Սակայն, պետք է նշենք, որ սահմանափակման նշված հիմքը 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ենթարկվել է փոփոխության, համաձայն որի՝ ընտրական իրավունք չունեն «դիտավորությամբ կատարված ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք» (Սահ-

մանադրության 48-րդ հոդվածի 4-րդ կետ):

Այսպիսի իրավակարգավորման դեպքում դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձանց մի մասը կարող է օգտվել ընտրելու իրավունքից: Սակայն, կարծում ենք, որ վերոգրյալ հոդվածում նշված՝ «ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք» (սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 4-րդ կետ), ձևակերպումը անորոշ է և իրավակիրար պրակտիկայում կարող է որոշակի խնդիրներ առաջանալ: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ անհասկանալի է «ծանր հանցանք» հասկացությունը: Այսպես, եթե դիտարկենք քրեական իրավունքի տեսանկյունից, ապա ՀՀ քրեական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ըստ բնույթի և հանրության համար վտանգավորության աստիճանի՝ հանցագործությունները դասակարգվում են ոչ մեծ ծանրության, միջին ծանրության, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների¹²: Նշված նորմի տառացի մեկնաբանման արդյունքում կարող ենք նշել, որ «ծանր հանցանք կատարած անձ» հասկացությունը իր մեջ չի ընդգրկում առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատապարտված անձնությունը՝ իր մեջ չի ընդգրկում առանձնապես ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք»:

Պետական կառավարման մասնակցելու հաջորդ ձևը հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունքն է: Հանրաքվեն քաղաքացիների կողմից անմիջականորեն ժողովությանություն իրականացնելու, սահմանադրություն ընդունելու կամ դրանում փոփոխություններ կատարելու, օրենքներ ընդունելու եղանակ է: Հանրաքվեն անցկացվում է ընդհանուր, հավասար, ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ: Հանրաքվեներին կարող են մասնակցել 18 տարին լրացած քաղաքացիները, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև քաղաքացի չհամարվող անձիք: ՀՀ՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ամրագրվել են դրույթներ, որոնք գարգացրել են հանրաքվենի ինստիտուտը: Մասնավորապես, նախատեսվել է, որ վերպետական միջազգային կազմակերպություններին անդամակցության և տարածքի փոփոխության հարցերով պարտադիր հանրաքվեների անցկացման ինստիտուտը (Սահմանադրության հոդված 205-

րդ): Քաղաքացիների կողմից իրենց անմիջական ժողովրդախշանության իրականացման առումով բավականին առաջադիմական է, քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով քաղաքացիներին օրենսդրական նախաձեռնությամբ հանդես գալու իրավունքի վերապահումը: Միաժամանակ, Սահմանադրության 204-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե Ազգային ժողովը մերժում է քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով ներկայացված օրենքի նախագծի ընդունումը, ապա մերժումից հետո՝ վարչուն օրվա ընթացքում, օրենքի նախագծի ընդունման նախաձեռնությանը ընտրական իրավունք ունեցող ևս երեք հարյուր հազար քաղաքցու միանալու դեպքում օրենքի նախագիծը դրվում է հանրաքվեի: Անմիջական ժողովրդախշանության իրականացման տեսանկյունից կարևոր է նաև Սահմանադրության 183-րդ հոդվածը, որը նախատեսում է տեղական հանրաքվեի ինստիտուտ՝ համաձայն նշված 183-րդ հոդվածի՝ «Համայնքի ընակիցները կարող են անմիջականորեն մասնակցել համայնքի գործերի կառավարմանը՝ համայնքային նշանակության հանրային հարցերը տեղական հանրաքվեով լուծելու միջոցով»: Այս դեպքում ուշադրություն պետք է տարձնենք այն հանգամանքին, որ տեղական հանրաքվեների մասնակցության իրավունքը վերապահվել է համայնքի բնակչության:

Պետական կառավարման մասնակցելու հաջորդ ձևը հանրային ծառայության պաշտոն գրադենելու իրավունքն է: Իրավական, ժողովրդավարական և սոցիալական պետության զարգացման առաջնային քաղաքիչներից մեկը աշխատունակ ու արդյունավետ գործող հանրային ծառայության համակարգի ստեղծումն է, որը, ըստ էության, բավականին բարդ և աշխատատար գործընթաց է¹³: ՀՀ 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությունը (49-րդ հոդված) սահմանում է, որ յորաքանչյոր քաղաքացիունի ընդհանուր իիմունքներով հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը: «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի համաձայն՝ հանրային ծառայությունը պետությանը Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացումն է, որն ընդգրկում է պետական ծառայությունը¹⁴, համայնքային ծառայությունը, պետական և համայնքային պաշտոնները: Նշված սահմանադրական նորմից բխում է, որ հանրային ծառայության անցնելու իրավունքը վերապահվում է միայն ՀՀ քաղաքացիներին: Սակայն, կարծում ենք, որ համայնքային ծառայության պաշտոն գրադենելու իրավունքը պետք է վերապահել ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիներին, այլ նաև տվյալ համայնքում բնակվող, ընտ-

րական իրավունք ունեցող բոլոր անձանց, այդ թվում՝ ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձանց: ՀՀ Սահմանադրության 179-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Տեղական ինքնակառավարումը տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքն ու կարուրությունն է՝ համայնքի ընակիցների շահերից ելնելով, Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, սեփական պատասխանատվությամբ լուծելու համայնքային նշանակության համայնքի հարցերը»: Այսպիսով, ՏԻՄ-երը լուծում են համայնքային նշանակության հանրային հարցերը, իսկ ՀՀ քաղաքացի շիանդիսացող և տվյալ համայնքում ընտրական իրավունք ունեցող անձինք նույնականացնելու իրենց վրա անմիջականորեն ազդող համայնքային նշանակության հանրային որոշումների ընդունմանը և կատարմանը ոչ միայն ընտրությունների միջոցով, այլ նաև անմիջականորեն՝ համայնքային ծառայության միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության՝ «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը ամրագրում է որոշ հիմքեր, որոնք սահմանափակում են անձինք կողմից հանրային ծառայության պաշտոն գրադենելու իրավունքից:

- դատական կարգով անձր ճանաչվել է անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ,
- դատական կարգով գրկվել է հանրային ծառայության պաշտոն գրադենելու իրավունքից,
- տառապում է այնպիսի հիվանդությամբ, որը հանրային ծառայության տվյալ պաշտոնին նշանակվելու դեպքում կարող է խոչընդոտել իր լիազորությունների իրականացմանը,
- ինչպես նաև օրենքի խախտմամբ չի անցել ժամկետային պարտադիր գիմփորական ծառայություն,
- դատապարտվել է հանցագործության համար, և դատվածությունը սահմանված կարգով հանված կամ մարված չէ:

Հայաստանի Հանրապետության «Հանրային ծառայություն մասին» օրենքը հանրային ծառայության պաշտոն գրադենելու սահմանափակող հիմքերի շարքում նշում է նաև «դատապարտվել է հանցագործության համար, և դատվածությունը սահմանված կարգով հանված կամ մարված չէ» հիմքը: Նշված իրավանորմից բխում է, որ դատվածություն չունեցող անձինք կարող են գրադենել հանրային ծառայության պաշտոն: Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի (84-րդ հոդված, 8-րդ կետ) համաձայն՝ դատվածությունը հանելը կամ մարելը վերացնում է դատվածության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հետ կապված բոլոր իրավական հետևանքները: Սիաթամանակ ՀՀ քրեական օրենսգիրը (84-րդ հոդված, 8-րդ կետ) ամրագրում է, որ դատավորի, դատախազի, քննչական կոմիտեի ծառայողի, հատուկ քննչական ծառայության ծառայողի, ոստիկանության ծառայողի, քրեակատարողական ծառայողի, ազգային անվտանգության մարմիններում ծառայողի պաշտոններ զբաղեցնելու համար օրենքով կարող են նախատեսվել սահմանափակումներ: Նշված նորմի հիման վրա ՀՀ դատական օրենսգիրը (119-րդ հոդված) և ՀՀ դատախազության մասին օրենքը (33-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) **արգելում են դատավորի և դատախազի պաշտոնում նշանակել այն անձանց, ովքեր նախկինում կատարել են հանցագործություն՝ անկախ դատվածությունը հանված կամ մարված լինելու հանգամանքից:** Սակայն կարծում ենք, որ այսպիսի իրավակարգավորում չի բխում ՀՀ «Հանրային ծառայություն մասին» օրենքով նախատեսված իրավակարգավորումից, համաձայն որի՝ անձը չի կարող զբաղեցնել հանրային ծառայության պաշտոն, եթե դատապարտվել է հանցագործության համար, և դատվածությունը սահմանված կարգով հանված կամ մարված չէ:

Պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի իրացման հաջորդ ձևը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին դիմումներ, բողոքներ և առաջարկություններ ներկայացնելու իրավունքն է (Հանրագրի իրավունք): Հանրագրի իրավունքը առաջին անգամ ամրագրվել է 1791 թվականին Ֆրանսիայի սահմանադրությունում¹⁵, որի 27-րդ հոդվածի¹⁶ համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական կամ հասարակական շահերի պաշտպանության նպատակներով իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և պաշտոնատար անձանց դիմումներ կամ առաջարկություններ ներկայացնելու և ողջամիտ ժամանակում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Ժամանակի ընթացքում հատկապես զարգացած եվրոպական երկրներում քավականաչափ արթեքավորվեց հանրագրի ինստիտուտի դերը: ԳԴՀ սահմանադրության 17-րդ հոդվածը վերաբերում է հանրագրի իրավունքին¹⁷, իսկ 45-րդ հոդվածում նշում է, որ Բունդեստագը ձևավորում է հանրագրի կոմիտե, որը պարտավոր է ուսումնասիրել խորհրդարան ուղարկված բոլոր բողոքներն ու առաջարկությունները: Հանրագրի իրավունքի պատշաճ իրացումը կնպաստի հասարակության քաղաքական կամքի ձևավորմանը և հասարակական իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացմանը:

ՀՀ Սահմանադրության (53-րդ հոդված) հա-

մաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և ՏԻՄ-երին ու պաշտոնատար անձանց հանրագրի ներկայացնելու և ողջամիտ ժամանակում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Հանրագրի իրավունքը նախառաջ քաղաքական իրավունք է. մարդիկ հասարակական շահերը շոշափող և պարտադիր քննարկման ենթակա դիմում-առաջարկությունների միջոցով ներազդում են իշխանական մարմինների գործունեության վրա և կատարում որոշակի հսկողական գործառույթ, բացի այդ, բնակչության դիմումները և առաջարկությունները հասարակությանը հուզող խնդիրների մասին տեղեկատվության կարևոր աղբյուր են: Հանրագրերը կարող են լինել դիմում-խնդրանքի, դիմում-բողոքի և դիմում-առաջարկությունների տեսքով: Պետական, ՏԻՄ-երի և պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ապահովել յուրաքանչյուր դիմումի, բողոքի և առաջարկության ժամանակին և համակողմանի քննարկումը: Սահմանադրության (53-րդ հոդված) համաձայն՝ հանրագրի իրավունք ունեն ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, այլ նաև ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձինք:

Այսպիսով, ամփոփելով՝ նշենք, որ պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքը մարդու և քաղաքացու իմանական իրավունքներից է, որը ամրագրված է մի շաբթ իմանարար միջազգային իրավական ակտերում, ինչպես նաև ՀՀ ներկայական օրենսդրությունում: Սահմանադրական վերլուծության արդյունքում կարող ենք նշել, որ պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքն իրացվում է չորս իմանական ձևերով՝ ընտրական իրավունքի միջոցով, հանրաքենների միջոցով, հանրագրի ներկայացնելու իրավունքի և հանրային ծառայության անցնելու իրավունքի միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում սահմանվեցին պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի իրացման նոր երաշխիքներ, սակայն որոշ դեպքերում սահմանադրական և օրենսդրական մակարդակներում ամրագրված նորմները սահմանափակում են անձանց կողմից պետական կառավարման մասնակցելու իրավունքի պատշաճ իրացումը:

¹ Տե՛ս Hans Klein, «The Right to Political Participation and the Information Society», Montreal, May 29 – June 1, 2005, էջ 68 հասանելի էր՝ http://www.ip3.gatech.edu/research/Right_to_Political_Participation.pdf

² Տե՛ս «Universal Declaration of Human Rights», adopted by the United Nations General Assembly on 10 December 1948, հոդված 21-րդ հասանելի էր՝ <http://watchlist.org/wordpress/wp-content/uploads/Universal-declaration-of-human-rights.pdf>

³ Տե՛ս «International Covenant on Civil and Political Rights» General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, հոդված 25-րդ հասանելի էր՝ <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

⁴ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 25-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է իրավունք ունենա մասնակցել պետական գործերը վարելուն ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ ազատության ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով, ընտրել և ընտրվել պարբերաբար տեղի ունեցող ընտրություններում, որոնք անցկացվում են համբողանուր և հավասար ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ, որը ապահովում է ընտրողների կամքի ազատ արտահայտումը, հավասարության ընդհանուր պայմաններով մտնել հանրային ժառանություն:

⁵ Տե՛ս General Comment No. 25: The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service (Art. 25) : 12/07/96. CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, General Comment No. 25. (General Comments), հասանելի էր՝ <http://www.equalright-strust.org/ertdocumentbank/general%20comment%202025.pdf>

⁶ Տե՛ս Վարդան Այլվազյան, «Մարդու իրավունքներ». Երևան, «Տիգրան Սեծ» 2007թ, էջ 44:

⁷ ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի այլ քաղաքացիների հետ կուսակցություն ստեղծելու և որևէ կուսակցության անդամագրվելու իրավունք (Սահմանադրության 46-րդ հոդված, 1-ին մաս), յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի ընդհանուր իմունքներով հանրային ծառայության անցնելու իրավունք (Սահմանադրության 49-րդ հոդված), Ազգային ժողովի ընտրության կամ հանրապետի օրը ՀՀ՝ տասներորդ տարին լրացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն ունեն ընտրելու և հանրապետին մասնակցելու իրավունք (Սահմանադրության 48-րդ հոդված 1-ին մաս) և այլն:

⁸ Տե՛ս Hans Klein, «The Right to Political Participation and the Information Society», Montreal, May 29 – June 1, 2005, հասանելի էր՝ http://www.ip3.gatech.edu/research/Right_to_Political_Participation.pdf

⁹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական մեկնարանություններ». ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան/ Երևան, «Բրակունք» 2010թ., էջ 342

¹⁰ Տե՛ս A. M. Moscoso, «A new concept of the separation of powers. The fifth power: Transparency and Citizen Participation. A new proposal of new Latin American constitutionalism the case of Ecuador (2008)» էջ 5 հասանելի էր <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/551deb1d-22b3-47b2-8e8a-4facc3066708.pdf>

¹¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքի նախագիծ, հոդված 2-րդ, հասանելի էր՝ <http://moj.am/legal/view/article/919#sthash.mftaUIK.dpuf>

¹² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքը, 18.04.2003, հասանելի էր՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349>

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք», ուսումնական ձեռնարկ, Երևան 2012թ. էջ 231

¹⁴ Պետական ծառայությունն ընդգրկում է քաղաքացիական ծառայությունը, դատական ծառայությունը, դիվանագիտական ծառայությունը, հատուկ ծառայությունները՝ պաշտպանության, ազգային անվտանգության, ոստիկանության, հարկային, մաքսային, փրկարար ծառայության հանրապետական գործադիր մարմիններում, Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայությունը, Ազգային անվտանգության խորհրդում, ինչպես նաև օրենքներով նախատեսված այլ ծառայություններ:

¹⁵ Տե՛ս Վարդան Այլվազյան, «Մարդու իրավունքներ» Երևան. «Տիգրան Սեծ» 2007թ, էջ 150:

¹⁶ Տե՛ս Constitution of French,1791, title 3, հասանելի էր՝ <http://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf>

¹⁷ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական մեկնարանություններ». ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյան, Ա. Վաղարշյան/ Երևան, «Բրակունք» 2010թ., էջ 342

Ներպետական և միջազգային իրավական ակտեր

1. «Universal Declaration of Human Rights», adopted by the United Nations General Assembly on 10 December 1948, հասանելի էր՝ <http://watchlist.org/wordpress/wp-content/uploads/Universal-declaration-of-human-rights.pdf>
2. «International Covenant on Civil and Political Rights» General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, հասանելի էր՝ <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
3. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (2005թ փոփոխություններով), հասանելի էր՝ <http://www.concourt.am/armenian/constitutions/index2005.htm>
4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (2015թ փոփոխություններով), հասանելի էր՝ http://parliament.am/law_docs5/05102015AJVO-173_N.pdf
5. «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը 01.01.2012, ՀՀՊՏ 2011.06.17/37(840) Հոդ.863,
6. «Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքը» 26.05.2011, ՀՀՊՏ 2011.06.16/36(839) Հոդ.852
7. Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքը, հասանելի էր՝ <http://moj.am/legal/view/article/919#sthash.mftaUIK.dpuf>
8. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքը, 18.04.2003, հասանելի էր՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349>
9. Constitution of French,1791, title 3, հասանելի էր՝ <http://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf>

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Constitution-of-1791.pdf

10. General Comment No. 25: The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service (Art. 25) : . 12/07/96. CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, General Comment No. 25. (General Comments), հասանելի էր՝ <http://www.equalright-strust.org/certdocumentbank/general%20comment%2025.pdf>

Տեսական գրականություն

11. H.Klein, ,The Right to Political Participation and the Information Society, Montreal, May 29 – June 1, 2005, հասանելի էր? http://www.ip3.gatech.edu/research/Right_to_Political_Participation.pdf
12. Վ.Այվազյան, «Մարդու իրավունքներ», Երևան, «Տիգրան Մեծ» 2007թ.
13. «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական մեկնարանություններ» ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարուրյոնյան, Ա. Վաղարշյան / Երևան, «Ժամանակ» 2010թ.
14. Stu' A. M. Moscoso, «A new concept of the separation of powers. The fifth power: Transparency and Citizen Participation. A new proposal of new Latin American constitutionalism the case of Ecuador (2008)» հասանելի էր՝ <https://ccpr.eu/Filestore/PaperProposal/551deb1d-22b3-47b2-8e8a-4facc3066708.pdf>
15. «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք», Երևանի պետական համալ. Եր.: «Երևանի Պետական Համալ.» հրատ., 2008թ.
16. «Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք», ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2012թ.

Հյու Կեսօյն

Специалист первой категории организационно-правового управления министерства юстиции РА,
аспирант академии государственного
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Сущность права на участие в государственном управлении и основные формы его реализации в контексте конституционного изменения 2015 года в Республике Армения

В рамках статьи изучалось понятие права на участие в государственном управлении, его основные формы в контексте конституционной реформы 2015 года. Отмечается, что в современных демократических государствах необходимо создать такие действенные механизмы, которые дадут возможность участвовать в государственном управлении как лицам имеющим гражданство, так и лицам без гражданства.

В рамках статьи выделены четыре основные формы реализации права на участие в государственном управлении: избирательное право, право на участие в референдумах, право на переход к общественной службе и право на предъявление ходатайства. В контексте конституционных реформ 2015г. в Республике Армения были созданы новые гарантии реализации права на участие в государственном управлении.

Ключевые слова: государственное управление, избирательное право, право на участие в референдумах, право на переход к общественной службе, право на предъявление ходатайства

Hayk Kesoyan

Staff of The Ministry of Justice of Republic of Armenia,
Legal-Organization Department, First-Class Specialist,
PhD Student of Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Essence of the right to participate in public administration and basic forms of realization of the constitutional changes in the Republic of Armenia in 2015

The article reviews the concept of the right to participate in public administration, basic forms of the Republic of Armenia in 2015 in the context of the constitutional amendment. It is noted that modern democratic states is necessary to create mechanisms that would facilitate the citizenship and stateless persons in the governing.

With in the article identified four basic forms of realization of the right to participate in public administration, the right to vote, the referendum is the right, the right to enter public service and the right to submit a petition. The Republic of Armenia in 2015. In the context of constitutional changes created new safeguards for the right to participate in public administration.

Keywords: the right to participate in public administration, the right to vote, the referendum is the right, the right to enter public service and the right to submit a petition

ՀԱՅԿ ՂՈՒԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՊԱՐԱԲԱԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում են Խորհրդային Սյուրյան կազմավորման տարիներին ու հետագա շրջանում Լեռնային Ղարաբաղին առնչվող իրավաքաղաքական նշանակություն ունեցող մի շարք իրադարձություններ, վերլուծվում է դրանց ազդեցությունը կոնկրետ ժամանակահատվածներում հիմնախնդրի կարգավորման հնարավորությունների վրա, ինչպես նաև այդ փաստերը գնահատվում են Ղարաբաղյան հականարտության ներկայացնան փոփոխությունների համատեքստում:

Հիմնարարեր-ազգուրյուն, անկախություն, անվանգուրյուն, ապրածրային ամրողականություն, ինքնավարություն, բռնուրյուն, բնակուրյուն:

Լեռնային Ղարաբաղի հականարտությունը, որը ամենահին հականարտություններից է նախկին ԽՍՀՄ տարածքում, հետզհետև ավելի շատ է ձեռք բերում ճգճգված միջազգային և միջազետական խնդրի կարգավիճակ՝ զարգացման շղարշութեանկարներով: Սկզբնավորվելով 20-րդ դարի 80-ականների վերջին (դեռևս ԽՍՀՄ քաղաքական տարածքում՝) այն ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ինքնարերաբար վերածվեց երկու նորանկախ պետությունների՝ Հայաստանի և Աղրբեջանի միջազետական խնդրի: Խորհրդային միության կառավարման պետական համակարգում միութենական 15 հանրապետություններից քացի եղել են նաև ինքնավար հանրապետություններ, մարզեր և օկրուգներ, որոնցից իննոր Անդրկովկասում էին, երեք՝ Վրաստանում (Արխագիա, Աջարիա և Հարավային Օսիա), երկուսը՝ Խորհրդային Աղրբեջանում (Նախիջևան և Լեռնային Ղարաբաղ): Ըստ Խորհրդային ինքնավարությունների տրամարանության՝ Ղարաբաղում պետք է բնակվեին դարաբաղցիներ (ազգ իմաստով), մինչդեռ աշխարհում նման ժողովուրդ և լեզու գոյություն չունի, ևս մեկ անոնմալիս՝ միութենական 15 հանրապետություններից միայն Հայաստանն ու հայ ժողովուրդն էին, որոնք, ունենալով միութենական հանրապետության կարգավիճակ, ունեին մեկ այլ ազգային միավորում՝ ի դեմս ԼՂՄ-ի, հարևան միութենական հանրապետության սահմաններում:

1917թ. փետրվարին ռուսական կայսրությունում, որի մաս էր կազմում նաև Անդրկովկասը, հեղափոխության հաղթանակի արդյունքնում իշխան Գեորգի Լվովի նախագահությամբ կազմվում է Պետրոգրադի Ժամանակավոր կառավարությունը: Ժամանակավոր կառավարությունը, որի իշխանու-

թյունը շարունակվեց ընդամենը ինը ամիս, մարտին ձևավորեց հանձնաժողով՝ Անդրկովկասի հատուկ կոմիտեն (Օզակոմ), Անդրկովկասը և Օսմանյան կայսրությունից գրավված տարածքները դեկավարելու համար: Անդրկովկասի հայերը, վրացիները և բաքարանները ողջունեցին փետրվարյան հողափոխությունը, որը տապալեց Ռուսանովների դինաստիայի երեքհարյուրամյա գահակալությունը: Հայերը նաև ոգեշնչված էին Արևմտահայաստանի կարգավիճակի վերաբերյալ Ժամանակավոր կառավարության նպաստավոր հայտարարություններից: Նոյն թվականի նոյեմբերին համառուսատանիան սահմանադիր ժողովի ընտրություններում վրաց մենշևիկները, մահմեդական մուսավարականները և հայ դաշնակցականները շահեցին Անդրկովկասում քվեների ավելի քան 75 տոկոսը: Սահմանադիր ժողովը, որը պետք է որոշեր պետության վարչաձևը, գումարվեց միայն մեկ օր և 1918թ. հունվարին ցրվեց բոլշևիկյան նոր կառավարության հրամանով:

1918թ. ապրիլի 22-ին մենշևիկները, Սեյմի մահմեդական խմբակցությունների աջակցությամբ, առաջարկեցին հիմնադրել անկախ Անդրկովկասայան ժողովրդական Դաշնակցային Հանրապետություն¹: Մայիսի 26-ին, 27-ին և 28-ին Վրաստանը, Աղրբեջանը և Հայաստանը հոչակեցին իրենց անկախությունը²: Սակայն, նորահոչակ Աղրբեջանական Դեմոկրատական Հանրապետության կառավարությունը չէր կարող ժամանել իր հոչակած մայրաքաղաք Բաքու, քանի որ քաղաքական իշխանությունն այնտեղ գտնվում էր հայերի կողմից ընտրված Բաքվի խորհրդի ձեռքում, և կովկասյան քարարները բավարար ներուժ չունեին Անդրկովկասի մահմեդական խորհրդի անունից

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հոչակած պետությանը իրավական հենք տալու համար՝ Ղարաբաղի հայերը, հաշվի առնելով այն փաստը, որ Թուրքիային հակադրվող Հայաստանը Ղարաբաղից աճատված էր և Աղրբեջանի հավակնությունների դեմ պայքարի հարցում ի վիճակի չէր գործուն օգնություն տրամադրել Ղարաբաղին, որոշեցին քաղաքական և իրավական ինքնուրույն ուղեգիծ որդեգրել:

Որպես վերջինիս դրսորում, 1918թ. հուլիսի 22-ին Ղարաբաղի ազգային ներկայացուցիչների առաջին համագումարում Ղարաբաղը հայտարարվեց ինքնուրույն վարչաքաղաքական միավոր, ձևավորվեց Ղարաբաղի Հայկական ազգային խորհուրդը, և մերժեցին Աղրբեջանի հավակնությունները՝ հայտարարելով, որ Լեռնային Ղարաբաղը երբեք Աղրբեջանական Հանրապետության մաս չի կազմել: 1918-1920թթ. ԼՂ բնակչության լիազոր ներկայացուցիչների բոլոր ինը համագումարները, բացառությամբ յոթերորդի, մերժել են ԼՂ նկատմամբ ԱԴՀ հավակնությունները և երկրամասը հայտարարել են ՀՀ անդամանելի մաս: Ղարաբաղիները, երկրամասը հայտարարելով Հայաստանի անկապտելի մաս, միաժամանակ տեղում ձևավորում էին օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմիններ, քանի որ լավ գիտակցում էին, որ ցեղասպանության վերը չբուժած Հայաստանը ի վիճակի չէր իր պաշտպանության տակ առնել Արցախը: 1918-1920թթ. Արցախը ինքնուրույն վարչաքաղաքական միավոր էր՝ ինքնիշխանության բոլոր բաղադրիչներով:

Ընդ որում, Ազգերի լիգայի ոչ մի անդամ երկիր չի ճանաչել Աղրբեջանի Դեմքրատական Հանրապետությունը, նաև նրա «տարածքային ամբողջականությունը» 1918-20թթ.-ի՝ նրա կողմից ներկայացված սահմանագծմամբ, քանի որ դրանք դուրս էին ԱԴՀ-ի վերահսկողությունից: Մինչև բուրքական ոսկմական ինտերվենցիան Բաքվում և Շուշիում իշխանությունների ազգային հենարանը հայերն էին, և բնական է, որ 1918-20թթ. Արևելյան Անդրկովկասի երկու գլխավոր համայնքների՝ հայերի և կովկասյան թարարների միջև բորբոքված երնքրադաքական վեճն ըստ էության ողջ երկրամասի ազգային-պետական կարգավիճակի շուրջ էր: Սա նշանակում է, որ մինչև բուրքական ինտերվենցիան Ղարաբաղյան հակամարտությունը որպես այդպիսին չկար, իսկ երնքրադաքական հակամարտության ուժերի հարաբերակցությունը 1917թ. Արևելյան Անդրկովկասում բացառում էր կովկասյան թարարների ազգային պետության ստեղծումը, եթե չիներ Թուրքիայի միջամտությունը: 1918թ. սեպտեմբերին բուրքական կանոնավոր

գորքերը գրավեցին Բաքուն և իշխանությունը հանձնեցին մուսավարական կառավարությանը: Աղրբեջանը Թուրքիայի կողմից նոր թուրքական պետություն հիմնելու փորձ էր, իսկ «Աղրբեջան» անվանումը թափանցիկ ակնարկ էր պարսկական այդ տարածքին հավակնելու (Երանի հյուսիսարևմուտքում) Թուրքիայի պլանների վերաբերյալ:

«Աղրբեջանցիներ» և «աղրբեջաներեն» բառերը՝ որպես ժողովուրդ և լեզու բնութագրող եզրեր, միայն տարիներ հետո առաջացան՝ որպես հետևանք «Աղրբեջան» պետության կազմավորման: Համաշխարհային պատմության մեջ սա եզակի դեպք էր. նախ ստեղծված պետություն, ապա այդ անունով՝ ժողովուրդ և լեզու: Նրանք, ովքեր 1936թ. իրենց կոչեցին աղրբեջանցիներ, մինչ այդ անգամ հաստատված միասնական անուն չունեին. Երբեմն կոչվում էին թաթարներ կամ մուսուլմաններ, երբեմն էլ թյուրքեր: 1923թ. հուլիսի 31-ի Աղրբեջանական Կենտրոնական գործադիր կոմիտեի ղեկրետը՝ «Աղրբեջանական ԽՍՀ պետական հիմնարկների ազգայնացման մասին», արձանագրում էր. «Աղրբեջանում խորհրդային իշխանության հռչակման պահից թուրքերն լեզուն, որպես մեծամասնության լեզու, հոչակվել է պետական: Ղարաբաղյան ինքնավար մարզի հետ հարաբերությունների լեզուն հայերենն էր»: 1920թ. ապրիլին խորհրդային իշխանության հաղթանակն Աղրբեջանում, իսկ մայիսին՝ Լեռնային Ղարաբաղում, հնարավորություն ստեղծեց բուրքական ինտերվենցիայի և մուսավարականների նկրտումների հետևանքների վերացման համար: Լեռնային Ղարաբաղում խորհրդային իշխանություն հաստատելով՝ մարզի գյուղացիական ժողովները խորհրդային Ռուսաստանին դիմեցին հովանափորության խնդրանքով, մինչեռ ԱղրիւՍՀ կառավարությունը անմիջապես վերջնագիր ներկայացրեց Ղարաբաղը Աղրբեջանին միացնելու մասին, սակայն դարաբաղցիները մերժեցին այդ վերջնագիրը: Աղրբեջանի կողմից երկրամասի բռնազավթումը կանխելու համար հարց ծագեց Խորհրդային Ռուսաստանի գորքերը մտցնելու մասին: Սակայն Աղրբեջանի ղեկավարությունը, գիտակցելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի և մշտապես հայաստանին պատկանող տարածքների բռնազավթման քաղաքականությունը ցանկալի արդյունք չի տալիս, իր նպատակներին հասնելու համար դիմեց այլ միջոցների:

Հայաստանում Խորհրդային իշխանության հաստատման հաջորդ օրը Աղրբեջանի Հեղկոմը 1920թ. նոյեմբերի 30-ի հեռագրով և 1920թ. դեկտեմբերի 1-ի հոչակագրով հայտարարեց այն մասին, որ Աղրբեջանը հրաժարվում է Ղարաբաղի,

Զանգեզուրի և Նախիջևանի նկատմամբ պահանջատիրոյնից: Սակայն, հաջորդ օրը՝ դեկտեմբերի 2-ին, մամուլում հրապարակվեց հոչակագրի փոփոխված տեքստը. Նախիջևանը և Զանգեզուրը ճանաչվեցին ՀԽՍՀ-ի անքաժանելի տարածքներ, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ ձևակերպումը փոփոխվեց, հոչակագրը, որ Խորհրդային Ադրբեյջանը ճանաչում է ԼՂ ժողովրդի ազատ և լրիվ ինքնորոշման իրավունքը: Հենվելով Ղարաբաղի ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովի համագումարների մինչ այդ ընդունած որոշումների և Ադրբեյջանը հետ ծեռք բերված համաձայնության վրա՝ ՀԽՍՀ կառավարությունը 1921թ. հունիսի 12-ին ԼՂ-ն հոչակեց իր անքաժանելի մաս: Նախիջևանն իր հերթին 1920թ. նոյեմբերից մինչև 1921թ. մարտը ՀԽՍՀ տարածք էր և ճանաչված էր ինչպես ԱԽՍՀ, այնպես էլ ՌԽՍՀ-ի կողմից:

Կարելի է արձանագրել, որ երկու պետությունների իրավասու մարմինները հայտարարեցին և իրավաբանորեն ձևակերպեցին միջազգային համաձայնագիր՝ հրապարակված հուշագրի տեսքով: Ըստ Էության դա նշանակում էր, որ Ադրբեյջանի կողմից նախաձեռնված տարածքային վեճը պետք է վերանա: Սակայն այդ որոշումը չիրագործվեց Ադրբեյջանի դեկավարության դիրքորոշումը արմատապես փոխելու պատճառով: Ղարաբաղի կարգավիճակը որոշվեց հօգուտ Հայաստանի, սակայն դրան հակառակ 1921թ. հունիսի 5-ին Կովկասուն Ի. Ստալինի ճնշմամբ ընդունում է հակադիր և Ղարաբաղի հայերի համար կործանարար որոշում. «Ելելով հայերի և մուսուլմանների միջև ազգային խաղաղության անհրաժեշտությունից, Լեռնային և Դաշտային Ղարաբաղի տնտեսական կապից, Ադրբեյջանի հետ նրա մշտական կապից» Լեռնային Ղարաբաղը թողնել Ադրբեյջանի կազմում, նրան ընձեռել մարզային լայն ինքնավարություն՝ վարչական կենտրոն ունենալով Շուշի քաղաքը, որը մտնում է ինքնավար մարզի կազմի մեջ»:

Հարկ է նշել, որ Կովկասունից որոշման մեջ, որպես որոշման կենդ քաղաքական հիմնավորում, ամրագրված էր Ադրբեյջանը երկու հիմնական ազգերի՝ «հայերի և մահմեդականների միջև ազգային հաշտեցման» անհրաժեշտության գաղափարը: Ադրբեյջանը իմանվել է որպես հայերի ու մուսուլմանների ընդհանուր պետություն, որտեղ հայերը դիտվել են որպես այդ ինտերնացիոնալ հանրապետության հիմնադիր ազգերից մեկը: Որոշումն իրավական տեսանկյունից էլ ունի խիստ բերություններ: Այնտեղ նշվում էր, որ «ԼՂ-ն պետք է քողնել Ադրբեյջանի կազմում», այնինչ մինչ որոշումը ԼՂ-ն որևէ կարգավիճակով չէր եղել Ադրբեյջանի մաս, ուստի

ինարավոր չէր այն թողնել Ադրբեյջանի կազմում: Դրա ապացույցն է հանդիսանում նաև այն հանգամանքը, որ նախ խորհրդային իշխանությունը Ղարաբաղում հոչակագրել է 1920թ. մայիսին՝ Ադրբեյջանի խորհրդայնացումից մեկ ամիս հետո, երկրորդ՝ իրոք Ադրբեյջանին պատկանող տարածքներից ոչ մեկը նրա կազմի մեջ չի «քողնվել» Կովկասունից կամ որևէ այլ մարմնի որոշմամբ:

Ինքնավար հայկական մարզը կազմավորվեց Ադրբեյջանի ԿԳԿ 1923թ. հուլիսի 7-ի դեկտեմբեր, որի մեջ հանրաքենակ մասին նույնիսկ չի հիշատակվում: Ըստ որում՝ ԼՂԻՄ-ից դրւում մնացին Ղարաբաղի բնիկ հայ բնակչություն ունեցող ընդարձակ տարածքները: Լեռնային Ղարաբաղի բանակչության ճնշող մեծամասնությունը կազմող հայությունը հետագայում մեկ անգամ չէ, որ դիմել է ԽՍՀՄ դեկավարությանը՝ խնդրելով վերանայել Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության հարցը: Առավել ևս, որ մշտապես ենթարկվել է խտրական վերաբերմունքի ու ճնշումների: Դա հաստատող բազմաթիվ փաստերից մի քանի օրինակ. Խորհրդային Սիության կազմում գոյություն ուներ ութ ինքնավար մարզ. կազմավորումից մինչև 1986թ. այդ մարզերի բնակչությունն աճել է 60 տոկոսից մինչև 4 անգամ, մինչեւ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը՝ միայն 12 տոկոսով, ինչը բացարձակապես չի համապատասխանում այդ տարիներին Լեռնային Ղարաբաղում արձանագրված ճնշելության մակարդակին: Ընդ որում, այդ նույն ընթացքում Հայաստանի ու Ադրբեյջանի բնակչությունն աճել են մի քանի անգամ:

Հայրենական մեծ պատերազմում Խորհրդային Սիության տարած հաղթանակից անմիջապես հետո ԽՍՀՄ կենտրոնական մարմինների առջև՝ Ղարաբաղյան հարցն արթնացնելու լուրջ փորձեր են ձեռնարկվել: 1945թ. նոյեմբերին Հայաստանի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Գրիգոր Հարությունյանը (Հարությունով, Արութինով) դիմում է Ստալինին և երկրորդ քարտուղար Մալենկովին: Հարությունյանը ընդգծում է, որ մարզի 153 հազար բնակիչներից 137 հազար հայեր են: Ղարաբաղի գյուղատնտեսությունը նման է Հայաստանի Լեռնային մասին, և Ղարաբաղը Հայաստանի կազմի մեջ մտցնելը շատ ավելի կնպաստեր նրա զարգացմանը, և կրարելավվեր տնտեսության դեկավարումը¹²:

1946թ. Հայաստանի դեկավարությունը, վկայակոչելով տասնյակ հազարավոր սիյուռքահայերի հայրենադարձությունը, Մոսկվայում անց է կացնում խորհրդակցություն: Խոսք էր գնում նաև Նախիջևանը Հայաստանին միացնելու մասին: Դրանով Ստալինը ծրագրել էր պատմել Թուրքիային,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քանի որ վերջինս պատերազմի առաջին տարիներին ակնհայտ բարյացակամ վերաբերմունք էր ցուցաբերել Գերմանիային ԽՍՀՄ-ի դեմ պատերազմում: Ապագայում Թուրքիայից ազատազրվելիք հայկական տարածքներում, որտեղ ծրագրվել էր ստեղծել կուսակցության մարզային երկու կոմիտեն, արդեն նշանակվել էին քարտուղարներ: Կարսի մարզկոմի քարտուղարի պաշտոնում հաստատվել էր Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Անտոն Քոչինյանը: 1965թ. հունիսի 28-ին 13 արցախցի կոմունիտետի ստորագրությամբ նամակ է հանձնվում ԽՍԿԿ Կենտկոմին: Նամակն ուղարկվել էր Բրեժնևին, Կոսիգինին և Սիկոյանին. «Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության 85 տոկոսը հայեր են, և նրանք անհիշելի ժամանակներից ապրում են այս հողի վրա, իսկ հողը պատկանում է նրան, ով ապրում է նրա վրա: Այս ճշմարտությունը շատ լավ են հասկացել նրանք, ովքեր 1920թ. Ղարաբաղը տվել են հենց նոր ստեղծված Խորհրդային Հայաստանին: Սակայն հետագայում Ստալինի թերթ ձեռքով թեկանվել է Ղարաբաղի վերամիավորումը Հայաստանին: Դիմելով Զեզ՝ մենք համոզված ենք, որ ԽՍԿԿ Կենտկոմը և Խորհրդային կառավարությունը, որոնք միշտ և ամենուրեք պաշտպանում են բոլոր ազգերի շահերը, անհապաղ իրենց բարի ուշադրությունը կրարձնեն դարաբարցի հայերի օրինական ճայնին և մարզը կվերամիավորեն ՀԽՍՀ-ին»¹³:

Ղարաբաղը Հայաստանի հետ վերամիավորելու պաշտոնական նախաձեռնությամբ Հայաստանն ու նրա դեկավարությունը ևս մեկ փորձ են անում 1972թ.՝ օգտագործելով Սուլովի՝ արձակուրդի մեջ լինելու առիթը: Քարտուղարության որոշմամբ, որը վարում էր Կիրիլենկոն, Հայաստանի և Աղրբեջանի դեկավարությանը հանձնարարվում է համատեղ ուսումնասիրել և լրացն առաջարկել: Սակայն երկու երկրների դեկավարները այդպես էլ որևէ համաձայնության չեն գալիս: 1972թ. սեպտեմբերի 30-ին ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միացնելու խնդրանքով ԽՍԿԿ Կենտկոմ նամակ է ուղարկվում կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Քոչինյանի և նախարարների խորհրդի նախագահ Բաղալ Մուրադյանի ստորագրություններով: «Այդ նամակը գրվեց Քաղբյուրոյի անդամ Ալեքսանդր Շելեպինի՝ Երևան կատարած այցից հետո: Հայաստանի դեկավարության և նրա միջև խոսակցություն էր եղել Ղարաբաղի վերաբերյալ, և Շելեպինը խոստացել էր հնարավորինս աշակել հարցի՝ մեզ համար դրական լուծմանը: Նամակը ստանալուց հետո Շելեպինը խոսակցություն է ունեցել Բրեժնևի հետ, ու նրա համար պնդումներից հետո Քաղբյու-

րոյի որոշմամբ ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով՝ Ղարաբաղի հիմնախնդիրը քննարկելու և առաջարկություն կայացնելու համար»¹⁴:

1973թ. հուլիսին՝ ԼՂԻՄ-ի ձևավորման 50-ամյակի կապակցությամբ, մարզկոմի առաջին քարտուղար Գուրգեն Մելքոնյանը և մարզխորհրդի գործկոմի նախագահ Սուշեղ Օհանջանյանը հորելյանը քարձր մակարդակով անցկացնելու նպատակով հրավերներ են ուղարկում ծնունդով դարաբարցի մի քանի տասնյակ գեներալների, մարշալների, ակադեմիկոսների, կրթության, գիտության, մշակույթի գործիչների: Սակայն, Բաքվում պատրվակ են բռնում՝ իր հովհար բերքահավաքի եռուն շրջան և Աղրբեջանի ղեկավարությունը հնարավորություն չունի մասնակցելու միջոցառմանը, ուստի նպատակահարմար է միջոցառումը հետաձգել աշուն: 1973թ. հոկտեմբերի 1-ին Մելքոնյանին ազատում են պաշտոնից և աշխատանքի տեղափոխում Բաքու: Նրա փոխարեն ուղարկում են Բորիս Կուրկովին: Ամիսներ անց մարզգործկոմի նախագահի պաշտոնից ազատվում և Բաքու է տեղափոխվում նաև Օհանջանյանը: Մելքոնյանի և Օհանջանյանի նպատակը՝ տոնակատարություններին տալ համամիութենական նշանակություն, ընդել ԼՂԻՄ-ի հայկականությունը, հաջողությունը չի ունենում:

Ղարաբաղյան հարցը կրկին ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց 1977թ., երբ քննարկվում էր ԽՍՀՄ նոր սահմանադրության նախագիծը: ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդի նախագահության նիստի նոյեմբերի 23-ի արձանագրությունում նշվում էր, որ «տասնամյակներ առաջ Լեռնային Ղարաբաղն արհեստականորեն միացվել է Աղրբեջանին»: «Հաշվի չեն առնվել մարզի պատմական անցյալը, նրա ազգային կազմը, ժողովրդի ցանկությունը և տնտեսական շահերը: Անցել են տասնամյակներ, և Ղարաբաղի հարցը շարունակում է հոլովել՝ անհանգատություն և անբարյացկամության պահեր ստեղծելով դարավոր բարեկամությամբ շահկապած երկու հարևան ժողովուրդների միջև: Պետք է Լեռնային Ղարաբաղը (հայերեն «Արցախ») միացնել ՀայկենՍՀ-ին»¹⁵:

Վերոնշյալ բոլոր փաստերն ու իրադարձությունները իրենց զարգացումը ստացան Խորհրդային Սիոնյան գոյության վերջին տարիներին՝ հանգելով Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-իրավական կարգավիճակի հաստատման համապատասխան գործընթացներին: Այսպես, 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին ժողովրդական պատգամավորների՝ Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ

նստաշրջանը հոչակեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ) նախկին ԼՂԻՄ ու Շահումյանի շրջանի սահմաններում: Ընդունվեց ԼՂՀ անկախության մասին հոչակազիրը (դեկարագիա): Նման քայլով իրականացվեց մի իրավունք, որն արտացոլված էր այն ժամանակ գործող օրենսդրության մեջ, մասնավորապես 1990 թվականի ապրիլի 3-ի «ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի որոշման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքում, որը նախատեսում էր ազգային ինքնավարություններին իրավունք տրամադրել ինքնուրույն կերպով որոշելու սեփական պետականական կարգավիճակը ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու դեպքում¹⁶: Այդ նույն ժամանակահատվածում (1991 թվականի նոյեմբերին), ի հակադրությն բոլոր իրավական նորմերի, Աղբբեջանի Գերագույն խորհուրդը ընդունեց ԼՂԻՄ-ի լուծարման մասին օրենքը, որը ԽՍՀՄ Սահմանադրավան դատարանի կողմից որակվեց որպես ԽՍՀՄ Սահմանադրության հակասող ակտ¹⁷:

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության պատմության մեջ շրջադարձային եղավ 1988 թվականը, երբ Արցախի ժողովուրդը ճայնը բարձրացրեց սեփական իրավունքների ու ազատության պաշտպանության օգտին: Հետևելով գործող բոլոր իրավական նորմերին և օգտագործելով կամքն արտահայտելու բացառապես ժողովրդավարական ձևեր՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայ ազգանակչությունը հանդես եկավ Հայաստանի հետ վերամիավորվելու պահանջով: Այդ իրադարձությունները բեկումնային եղան ոչ միայն արցախցիների կյանքում, դրանք, փասորեն, նախասահմանեցին ողջ հայ ժողովրդի հետագա ճակատագիրը: 1988 թվականի վետրվարի 20-ին ժողովրդական պատգամավորների ԼՂԻՄ մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց, որն իր մեջ պարունակում էր դիմում՝ ուղղված Աղբբեջանի Գերագույն խորհրդին՝ նրա կազմի մեջ մտնելու մասին և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին՝ այդ դիմումը բավարարելու մասին՝ հիմնվելով իրավական նորմերի ու ԽՍՀՄ-ում նմանատիպ վեճերի լուծման նախադեպերի վրա:

1991 թվականի դեկտեմբեր 10-ին՝ Խորհրդային Սիուրյան պաշտոնական անկումից ընդունենք մի քանի օր առաջ, Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցավ հանրաքվե, որի ընթացքում ազգաբնակչության ճնշող մեծամասնությունն արտահայտվեց Աղբբեջանից լրիվ անկախանալու օգտին¹⁸: Դրան հետևած խորհրդարանական ընտրություններում

ընտրվեց ԼՂՀ խորհրդարան, որն էլ կազմեց առաջին կառավարությունը: Անկախ ԼՂՀ կառավարությունը իր պարտականությունների իրականացմանն անցավ բացարձակ շրջափակման և դրան հետևած Աղբբեջանի ուազմական ազրեսիայի պայմաններում:

Օգտագործելով իր տարածքում կենտրոնացված ԽՍՀՄ զինված ուժերի 4-րդ բանակի գեներն ու զինամբերքը՝ Աղբբեջանը լայնածավալ պատերազմական գործողություններ սկսեց Լեռնային Ղարաբաղի դեմ: Այդ պատերազմը, ինչպես հայտնի է, փոփոխական հաջողություններով 1991 թվականի աշնանից շարունակվեց մինչև 1994 թվականի մայիսը: Եղան պահեր, երբ ԼՂ տարածքի գրեթե 60 տոկոսը գրավված էր, իսկ մայրաքաղաք Ստեփանակերտն ու մյուս բնակվայրերը գրեթե անդադար իրետակոծումների ու ոմբակոծումների էին ենթարկվում:

1992 թվականի մայիսին ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերը կարողացան ազատագրել Շուշի քաղաքը, միջանցք «Քացել» Լաշին քաղաքի շրջանում՝ հնարավորություն ստեղծելով վերամիավորել ԼՂՀ և Հայաստանի տարածքները, դրանով իսկ մասնակիորեն վերացնելով ԼՂՀ երկարամյա շրջափակումը: Նույն թվականի հունիս-հուլիս ամիսներին աղբբեջանական բանակին հաջողվեց գրավել ԼՂՀ ամբողջ Շահումյանի շրջանը, Մարտակերտի շրջանի մեծ մասը, Մարտունու, Ասկերանի և Հաղպութի շրջանների մի մասը:

Աղբբեջանի ազրեսիային դիմակայելու նպատակով ԼՂՀ կյանքն ամրողովին տեղափոխվեց ուազմական հուն: 1992 թվականի օգոստոսի 14-ին ստեղծվեց ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտե, իսկ ինքնապաշտպանության անջատ ջոկատները վերաձևավորվեցին և ամուր կարգապահության ու միահրամանատարության հիմունքներով կազմեցին Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակը: ԼՂՀ Պաշտպանության բանակին հաջողվեց ազատագրել Աղբբեջանի կողմից ավելի վաղ շրջանում ԼՂՀ գրավված տարածքները՝ մարտական գործողությունների ընթացքում գրավելով նաև հանրապետությանը սահմանամերձ, կրակակետերի վերածված աղբբեջանական մի շարք շրջաններ: Հենց անվտանգության այդ գոտու ստեղծմամբ էր, որ կանխվեց խաղաղ ազգաբնակչության անմիջական սպառնալիքի հնարավորությունը: Իսկ 1994 թվականի մայիսի 5-ին Ռուսաստանի, Ղրղզստանի և ԱՊՀ Սիրիական Հայաստանի ժողովի միջնորդությամբ Ղրղզստանի մայրաքաղաք Բիշքեկում Աղբբեջանը, Լեռնային Ղարաբաղը և Հայաստանը ստորագրեցին Բիշքեկյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

արձանագրությունը, որի հիման վրա մայիսի 12-ին այդ նույն կողմերը պայմանավորվեցին կրակի դադարեցման շուրջ, որը գործում է մինչ այսօր:

Անփոփելով հոդվածում ներկայացված վերլուծությունը՝ պետք է փաստել, որ Ղարաբաղյան հակամարտության արմատները պետք է փնտրել դեռ Խորհրդային պետության կազմավորման շրջանում: Որոշ մասնագետներ Ղարաբաղյան ազատագրական շարժման սկիզբ են համարում 1980-ական թվականների վերջը: Սակայն փաստերը վկայում են, որ անգամ Խորհրդային Աղբբեջանի բոնակալության պայմաններում արցախահայությունը երբեք չի համակերպվել Հայաստանից կտրված լինելու ու բռնաճնշումներին ենթարկվելու հանգամանքի հետ, երբեք չի դադարեցրել իր պայքարը հանուն հայ ժողովրդի միասնականության վերականգնման: Արցախահայության ազատագրական պայքարի պատմական վաղեմության ապագույց է 1917-1918թթ. կազմակերպված ինքնապաշտպանությունը: Բայց Թուրքիայի ու անգի-

ացիների աջակցության և բոլշևիկների միջամտության շնորհիվ աղբբեջանցի մուսավարականներին, ապա կոմունիստներին որոշակիորեն հաջողվեց կասեցնել արցախահայության դիմադրությունը: Իսկ 1966թ. օգոստոսի 8-ին Կենտկոմի քարտուղարությունն ընդունել էր որոշում, որով հանձնարարությունը էր Աղբբեջանի ու Հայաստանի ղեկավարներին համատեղ ջանքերով քննել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը ՀԽՍՀ-ին միացնելու հնարավորությունը և իրենց առաջարկությունները ներկայացնել ԽՍԿԿ Կենտկոմ՝ հարցի վերջնական լուծման համար: Նշվում էր նաև հիմքը՝ Լեռնային Ղարաբաղից ստացված համապատասխան դիմուններն ու միջնորդագրերը: Սակայն, հիմնախնդիրը ԽԽՍՀ գոյության ողջ շրջանում այդպես էլ որևէ հստակ կարգավորման չենթարկվեց:

¹ Հովհաննիսյան Ռ., Ղարաբաղյան հակամարտությունը, Եր., 1997, էջ 77:

² Թովմասյան Վ., Արաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու., Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991, էջ 5:

³ Մանասյան Ալ., Վանդյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղ. Ինչպես է դա եղել, Եր., Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, 2011, էջ 16:

⁴ Մանասյան Ալ., Ղարաբաղյան հիմնախնդիր: Փաստեր և փաստարդեր: Եր., 2005, էջ 11:

⁵ Մանասյան Ալ., Վանդյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղ. Ինչպես է դա եղել, Եր., Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, 2011, էջ 18:

⁶ Թորոսյան Տ., ԼՂ հակամարտության կարգավորումը միջազգային իրավունքի շրջանակներում, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2008, էջ 52-53:

⁷ Թովմասյան Վ., Արաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու., Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991, էջ 6:

⁸ Декларация Совнаркома ССР Армении “Об объявлении Нагорного Карабаха, Зангезура и Нахичевана составной частью Армянской ССР” от 12 июня 1921г.

⁹ Մանասյան Ալ., Ղարաբաղյան հիմնախնդիր: Փաստեր և փաստարդեր: Եր., 2005, էջ 13:

¹⁰ Թովմասյան Վ., Արաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու., Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991, էջ 7:

¹¹ Հակոբյան Թր., Արցախյան օրագիր, Երևան-Ստեփանակերտ, 2011, էջ 374:

¹² Հարությունյան Գ., Կյանքը և գործունեությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, 2000, էջ 57:

¹³ Ովուրարյան Բ., Արցախյան գոյապայքար, Եր., 1994, էջ 214:

¹⁴ Կիրակոսյան Ալ., «Մայրամուտի շնմին. Հուշեր և մտորումներ», Եր., 2002, էջ 195:

¹⁵ ԽԽՍՀ Սինիստրների խորհրդի նախագահության 1977թ. նոյեմբերի 27-ի նիստի արձանագրություն, թիվ 61.11-4133

¹⁶ Закон СССР “О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР” № 1410-1 от 3 апреля 1990 г.” Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР”, 1990, № 15.

¹⁷ Закон АзР “об упразднении НКАО АзР”, 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, № 24.

¹⁸ Акт о результатах референдума о независимости Нагорно- арабахской Республики, 10 декабря 1991г. г. Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство Иностранных Дел): (<http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html>)

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- ԽՍՀՄ Սինխստրների խորհրդի նախագահության 1977թ. նոյեմբերի 27-ի նիստի արձանագրություն, թիվ 61.11-4133
- Թովմասյան Վ., Արաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու., Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991:
- Թորոսյան Տ., ԼՂ հակամարտության կարգավորումը միջազգային իրավունքի շրջանակներում, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2008:
- Կիրակոսյան Ալ., «Մայրամուտի շեմին. Հուշեր և մսողումներ» Եր., 2002:
- Հակոբյան Թ., Արցախյան օրագիր, Երևան-Ստեփանակերտ, 2011:
- Հարությունյան Գ., Կյանքը և գործունեությունը, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, 2000:
- Հովհաննիսյան Ռ., Ղարաբաղյան հակամարտությունը, Եր., 1997:
- Մանասյան Ալ., «Ղարաբաղյան հիմնախնդիր: Փաստեր և փաստարդեր» Եր., 2005:
- Մանասյան Ալ., «Առնդյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղ, ինչպես է դա եղել, Եր., Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, 2011:
- Ուլուքարյան Բ., Արցախյան գոյապայքար, Եր., 1994:
- Акт о результатах референдума о независимости Нагорно- арабахской Республики, 10 декабря 1991г. г. Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство Иностранных Дел): (<http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html>)
- Закон АзР “об упразднении НКАО АзР”, 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, № 24.
- Закон СССР “О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР” № 1410-1 от 3 апреля 1990 г.” Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР”, 1990, № 15.
- Декларация Совиаркома ССР Армении “Об объявлении Нагорного Карабаха, Зангезура и Нахичевана составной частью Армянской ССР” от 12 июня 1921г.

Гайк Гулян

Аспирант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Развитие советского периода, касающегося политico-правового статуса Нагорного Карабаха

В статье представлены некоторые политico-правовые значимые события периода образования Советского Союза и последующих лет, анализируется воздействие последних на возможности регулирования проблемы в конкретных временных отрезках, а также данные факты оцениваются в контексте изменений представления Карабахского конфликта.

Ключевые слова: национальность, независимость, безопасность, территориальная целостность, уверенность, насилие, население.

Hayk Ghoulyan

PhD student at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

The developments of the soviet period regarding the political and legal status of Nagorno-Karabakh

The article presents some important political and legal events during the formation of the Soviet Union and subsequent years, analyzes the impact of them on the possibilities of adjustment problems in specific time intervals, and also the facts are evaluated in the context of changes in presentation of the Karabakh conflict.

Keywords: nationality, independence, security, the territorial integrity, sovereignty, violence, the population.

ԶՈՐԱՅՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ,
փաստաբան

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հեռահաղորդակցման գործընթացում առանցքային նշանակություն ունեն էլեկտրոնային փաստաբանները: Սույն գիտական աշխատության սահմաններում կը ննարկվեն էլեկտրոնային փաստաթղթի հասկացությանը և առանձնահատկություններին վերաբերող հիմնախնդիրները: Աշխատանքի ծավալի մեջ ներառված է նաև «Էլեկտրոնային փաստաթղթի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության նասին» ՀՀ օրենքի և համապատասխան գիտական գրականության համեմատական վերլուծություն:

Հիմնարարեք – Էլեկտրոնային փաստարույր, անհատականացնող տվյալներ, էլեկտրոնային թվային ստորագրություն:

Տեղեկատվական հասարակության ձևավորումը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը և լայն կիրառումը պայմանավորում են էլեկտրոնային փաստաթղթերի օգտագործման և դեպի էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառություն անցնելու հնարավորությանը վերաբերող հարցերի առավել արդիականացումը:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման մատչելիությունը նպաստել է համակարգչային տեխնիկայի լայն տարածմանը և հեռահաղորդակցման համաշխարհային ցանցերի ստեղծմանը, ինչը իր հերթին նոր հնարավորություններ է ստեղծել հասարակական հարաբերությունների զարգացման համար: Հասարակական հարաբերությունների զարգացման արդյունքում փոփակերպման է ենթարկվել նաև հասարակությունը, որը պայմանականորեն անվանում են տեղեկատվական հասարակություն:

Ստեղծված հասարակական հարաբերությունները համապատասխանաբար պահանջում են իրավական կարգավորում, որը պետք է խթանի այդ հարաբերությունների հետագա զարգացումը:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման համատեքստում հարկավոր է նշել, որ հեռահաղորդակցման գործընթացում առանցքային նշանակություն ունեն էլեկտրոնային փաստաթղթերը:

Այս աշխատության սահմաններում կը ննարկվեն էլեկտրոնային փաստաթղթի հասկացությանը և առանձնահատկություններին վերաբերող հիմնախնդիրները:

Սակայն, մինչ էլեկտրոնային փաստաթղթի հասկացությանը վերաբերող խնդիրներին անդրառնալը, հարկավոր ենք համարում վերլուծել ընդհանրապես «փաստաթղթ» հասկացությունը:

Փաստաթղթը սահմանվում է որպես առհասարակ թուղթ՝ գրություն, որը կարող է վկայություն ապացույց, հանդիսանալ որևէ բանի համար:

Տվյալ բացատրությունը մեկնաբանում է փաստաթղթի հասկացության եռթյունը որպես նյութական աշխարհի օբյեկտի: Կարելի է առանձնացնել փաստաթղթերի մի քանի տեսակ, սակայն ժամանակակից փաստաթղթերի հիմնական տեսակներ են համարվում թղթային կրիչների վրա արտացոլված փաստաթղթերը և էլեկտրոնային փաստաթղթերը:

Իրենց նշանակությամբ փաստաթղթերը բաժանվում են երեք հիմնական խմբի՝ պաշտոնական փաստաթղթեր, ոչ պաշտոնական փաստաթղթեր և անձնական ծագման փաստաթղթեր: Պաշտոնական փաստաթղթերը իրենց հերթին պայմանականորեն բաժանվում են մի քանի խմբի, որոնցից մեկը կրում է «դատավարական» անվանումը: Այս խմբի փաստաթղթերը ստեղծվում են համապատասխան լիազորություններով օժտված վարչական, քաղաքացիական և քրեական դատավարությունների մասնակիցների կողմից:

Հատկանշական է, որ փաստաթղթը պետք է իր մեջ պարունակի որոշակի անհատականացնող տվյալներ, առանց որոնց այս կամ այն կերպ արձանագրված տեղեկությունը չի կարող համարվել փաստաթուղթ:

Ընդհանուր առմամբ կարելի է առանձնացնել անհատականացնող տվյալների չորս հիմնական խումբ, որոնք տարբերակվում են իրենց նշանակությամբ ու տեղադրման եղանակով:

Փաստաթղթի տեքստը՝ տառերով և թվերով կրիչի վրա արձանագրված տեղեկատվությունը, որը սահմանափակված է միասնական իմաստա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

յին նշանակությամբ՝ անկախ տեղադրման եղանակից:

Ստորագրությունը՝ տեքստի տարատեսակ, որը իրենից ներկայացնում է համապատասխան լիազորված պաշտոնատար, ֆիզիկական անձի կամ անձանց ստորագրություն:

Պատկեր՝ նշանների, գծերի, կետերի, գույնների միջոցով որևէ օբյեկտի պատկերում՝ անկախ դրա կատարման կամ ամրացման եղանակից:

Կնիքներ, դրոշմակնիքներ՝ տեղեկատվություն, որը տեղադրվում է մեխանիկական եղանակով և կարող է պարունակել տեքստ, պատկեր կամ դրանց համադրություն:

Տարբեր պայմաններում ռեկվիզիտները կարող են ունենալ մեկ կամ մի քանի գործառույթ: Այսպես, օրինակ, տեքստը և պատկերը, որպես կանոն, իրականացնում են տեղեկատվական գործառույթ: Ստորագրությունը իրականացնում է ինչպես հավատող գործառույթ, այնպես էլ պաշտպանիչ գործառույթ, քանի որ այն հանդիսանում է ստորագրող անձի յուրահատուկ բիոմետրիկ նկարագիր:

Ելեկտրոնային փաստաթուղթը դիտարկելով որպես ժամանակակից փաստաթղթի տարատեսակ՝ անհրաժեշտ ենք համարում ուսումնասիրել «Ելեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացությունը:

Մասնագիտական գրականության մեջ «Ելեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացությանը տրվում են մի շարք սահմանումներ: Այսպես, օրինակ, Ն.Ա.Իվանովը ««Ելեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացությունը բնորոշում է որպես ֆայլ, որը պարունակում է փաստաթղթային տեղեկատվություն՝ տեքստի, պատկերի կամ ձայնի տեսքով, որը ունի անհատականացման համար համապատասխան ռեկվիզիտներ:

Վ.Ի.Շիխոնովը գտնում է, որ յուրաքանչյուր թվայնացված տեղեկատվություն հանդիսանում է Ելեկտրոնային փաստաթուղթ, եթե այն պարունակում է անհատականացման համար անհրաժեշտ տվյալներ: Այսինքն, Շիխոնովը ընդգծում է փաստաթղթի անհատականացման անհրաժեշտությունը, ինչը միանշանակ է ական նշանակություն ունի:

Ելեկտրոնային փաստաթուղթը, ինչպես բոքային տարրերակով փաստաթուղթը, պետք է ունենա անհատականացման հնարավորություն, որը բույլ կտա առանձնացնել այն ֆայլերի գանգվածի միջից և/կամ գտնել այն մեքենայական կրիչի մեջ: Ելեկտրոնային փաստաթղթի հիմնական ռեկվիզիտներ են համարվում ֆայլի անվանումը, ֆայլի ֆորմատը, ֆայլի չափը, ֆայլի ստեղծման և կատարված վերջին փոփոխության ամսաթիվը, ֆայլային համակարգում դրա տեղակայումը:

Համաձայն, «Ելեկտրոնային փաստաթղթի և Ելեկտրոնային թվային ստորագրության» մասին ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի՝

(...)

Ելեկտրոնային թվային ստորագրություն՝ Ելեկտրոնային թվային ստորագրության ստեղծման տվյալների և տվյալ Ելեկտրոնային փաստաթղթի տեղեկատվության կրիպտոգրաֆիկական փոխակերպությունների միջոցով ստացված և Ելեկտրոնային թվային ձևով ներկայացված պայմանանշանների եզակի հաջորդականություն, որը կցված կամ տրամաբանորեն կապված է Ելեկտրոնային փաստաթղթի հետ և օգտագործվում է ստորագրող անձին նույնականացնելու, ինչպես նաև Ելեկտրոնային փաստաթուղթը կեղծիքներից ու աղավաղումներից պաշտպանելու համար.

(...):

Ենելով շարադրված իրավադրույթի բովանդակությունից՝ կարելի է եզրակացնել, որ իրավակիրառ պրակտիկայում Ելեկտրոնային փաստաթղթն (որպես փաստաթղթի տեսակի) ներկայացվող անհատականացման հնարավորության պարտադիր պայմանը հնարավոր է իրացնել միայն Ելեկտրոնային փաստաթուղթը Ելեկտրոնային թվային ստորագրությամբ հաստատելու դեպքում:

Համադրելով վերը հիշատակված Ելեկտրոնային փաստաթղթի հեղինակային սահմանումները և Ելեկտրոնային փաստաթղթի հաստատման ու անհատականացման հնարավորությունը՝ կարծում ենք, որ դրանք չեն արտացոլում Ելեկտրոնային փաստաթղթի առանձնահատկությունները: Այսպես, դրանցում բացակայում է հաստատման և անհատականացման համար պարտադիր Ելեկտրոնային թվային ստորագրության վերաբերյալ որևէ նշում: Այդպիսի սահմանման պայմաններում կարելի է գալ եզրակացնել անհատական փայլերի առկա առանձնացնել այն ֆայլերի գանգվածի միջից և/կամ գտնել այն մեքենայական կրիչի մեջ: Ելեկտրոնային փաստաթղթի հիմնական ռեկվիզիտներ են համարվում ֆայլի անվանումը, ֆայլի չափը չի կարող համարվել Ելեկտրոնային փաստաթուղթը, քանի որ կզրկվի անհատականացման հնարավորության ներկայացված պարտադիր պայմանից:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Սինույն ժամանակ, հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև «Էլեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացության օրենսդրական սահմանմանը:

Այսպես, համաձայն «Էլեկտրոնային փաստաթուղթի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության» մասին ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի՝

(...)

Էլեկտրոնային փաստաթուղթ՝ էլեկտրոնային ձևով ներկայացված տեղեկություն կամ հաղորդագրություն.

(...):

Մեջբերված օրենսդրական սահմանումը նույնական չի արտացոլում էլեկտրոնային փաստաթուղթի էությունը: Մեջբերված օրենսդրական սահմանման համաձայն՝ յուրաքանչյուր թվայնացված տեղեկություն կամ հաղորդագրություն պետք է դիտարկել որպես էլեկտրոնային փաստաթուղթ: Օրենսդրական մեջբերված սահմանումը չի համապատասխանում ընդհանրապես փաստաթուղթին բնորոշ հատկանիշներին և առավել ևս չի պարունակում էլեկտրոնային փաստաթուղթի էության բնորոշում: Գտնում ենք, որ մեջբերված օրենսդրական սահմանումը պետք է ենթարկել անհրաժեշտ փոփոխության և այն պետք է համապատասխանեցնել էլեկտրոնային փաստաթուղթի էության բովանդակությանը:

Ենելով վերոգրյալից՝ կարելի է ընդգծել էլեկտրոնային փաստաթուղթին բնորոշ հետևյալ առանձնահատկությունները՝

- Էլեկտրոնային փաստաթուղթը կարող է ստեղծվել բացառապես համակարգչային տեխնիկայի գործադրմամբ,

- Էլեկտրոնային փաստաթուղթի մեջ արձանագրված է թվային տեղեկատվություն,

- Էլեկտրոնային փաստաթուղթը հաստափում և անհատականացվում է միայն էլեկտրոնային թվային ստորագրության միջոցով:

Հաշվի առնելով էլեկտրոնային փաստաթուղթին հատուկ առանձնահատկությունները՝ գտնում ենք, որ «Էլեկտրոնային փաստաթուղթ» հասկացության օրենսդրական սահմանումը պետք է փոփոխել և շարադրել հետևյալ կերպ:

«Համակարգչային տեխնիկայի միջոցով ստեղծված ֆայլում արձանագրված թվային տեղեկատվություն, որը հաստափում և անհատականացվում է մեկ կամ մի քանի անձանց էլեկտրոնային թվային ստորագրությունների և այլ ռեկլիզիտների միջոցով»:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Доктринальная модель уголовно-процессуального доказательственного права Российской Федерации и комментарии к ней / под ред. А.С.Александрова. М.: Юрлитинформ, 2015.
2. Иванов Н.А. Цифровая информация в уголовном процессе // Библиотека криминалиста. Научный журнал/ 2013. N 5 (10).
3. Тихонов В.И. Сущностные характеристики, состав и классификация электронных документов /В книге “Документация в информационном обществе: электронное делопроизводство и электронный архив”. - М.: Росархив. ВНИИДАД. РОИА. – 2000.
4. Иванов Н.А.Установление подлинности, времени изготавления и источника происхождения документов (настольная книга практикующего юриста). Омск: АНО ЦРЭ “Лаборатория экспертизных исследований”, 2015.
5. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացարական բառարան: Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ: Հայկական ԽՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի հրատարակություն, Երևան, 1980:

Зорайр Арутюнян
Адвокат,
член палаты адвокатов Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Понятие и особенности электронного документа

Электронный документ имеет ключевое значение в процессе коммуникации. В рамках данной научной работы будут рассмотрены основные проблемные вопросы относительно понятия и особенностей электронного документа. В объеме данной работы включен сравнительный анализ между Законом РА “об электронном документе и электронной цифровой подписи” и соответствующей научной литературой.

Ключевые слова: электронный документ, идентифицирующие данные, электронная цифровая подпись.

Zorayr Harutyunyan
Advocate, member of the chamber of advocates
of the Republic of Armenia

SUMMARY

The concept and features of an electronic document

Annotation: Electronic documents are crucial for the communication process nowadays. In the current scientific work the main issues relating to the concept and the characteristics of the electronic document will be discussed. Comparative analysis of the law of the RA on “Electronic document and electronic digital signature” and the relevant scientific literature, is also presented in the work.

Keywords: electronic document, identification data, electronic digital signature.

ԺԻՐԱՅՐ ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության ամբիոնի հայցորդ

ԹՄՐԱՍՈԼՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՑՔԱՐԻ ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տարբեր երկրներում թմրահանցավորության համեմատական վերլուծությունը բույլ է տվել առանձնացնել օրենսդրական լրտումների առանձնահատկությունները՝ կախված պետության իրավական համակարգի առանձնահատկություններից, միջավետական մակարդակում միջազգային-իրավական պարտավորություններից և այն հանգամանքից, թե արդյոք պետությունը համարվում է թմրանյոթ արտադրող, ներմուծող, թե պարզապես՝ տարանցիկ երկիր: Իրավական համակարգի առանձնահատկություններով էլ պայմանավորված են թմրամիջոցների դեմ պայմանավորված՝ տարբեր երկրների օրենսդրական լուծումները:

Հիմնարարեր- թմրամիջոցներ, թմրանյոթություն, թմրամիջոցների ազօրինի շրջանառություն, կամ- լարգերում:

Ցանկացած պետական համակարգը ունի որոշակի սոցիալ-պատմական տարրեր և արտահայտում է տվյալ պետության քաղաքականությունը: Պետական իրավական համակարգը, որպես ամբողջական համակարգի մի մաս, արտահայտում է իր ժողովրդի վերաբերնունքը հանցավորության և թմրամոլության վերաբերյալ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ի.Ս. Կլեյմենտովը, «Իրավական համակարգում առաջնային են համարվում ոչ այնքան տնտեսական, որքան հոգևոր-քարոյական արժեքները»¹: Հոգևոր-քարոյական արժեքները սահմանում են գաղափարախոսությունը, այդ թվում նաև նրա շրջանակը, որը կոչվում է իրավական: Իրավական գաղափարախոսությունն իր հերթին ազդեցություն է ունենում իրավական մշակութիւնի հարավական քաղաքականության վրա, որն իրականացվում է իրավական քաղաքականության մեջ և համապատասխան արտացոլումն է գտնում օրենսդրական ակտերում:

Գերմանիան, Հոլանդիան, Խոտալիան, Խսպանիան, Շվեյցարիան դասում են այն պետությունների թվին, որոնք օրենսդրության համեմատարար ավելի հանդուրժող վերաբերնունք են արտահայտում թմրամիջոցների ու հոգեմետ նյութերի ազօրինի շրջանառության նկատմամբ, սակայն նշված երկրների օրենսդրությունները միաժամանակ ակնհայտ տարրերակած մոտեցում են դրսերում պատասխանատվության հարցում՝ պայմանավորված թմրամիջոցների կամ հոգեմետ նյութերի տեսակով: Նշված երկրներում քավական խիստ պատիժ է նախատեսված «ծանր» թմրամիջոցների (հերոին, ԼՍԴ, կոկաին, և այլն) պատրաստման և տարածման համար, և համեմատարար ավելի մեղմ

պատժամիջոցներ՝ «քերե» թմրանյոթերի հետ կապված ազօրինի գործողություններ կատարելու դեպքում:

Գերմանիայի քրեական օրենսդրության հիմքում (1871թ. Գերմանական կայսրության քրեական օրենսգիրը) ընկած է Պրուսական քրեական օրենսդրությունը: Դրա մշակման և կատարելագործման ժամանակ հաշվի են առնվել այն իրավաբանական կառուցվածքները, որոնք ձևավորվել են Է. Կանտի ու Գ. Հեգելի փիլիսոփայության հիմքի վրա: Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի տարրերակից առանձնահատկություններից է օրինականության սկզբունքը, համաձայն որի՝ պատիժ է սահմանվում այն արարքների համար, որոնք օրենսդրություն արգելվում են մինչ դրանց կատարումը: Օրենսգրքում իրենց արտացոլումն են գտնել քրեական իրավունքի դասական դպրոցի այնպիսի հիմնական դրույթներ, ինչպիսիք են ազատ կամքի իրավունքը, մերժավորության ձևերն ու տեսակները, անհատի ազատության ու պատասխանատվության միջև փոխկապակցվածությունը և վրեժի հայեցակարգը:

Անկասկած, օրենսգիրքը մեկ անգամ չէ, որ լրացվել է, հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ կապված Գերմանիայի երկու պետությունների բաժանման, ինչպես նաև վերջիններիս վերամիավորման հետ: Անհրաժեշտ է նշել, որ Գերմանիայի քրեական իրավունքի առյութների համակարգը կազմում են ԳՖՀ-ի Հիմնական օրենքը, 1971թ. Քրեական օրենսգիրքը (1987թ. Մարտի 10-ի խմբագրությամբ) և քրեական օրենքները: Ենթաօրենսդրական ակտերը չեն համարվում քրեական իրավունքի աղբյուր:

ԳՖՀ-ն, Խաղանիան, Խտալիան դասվում են թմրանյութերի պահանջարկ ունեցող երկրների շարքին: Գերմանիայի բնակչության 20 տոկոսից ավելին իրենց կյանքի ընթացքում ապօրինի գործածում են թմրամիջոցներ: ԳՖՀ-ում գործում է թմրամիջոցների շրջանառության մասին համալիր օրենք (1981թ. հուլիսի 28՝ 1986թ. փոփոխություններով ու լրացումներով), որով պատասխանատվություն է սահմանվում քրեական օրենսդրությամբ արգելված մի շարք արարքների համար՝ ըստ հանրության համար իրենց փոանգավորության աստիճանի⁴:

Սասնավորապես, քրեորեն պատմեի է թմրանյութերի արտադրությունը, վաճառքը, տեղափոխումը և նույնիսկ պահելը: Թմրանյութեր պահելու համար նախատեսվում է տուգանք կամ ազատազրկում մեկից հինգ տարի ժամկետով: Եթե մեղադրյալը պահել է թմրանյութեր խոշոր չափերով, նա կարող է դատապարտվել ազատազրկման 1-15 տարի ժամկետով: Միևնույն թմրամիջոցի խոշոր չափերը կարող են տարբեր լինել՝ կախված Գերմանիայում ձևավորված տարբեր դաշնային հողերի դատական պրակտիկայից: Այսպես, Գերմանիայի որոշ տարածաշրջաններում հերոինի և կոկաինի խոշոր չափեր են համարվում սկսած 5 գրամից, իսկ մեկ այլ տարածաշրջանում՝ սկսած 0,5 կամ 1 գրամից:

Հետաքրքրական են այն դրույթները, որոնք ուղղված են պատմի մեղմացմանը կամ նույնիսկ դրանից ազատմանը նրանց նկատմամբ, ովքեր, լինելով թմրանոլ, միաժամանակ փոանք չեն ներկայացնում հանրության համար, և այդ ամենի հետ մեկտեղ հնարավորություն կա նրանց բուժել թմրանյութերի հանդեպ ֆիզիկական կախվածությունից: Սրա էությունը կայանում է նրանում, որ դատարանը կարող է նման պատիժ չնշանակել, եթե մեղադրյալը պահում է ոչ մեծ չափի թմրանյութեր՝ սեփական օգտագործման համար, կամ հետաձգել պատմի կիրառումը երկու տարով, եթե հանցագործության կատարման համար նախատեսվում է մինչև երկու տարվա ազատազրկում:

Բացի այդ, ԳՖՀ օրենսդրության մեջ ներառված են լրացումներ, որոնք վերաբերում են հանցագործ ճանապարհով ստացվող ֆինանսական միջոցների լվացմանը: Մասնավորապես, ներդրվել է «ապացույցի նատչելիության կանոն», որով ընդարձակվել է հանցագործ ճանապարհով ձեռք բերված գույքի բռնագրավման հնարավորությունը իրավապահ մարմինների կողմից:

2006թ. ԳՖՀ-ի փողոցներում անցկացրին մի փորձ, որի համաձայն Բեռլինի, Լայպցիգի ու մի քանի այլ քաղաքների փողոցներում, կառավարու-

թյան սանկցավորմամբ, լաբորատորիայի աշխատողները անցորդմանը, ովքեր ապօրինի թմրանյութեր են գործածում, առաջարկում էին օրինավոր կերպով օգտագործել թմրանյութեր համապատասխան փաստաթղթի առկայության դեպքում, որը կփաստի թմրանյութերից կախվածության մասին: Բացի այդ, առաջարկվում էին նաև հերոինի ներարկիչներ: Եթեր ամսվա ընթացքում, ոստիկանության տվյալներով, կտրուկ նվազեց թմրանյութերի ապօրինի ձեռքբերման հետ կապված հանցագործությունների քանակը: Սակայն այս փորձը շատ արագ կասեցվեց (2007թ. սկիզբ), որի արդյունքում մի կողմից գրանցվեց թմրանյութերի ձեռքբերման համար կատարվող հանցագործությունների թվաքանակի ոչ էական նվազում, իսկ մյուս կողմից կտրուկ աճեց ապօրինի թմրանյութեր գործածող անձանց թվաքանակը, թմրանյութերի ազդեցության տակ կատարված հանցագործությունների թիվը, ինչպես նաև՝ հասարակության բացասական ռեակցիան:

Հարկ է նշել, որ Գերմանիայում, Խտալիայում և Շվեյցարիայում գոյություն չունի առանց բժշկի նշանակման թմրանյութերի գործածման օրենսդրական արգելը:

Ավստրիան, իր աշխարհագրական դիրքից ելնելով, համարվում է թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության տարածությունը երկիր: Հարավից, արևելքից, հարավ-արևելքից, Սլովենիայից, Հունգարիայից, Չեխիայից և Ալպակիայից «բականյան երթուղով», երկիր են փոխանցվում հերոին, ինչպես նաև օպիատներ, հաշիշ և կաննաբիսի խմբին դասվող այլ թմրանյութեր: Հյուսիս-արևելուտքից և հյուսիսից երկիր են բափանցում սինթետիկ թմրանյութեր (Էքստագի)՝ հիմնականում լեհական և հոլանդական արտադրության, և կոկաին: Բացի այդ, Ավստրիայի հարավային և հարավ-արևելյան շրջաններում հայտնաբերվել են տետրագիլդրոկանաբինոլի մեծ պարունակությամբ կանեփի ապօրինի մշակաբույսեր:

Վերջին տարիներին Ավստրիայում նկատվում է թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության ու տարածման ծավալների աճ: 1998 թվականից Ավստրիայում գործում է թմրամիջոցների մասին օրենք՝ ընդունված ՍԱԿ-ի՝ 1961 թվականի՝ «Թմրամիջոցների մասին» միասնական կոնվենցիայի և ՍԱԿ-ի՝ 1988 թվականի՝ «Թմրամիջոցների և հոգեներգործուն նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիայի համաձայն: Նշված օրենքը ոչ միայն սահմանում է թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի հիմնական սկզբունքները, այլև պարունակում է հստակ դրույթներ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառու-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյան և դրա հետ նախատեսվող պատասխանատվության մասին։

Ավստրիայում առավել խիստ պատիժներ են նախատեսվում կազմակերպված հանցավոր գործունեություն իրականացնելու՝ հանցավոր համագործակցություն ստեղծելու, դեկավարելու, ինչպես նաև այդ գործունեությանը մասնկացելու համար։ Օրենքը տարբերակում է երկու հիմնական մոտեցում՝ խիստ պատիժ թմրաբիզնետվ գրադադար (10-20 տարի և նույնիսկ ցմահ ազատազրկում) և պատմի մեղմացում՝ թմրամոլությամբ հիվանդ անձանց նկատմամբ խթանելով նրանց բուժումը։ Ավստրիայում թմրամիջոցների պահումն ու գործածումն արգելված է։ Եթե թմրամոլությամբ հիվանդ անձը համաձայնում է բուժում ստանալ, ապա ուալ ազատազրկում նշանակելու փոխարեն դատարանը նշանակում է երկու տարի ժամկետով փորձաշրջան։

Ավստրիայում սահմանված է թմրամիջոցների պահելու երկու տեսակ՝ ոչ մեծ և խոշոր չափերի։ Խոշոր չափ է համարվում, և քրեական պատասխանատվություն է առաջանում այն դեպքերում, երբ հայտնաբերված թմրամիջոցի չափը գերազանցում է Ավստրիայի առողջապահության նախարարության կողմից սահմանված թմրամիջոցների չափերը։ Մասնավորապես հերոինի համար՝ սկսած 5 գրամից, կոկաինի՝ 15 գրամից, կանարիի՝ 20 գրամից։ Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ քրեական օրենսդրության համաձայն՝ նշված թմրամիջոցների խոշոր չափերը կազմում են համապատասխանաբար սկսած 0,1, 0,1 և 1,0 գրամից։

Ավստրիայի թմրամիջոցների մասին օրենքը պատասխանատվություն է սահմանում թմրամիջոցների հետ ապօրինի գործողություններ կատարելու դեպքում։ Օրինակ՝ սեփական գործածնամ համար թմրամիջոցներ ձեռք բերելու և պահելու համար նախատեսվում է մինչև վեց ամիս ազատազրկում՝ մինչև երկու տարի ժամկետով հնարավոր փորձաշրջան նշանակելու հետ համակցությամբ, թմրամիջոցների մեկանագամյա տարածման փաստի առիրով՝ մինչև երեք տարի ժամկետով ազատազրկում (թմրամոլների համար՝ մինչև վեց ամիս ժամկետով)։

Թմրամիջոցների «մասնագիտական» առևտուվ գրադադար դեպքում, ինչպես նաև առանձնապես խոշոր չափերի (Ավստրիայի առողջապահության նախարարության սահմանած թմրամիջոցների խոշոր չափերի 25-անգամյա գերազանցումը) թմրամիջոցներ հայտնաբերելու դեպքում սահմանված են առավել խիստ պատիժներ, մասնավորապես՝ հանցավոր խմբի անդամների համար մինչև 20 տարի ժամկետով ազատազրկում,

իսկ խմբի դեկավարների կամ կազմակերպիչների համար՝ ընդիուպ մինչև ցմահ ազատազրկում։

Թմրամոլության դեմ պայքարում Ավստրիայի քրեական օրենսդրության առանձնահատկություններից մեկը կայանում է նրանում, որ նախատեսում է թմրամոլության բուժում՝ բացառապես կամավոր հիմունքներով, քանի որ համարվում է, որ այդ հիվանդության բուժումը առանց թմրամոլի կամքի ու ցանկության հնարավոր չէ։

Սեծ Բրիտանիայի իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են համարվում դատական նախադեպը, որը պարտադիր բնույթ է կրում դատական մարմինների համար, ստատուտները՝ բրիտանական պաղամենտի օրենսդրական ակտերը, և գործադիր մարմնի կողմից ընդունվող ակտերը։ Ինչպես այլ պետություններում, այնպես էլ Մեծ Բրիտանիայում, թմրանյութերի տարածումը հանդիսանում է լուրջ խնդիր։ 1964 թվականին ընդունվեց «Թմրանյութերի չարաշահման նախազգուշացման մասին» օրենք։ Դրա հետ մեկտեղ, թմրանյութերի արտադրությամբ ու վաճառքով գրադադար ընկերությունները պարտավորվում են կրծատել արտահանման ու ներմուծման ծավալները։ 1965 թվականի հունիսի 2-ի օրենքով ամրապնդվեցին թմրանյութերի ապօրինի տարածման համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող դրույթները՝ թմրանյութերի տեսակների ու ցանկի սահմաննամք՝ արգելելով դրանց արտահանումն ու ներմուծումն առանց հատուկ բույլտվության։

Հերոինի և այլ հալյուցինածին նյութերի (ԼՍԴ) լայն տարածման հետ կապված՝ 1967 թվականին ընդունվեց օրենք, որով կարգավորվում էր կտանգավոր թմրամիջոցների ապօրինի տարածումը։ 1982 թվականի քրեական արդարադատության մասին օրենքով կատարվեցին էական փոփոխություններ կին-թմրամոլների պատմի սահմաննամ և կրման հետ կապված դրույթներում։ 1983 թվականից վերանայվեց նաև անչափահասներին վերաբերող քրեական քաղաքականությունը, համաձայն որի՝ 17 տարին չլրացած անձի պատիժը, որպես կանոն, չի գերազանցում մեկ տարի ժամկետով ազատազրկումը, եթե նրա գործողությունները որակյալ հանցագոմ չեն պարունակում։ Ինչպես նաև երիտասարդներին կարող են ուղարկել ժամանակավոր ազատազրկման վայրեր, եթե դատարանը նրանց հանդեպ կիրառի մինչև չորս ամսվա ազատազրկում։ Խսկ եթե քրեորեն պատժելի արարքը կատարել է 17 տարին չլրացած իգական սեռի ներկայացուցիչը, դատարանը, նրան մեղավոր ճանաչելով, նրա նկատմամբ ազատազրկում չի կիրառում։ 17-21 տարեկան կանայք և աղջկները կարող են ազատազրկման վայրերում պահվել առավելագույ-

նր երեք շաբաթ:

Երկրում թմրամոլության և թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման, թմրամիջոցների ապօրինի տարածման կանխարգելման նպատակով Սեծ Բրիտանիայի ոստիկանության սպաների ասցիշացիայի կողմից ստեղծվել է հասուն աշխատանքային խոսք: Բոլոր դեպքերում եվլուպական շատ երկրների օրենսդրություններ, անցնելով հակաքրանյութային օրենսդրության կայացման ճանապարհով, թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հանդեպ տարբերակված ու հավասարակշռված մոտեցումներ ունեն՝ պայմանավորված մի շարք ներպետական առանձնահատկություններով, երկրի քրեածին վիճակով (Ընդիմական, Ավատրիա, Ֆրանսիա, Բելգիա, Լյուքսենբուրգ):

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարում առավել խիստ միջոցներ են նախատեսում, ընդհուպ մինչև մահապատիժ, ֆրանսիան, զինաստանը, Իրանը, Պակիստանը, Թայլանդը, Մալազիան, Նիգերիան և այլն: Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքում ևս 2013 թվականի հունվարի 1-ից խստացվեցին թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված պատիժները: Այդ փոփոխությունների համաձայն՝ թմրամիջոցների, հոգեմետ նյութերի կամ դրանց անալոգների առանձնավետ խոչըր չափերով արտադրության, իրացման կամ առարձման համար նախատեսվում է մինչև 20 տարի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկում:

Ֆրանսիան, համարվելով կակաչի ծղոտ արտադրող իմնական երկրներից մեկը, արդյունավետ վերահսկում է իրականացնում թմրանյութերի արտադրության նկատմամբ: Ի տարբերություն ՀՀ քրեական օրենսգրքի, որտեղ հանցագործության սուբյեկտ կարող է լինել միայն ֆիզիկական անձը, ֆրանսիայում քրեական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել ոչ միայն ֆիզիկական, այլ նաև իրավաբանական անձը: Իրավաբանական անձանց նկատմամբ կարող են կիրառվել հետևյալ պատժառեսակները՝ տուգանք, լիկվիդացում, արգելումներ, փակում, պետական մարմինների հետ գործարքներ կատարելու իրավունքից զրկում և այլն:

Թմրանյութերի ապօրինի վաճառքի հետ կապված հանցավոր արարք կատարած ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց դատարանը, որպես պատժամիջոց, հիմնական պատիժներից զատ, կարող է լրացուցիչ պատիժ նշանակել՝ գույքի, սարքավորումների բանագրավում, որոնք օգտագործվել են հանցագործության կատարման համար, դատապարտվածի գույքի ամբողջ կամ մաս-

նակի բռնագրավում, ինչպես նաև զրկել գործունեության արտոնագրից հինգ տարի ժամկետով կամ փակել հաստատությունը, եթե դրա սեփականատերը եղել է թմրանյութերի հետ կապված հանցագործության մասնակից:

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունները ունեն մի շարք ընդհանուր հատկանիշներ՝

ա) հանցավոր ոտնձգության ընդհանուր առարկա են հանդիսանում թմրանյութերը, այսինքն՝ նյութեր և բույսեր, որոնք դասակարգվում են որպես թմրանյութեր՝ համաձայն ֆրանսիայի առողջապահության օրենսգրքի L 627 հոդվածի,

բ) օրյեկտիվ տեսանկյունից այս կատեգորիայի բոլոր հանցագործություններին (ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 222-34, 222-35) ու զանցանքներին բնորոշ է ակտիվ գործողությունների կատարումը,

գ) հանցավոր արարքները համարվում են ավարտված թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության հետ կապված որևէ գործողություն կատարելու պահից, ինչպես նաև խմբավորում դեկավարելու կամ կազմակերպելու պահից,

դ) հանցավոր արարքների սուբյեկտ են համարվում ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձինք (ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 121-2, 121-4),

ե) հանցավոր արարքի սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է մեղքի միայն ուղղակի դիտավորությամբ,

զ) տուգանքի կիրառում ազատազրկման հետ միասին,

է) յուրաքանչյուր նորմ պարունակում է հավաստիության ժամկետ, այսինքն՝ ժամկետ, որից հետո հնարավոր է պատժի նվազեցում կամ մեղմացում (ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 222-34, հավաստիության ժամկետը՝ 18-22 տարի, իսկ մնացյալ դեպքերում հավաստիության ժամկետը՝ կազմում է պատժի կես չափով) (ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 131-23):

Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցավոր արարքները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերի:

Առաջին խումըրը կազմում են գործողությունները, որոնք ուղղված են թմրանյութերի ապօրինի շրջանառությամբ զբաղվող խմբի կազմակերպմանը կամ դեկավարմանը (ֆրանսիա, քր. օր-ի հոդված 222-34, մաս 1):

Երկրորդ խումըրը կազմում են այն արարքները, որոնք ուղղված են թմրանյութերի ապօրինարար օգտագործելու նպատակով խումըր դեկավարմանը կամ կազմակերպելուն (ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 222-34, մաս 2):

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Երրորդ խմբի մեջ են մտնում այն արարքները, որոնք ուղղված են քմրանյութերի ապօրինի արտահանմանը ու ներմուծմանը՝ ներառյալ դրա փոխադրումը, պահումն ու փոխանցումը: (Ֆրանսիայի քր.օր-ի հոդված 222-37, 222-37):

Չորրորդ խմբում ներառված են այն հանցավոր արարքները, որոնք նպատակ ունեն հակել մարդկանց քմրանյութերի գործածմանը (քր. օր-ի հոդված 222-37, 222-37, մաս 2):

Հինգերրորդ խմբում ներառված են այն արարքները (գործողությունները), որոնք վերաբերում են քմրանյութերի արտադրության ու պարաստմանը (քր. օր-ի հոդված 222-35):

Վեցերրորդ խմբին են վերագրվում բոլոր այն արարքները (գործողությունները), որոնք վերաբերում են քմրանյութերի ապօրինի առևտից ստացված եկամուտների օրինականացմանը (Ֆրանսիայի քր.օր-ի հոդված 222-38):

Ֆրանսիայի օրենադրության առանձնահատկություններից մեկը հանդիսանում է այն, որ սահմանվում է պատճի միևնույն սահմանը ինչպես ավարտված հանցագործության, այնպես էլ հանցափորձի համար:

Ֆրանսիայի քրեական օրենադրության համաձայն՝ քմրամիջոցների ապօրինի առևտի հետ կապված հանցավոր արարքները կատարելու դեպքում, մեղավոր ֆիզիկական անձանց նկատմամբ հիմնական պատժատեսակից զատ կարող են նշանակել հետևյալ լրացուցիչ պատիժները՝

ա) որոշակի վայրերում ապրելու արգելք, որը ենրադրում է արգելք գտնվել դատարանի կողմից սահմանված վայրերում: Բացի այդ, այն ներառում է նաև դրույթներ վարքագծին հետևելու վերաբերյալ: Արգելված վայրերի ցանկը, ինչպես նաև վարքագծին հետևելու չափորոշիչները կարող են փոխվել Ֆրանսիայի քրեական-դատավարության օրենսգրքին համապատասխան: Ինչ-որ տեղ ապրելու արգելքը, որպես հանցագործության համար սահմանված պատիժ, չի կարող զերազանցել ավելի քան տար տարին (Ֆրանսիայի քր. օր-ի հոդված 222-34, 222-35) և հինգ տարի՝ որպես զանցանքի դատավարություն (Ֆրանսիայի քր. օր-ի 222-36-ից 222-39 հոդվածներով),

բ) Ֆրանսիայի տարածքը լրելու արքելք՝ ոչ ավել, քան հինգ տարի ժամկետով, եթե հանցագործություն կատարող սուրյեկտը համարվում է Ֆրանսիայի քաղաքացի: (Ֆրանսիայի քր.օր-ի հոդված 131-30),

գ) եթե հանցանքը կատարել է օտարերկրյա քաղաքացի, ապա դատարանը հիմնական պատճին հավելյալ արգելում է այդ անձանց պատճի կիրառումից հետո գտնվել Ֆրանսիայում մեկընդ-

միշտ կամ առնվազն տասը տարի ժամկետով: (Ֆրանսիայի քր.օր-ի հոդված 222-47):

Ինչպես առևտում ենք, ֆրանսիական օրենսդրի մոտ առկա է հանցագործության ձևերի և հատկանիշների միայն իրեն բնորոշ մոտեցում: Կազմակերպված խումբ ասելով՝ հասկացվում է ցանկացած ձևականությունը կամ համաձայնությունը, որը ստեղծվել է մեկ կամ մի քանի հանցավոր արարք կատարելու նպատակով:

Ինչպես արդեն նշվեց, եթե հանցագործության սուրյեկտը ֆիզիկական անձ է, ապա պարտապիլի հատկանիշներ են հանդիսանում մեղսունակությունը և տարիքը: Սեղափոր ճանաչված անչափահասների նկատմամբ կիրառվում են պաշտպանության, օգնության մեխանիզմներ, ինչպես նաև դատիարակչական բնույթի հարկադիր միջոցներ՝ սահմանված հասունությունով: Այդ օրենքը սահմանում է այն պայմանները, թե որ դեպքում կարող է պատիժ նշանակվել 13 տարեկանից բարձր անշափահասներին:

Ամփոփելով քմրանյութերի ապօրինի շրջանառության հետ կապված տարրեր երկրների իրավական կարգավորման վերլուծության արդյունքները՝ անհրաժեշտ է նշել, որ երկրների ճնշող մեծամասնության օրենսդիրները դեկավարվում են միջազգային իրավական ակտերով: Բացի այդ, քարհանցագործության դեմ պայքարի ոլորտում տարրեր երկրների իրավական օրենսդրության և գործադրի մարմինների հակազդման ու պատիժների համակարգը յուրահատուկ են, ինչը պայմանավորված է ոչ այնքան երկրի ազգային առանձնահատկություններով, որքան երկրի՝ այդ ոլորտում ստեղծված քրեական մրնուրատուվ:

Տարրեր երկրներում իրավական համակարգերի էական առանձնահատկությունների պայմաններում նկատվում է կազմակերպված հանցավոր խմբերի և միավորումների կողմից քմրամիջոցների և հոգենետ նյութերի ապօրինի շրջանառության կատարման ոլորտում պատիժների խստացման ընդհանուր միտու: Հարկ է նշել նաև, որ քմրանյութը գործածումը իրավաչափորեն չի դիտարկվում որպես հանցագործություն, քանի որ քմրամիջոցի գործածման համար անձին ազատազրկման դատապարտելով՝ միևնույն է, ինարավոր չէ նրան ուղղել: Հիվանդ մարդը չի կարող ուղղվել կամ վերադարձարակվել քրեակատարողական հիմնարկում: Հետևյարար, քրեական պատասխանատվության ներարկելը արդյունավետ չէ, և հիմնականությունը իրազեկում պատճի այնպիսի նպատակը, ինչպիսին դատապարտային ուղղումն է:

- ¹ Клейменов И. М. Борьба с преступностью в государствах различных правовых систем (сравнительное исследование): Автoref. дис. на соиск. уч. ст. к.ю.н. Омск, 2002, С. 10.
- ² Введение. Уголовный кодекс ФРГ. М.: Эксмо, 2003.
- ³ <http://narcoforum.com/t1006-narkotiki-v-zakone.html>
- ⁴ «Deutsches Polizeiblatt». ФРГ, 2000. N 1. ГИЦ МВД России, 2001, С. 3-5.
- ⁵ Рыжиченков В. И. Преступления, совершаемые в сфере незаконного оборота наркотиков: Теория и практика: Дис. ...к.ю.н. М., 1999. С. 122.
- ⁶ Федеральное министерство внутренних дел. Австрия, 2000. Главный информационный центр МВД России, 2001.
- ⁷ Параграфы 27-32. Закон о наркотических средствах 1998 г. Австрия. М.: Юрид. лит., 2004.
- ⁸ Давид. Р. Основные правовые системы современности. М., 1997. С. 84.
- ⁹ Уолкнер Р. Английская судебная система. М., 1980. С. 98.
- ¹⁰ Хачатуян К. О. Уголовная ответственность за действия в сфере незаконного оборота наркотиков: международно-правовые аспекты: Дис. ...к.ю.н. М., 2002. С. 152.
- ¹¹ Федеральный закон РФ N 18-ФЗ “О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации” от 01.03.2002г.
- ¹² Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 132-71
- ¹³ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 121-4

Жирайр Карагезян

Соискатель кафедры уголовного права и
уголовно-процессуального права института права
и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Анализ и особенности международного опыта борьбы с наркоманией

Сравнительное исследование наркопреступности в различных государствах позволило выделить особенности законодательного решения борьбы с наркоманией, связанные с национальными особенностями правовой системы государства, наличием международно-правовых обязательств на уровне межгосударственных отношений и зависящие от того, является ли государство в большей степени производителем, импортером, либо страной-транзитом наркотиков. Законодательные решения борьбы с наркоманией также обусловлены особенностями правовой системы различных государств.

Ключевые слова: наркотические средства, наркомания, незаконный оборот наркотических средств, профилактика

Zhirayr Karagezyan

An applicant of the Chair of Criminal Law and
Criminal Procedural Law of the Institute of Law and
Policy of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Analysis and the characteristics of international experience in countering narcomania

The comparative analysis of research into drug crime in different countries allowed distinguishing the qualities of legislative action against drug addiction, with regard to: the national characteristics of country's legal system; the presence of international legal obligations within the context of international relations; and whether a given country is producer, importer, or a transit point for illegal drugs traffic. The legal solutions to counter drug addiction are dependent upon the peculiarities of legal systems in different countries.

Keywords: narcotic drugs, addiction, illegal drug trafficking, prevention

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Երևանի «Գլածոր» համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ

**ԱՆՁԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ
ԻՐԱՎԱՉԱՓՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

Նշված հոդվածում վերլուծված են ամձի և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման իրավաչափության հիմքերն ըստ ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության:

Հիմնարարեր՝ Սահմանադրություն, սահմանադրական նորմ, իրավունքի սահմանափակում, իրավաչափության հիմքեր, պետական անվտանգություն:

Մարդու իրավունքները և ազատությունները նրա սուբյեկտիվ, անհատական իրավունքներն ու ազատություններն են: Սակայն դրանք իրականացվում են հասարակության մեջ, առավելապես կողեւության հիմունքներով, որը պահանջում է մարդկանց համագործակցություն: Այդ հաճախանքը պայմանավորում է իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման անհուսափելիությունը:

Սակայն, խնդիրը կայանում է նրանում, թե ինչ հիմունքներով, որքան ժամանակով և ինչ սահմաններում պետությունը պետք է իրականացնի այդ¹:

Ինչպես իրավացիորեն նշում է Գ.Գ. Հարությունյանը, «միջազգային սահմանադրական պրակտիկան, ենելով նշված չափանիշից, սահմանելով իրավունքների սահմանափակման հետևյալ սկզբունքները (այսպես կոչված՝ «ոսկյա կանոնները»), հավաստում է, որ իրավունքի սահմանափակումը պետք է.

- իրականացվի օրենքի հիման վրա,
- պահպանվի համաշափության սկզբունքը,
- չաղափաղվի իրավունքի էությունը²:

Դա նշանակում է, որ սահմանափակումները կարող են կատարվել միայն օրենքով, հանուն Սահմանադրությամբ նախատեսված և ժողովրդավարական հասարակության համար անհրաժեշտ իրավաչափ նպատակի, ինչպես նաև իրավունքը սահմանափակող օրենքը պետք է վերաբերի ընդհանուրին և ոչ թե կոնկրետ դեպքի: Ոչ մի դեպքում չի կարող աղճատվել իրավունքի էությունը:

ՀՀ Սահմանադրությամբ ուղղակի նշվում են սահմանափակման ենթակա իրավունքներն ու ազատությունները:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Արտակարգ կամ ուղմական դրության ժամանակական մարդու և քաղաքացու իրավունքների սահմանափակումը պետությունը կարող է սահմանափակել իրավունքը, եթե սահմանափա-

իրավունքները և ազատությունները, բացառությամբ Սահմանադրության 23-26-րդ, 28-30-րդ, 35-37-րդ հոդվածներում, 38-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 41-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 47-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 5-րդ մասի 1-ին նախադասությունում և 8-րդ մասում 52-րդ, 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, 56-րդ, 61-րդ, 63-72-րդ հոդվածներում նշվածների, կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը՝ արտակարգ կամ ուղմական դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնած միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում»:

Բացի դրանից՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության՝ միջազգային պարտավորություններով ստանձնած սահմանները և ծավալները:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը նախատեսում է նաև, որ մարդու և քաղաքացու առանձին իրավունքների և սահմանափակման հետևանքով իրավունքը չպետք է զրկվի իր բովանդակությունից, չպետք է վտանգվի իրավունքի գոյությունը, աղափաղվի դրա էությունը:

Զափազանց կարևոր է նաև, թե ինչպես են նշված չափանիշը և դրա կիրառումն ապահովող սկզբունքներն ընկալվում, մեկնարանվում և գործադրություն սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում³:

Ըստ սահմանադրական արդարադատության միջազգային պրակտիկայի՝ պետությունը կարող է սահմանափակել իրավունքը, եթե սահմանափա-

կումն արդարացված է այլ իրավունքների կամ որևէ այլ սահմանադրական արժեքի պաշտպանությամբ, կամ սահմանադրական նպատակով, եթե պաշտպանությունը կամ նպատակի ձեռքբերումը չի կարող իրականացվել որևէ այլ միջոցով՝ ելնելով իրավունքի գերակայության սկզբունքից:

Սահմանադրական լուծումների մակարդակում սահմանափակման ենթակա իրավունքների համակարգն ունի հետևյալ կառուցվածքը.

ա) իրավունքներ, որոնք կարող են սահմանափակվել օրենքով, առանց որևէ այլ պայմանի: Այս դեպքում օրենսդիրն ունի հայեցողության լայն շրջանակ,

բ) իրավունքներ, որոնք կարող են սահմանափակվել օրենքով միայն որոշակի պայմաններով, որոշակի նպատակներով կամ որոշակի միջոցներով,

գ) իրավունքներ, որոնց սահմանափակումը չի կարող կատարվել օրենքով: Հաջուկի առնելով այս իրավունքների իրականացման և երրորդ անձանց իրավունքների միջև բախման վտանգը՝ այս իրավունքները, այնուամենայնիվ, բացարձակ չեն և կարող են սահմանափակվել: Զանի որ այս իրավունքները չեն կարող սահմանափակվել օրենքով, դրանց իրականացման սահմանափակումներն ամրագրվում են սահմանադրական մակարդակով,

դ) մարդկային արժանապատվության պաշտպանությունը և մի շարք իրավունքներ դուրս են սահմանափակումների տարրերակված համակարգից, քանի որ այդ հիմնարար իրավունքները ոչ մի սահմանափակման ենթակա չեն: Չնայած նրան, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ իրավունքի սահմանափակման պայմանները սահմանվում են միայն տվյալ իրավունքի կապակցությամբ, Սահմանադրության գծովում են բոլոր իրավունքների սահմանափակման արտաքին սահմանները: Այն է՝ ազատությունների՝ օրենքով սահմանված կարգով, ժամանակավոր սահմանափակման հնարավորություն, որը կարող է պայմանավորված լինել ուղմական կամ արտակարգ դրության և այլ արտակարգ վիճակների առկայությամբ (հոդվ. 7): Դրա հետ մեկտեղ, սահմանափակման ենթակա չեն Սահմանադրության մի շարք հոդվածներում ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները: Դրանք են կյանքի իրավունքը (հոդվ. 24), մարդու արժանապատվությունը (հոդվ. 23), ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիությունը (հոդվ. 25), խոշտանգման, աննարդկային կամ նվաստացնող վերաբերունքի կամ պատժի արգելքը (հոդվ. 26), օրենքի առջև ընդհանուր հավասարությունը (հոդվ. 28), խտրականության արգելքը (հոդվ. 29), կանաց

և տղամարդկանց իրավահավասարությունը (հոդվ. 30), ամուսնանալու ազատությունը (հոդվ. 35), ծնողների իրավունքները և պարտականությունները (հոդվ. 36), երեխայի իրավունքները (հոդվ. 37), կրթության իրավունքը (հոդվ. 38-ի 1-ին մաս), մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը (հոդվ. 41-ի 1-ին կետ), քաղաքացիությունը (հոդվ. 47-ի 1-ին կետ) մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմելու իրավունքը (հոդվ. 52) արտաքսման կամ հանձնման արգելքը (հոդվ. 55-ի 2-րդ կետ), ազգային և էթնիկ ինքնությունը պահպանելու իրավունքը (հոդվ. 56), դատական պաշտպանության իրավունքը և մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային մարմններ դիմելու իրավունքը (հոդվ. 61), արդար դատաքննության իրավունքը (հոդվ. 63), իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը (հոդվ. 64), ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատվելու իրավունքը (հոդվ. 65), անմեղության կանխավարկածը (հոդվ. 66), մեղադրանքից պաշտպանվելու իրավունքը (հոդվ. 67), կրկին դատվելու իրավունքը (հոդվ. 68), դատապարտվածի բողոքարկման իրավունքը (հոդվ. 69), ներման խնդրանքի իրավունքը (հոդվ. 70), մեղքի սկզբունքը և պատժի համաշափության իրավունքը (հոդվ. 71): Հանցագործություններ սահմանելիս և պատիժներ նշանակելիս օրինականության սկզբունքը, օրենքների և այլ իրավական ակտերի հետադարձ ուժը (հոդվ. 73), հիմնական իրավունքների և ազատությունների կիրառելիությունն իրավաբանական անձանց նկատմամբ, հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրականացման կազմակերպական կառուցակարգերը և ընթացակարգերը (հոդվ. 75), հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներն արտակարգ կամ ուղղմական դրության ժամանակ (հոդվ. 76), հիմնական իրավունքների և ազատությունների չարաշահման արգելքը (հոդվ. 77):

Վերոնշված իրավունքներն ու ազատությունները կրում են բացարձակ, անբաժան և, ըստ էության, բնական ու օտարելի բնույթ, հետևարար որևէ սահմանափակման ենթակա չեն, այդ թվում՝ արտակարգ կամ ուղղմական դրության ժամանակ:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները կարող են իրականացվել հետևյալ եղանակներով՝

ա) արգելքներ, որոնք կարող են լինել հարաբերական (իրավունքի կամ ազատության իրականացման որոշակի տարրերակի արգելում, այսինքն՝ վարքագծի սահմանների որոշում) և բացարձակ (իրավունքի կամ ազատության ամբողջ ծավալի իրականացման արգելում, բացարձակ արգելք):

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թ) կասեցում՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների գործողության ժամանակավոր դադար,

զ) իրավասու պետական մարմինների ներխուժում (ակտիվ գործողությունների միջոցով) մարդու իրավունքների և ազատությունների ոլորտ,

դ) պարտականություն,

ե) պատասխանատվություն:⁴

ՀՀ Սահմանադրության մեջ իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների եղանակները, մեր կարծիքով, հետևյալներն են՝

1) նշվում են իրենց գործողությունը բոլոր իրավունքների ու ազատությունների վրա տարածող սահմանափակումների ընդհանուր պայմանները: Այս եղանակին կարելի է վերագրել՝

ա) անձի արժանապատվությունը հարգելը,

թ) սահմանափակումները բացառապես որոշակի նպատակների հասնելու համար սահմանելը,

զ) պետք է պահանջվի սահմանափակումների չափը՝ սահմանափակումները կարող են սահմանվել միայն այն չափով, որով դա անհրաժեշտ է սահմանափակումներով հետապնդվող նպատակին հասնելու համար,

դ) սահմանափակումները պետք է ամրագրվեն միայն օրենքով,

ե) սահմանափակումների հավասարությունը կախված չէ որոշակի հատկանիշներից,

զ) պետք է ապահովվի օրենսդրությամբ սահմանված սահմանափակումների համապատասխանությունը միջազգային իրավունքի նորմերին:

2) Նշվում են որևէ կոնկրետ իրավունքի սահմանափակման հիմքերը (բովանդակային չափանիշները) առանց սահմանափակման եղանակի և ընթացակարգի կոնկրետացման:

3) Նշվում է որևէ իրավունքի սահմանափակմանը հավանություն տված սուրյեկտը և սահմանափակման եղանակները:

4) Ամրագրվում է իրավունքների սահմանափակման եղանակը և հղումը սահմանափակման հիմքերը սահմանող օրենքին:

5) Կարող է կիրառվել համակցված տարրերակ, որը կայանում է այն բանում, որ նշվում են սահմանափակման հիմքը, եղանակը, կարգը:

6) Բուն իրավունքի (ազատության) ձևակերպման մեջ կարող են ներկա լինել որոշ սահմանափակումներ (իրավունքին զուգակցող), որոնք ավանդաբար դիտարկվում են որպես տվյալ իրավունքին ներհասուկ, որպես իրավունքի իրականացման ամօստարելի տարր («քնատուր սահմանափակումներ»):

Հասարակության գարգացումն անխուսափելիորեն ծնում է իրադրություններ, որոնք պահանջում են պետությունից իրաժարվել, նահանջել իր ստանձնած պարտավորություններից, այսինքն՝ սահմանափակել մարդու իրավունքները: Խնդիրը, սակայն, հանգում է նրան, թե ինչ հիմքերով, ինչ ժամկետով և ինչ շրջանակներում կարելի է և պետք է դա արվի: Այս ոլորտում կամայականությունը և չարաշահումներն անթույլատրելի են: Որպեսզի պետությունը չփափի կամայականության մարդու իրավունքների սահմանափակման հարցում, Սահմանադրությունն ամրագրել է որոշակի իրավական չափանիշներ:

1) մարդու իրավունքներն ու ազատությունները բաժանված են սահմանափակվող և չսահմանափակվող իրավունքների ու ազատությունների: Այսինքն՝ կան իրավունքներ և ազատություններ, որոնք ընդհանրապես ենթակա չեն որևէ օրենսդրական սահմանափակման՝ ոչ մի դեպքում: Այդպիսիք են Սահմանադրության 76-րդ հոդվածում թվարկված իրավունքները և ազատությունները:

2) Սահմանափակման ենթակա իրավունքների համար Սահմանադրությունը նախատեսում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման երկու եղանակ,

ա) Սահմանադրությամբ սահմանված հիմքերով և միայն օրենքով սահմանափակվող իրավունքներ,

թ) օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես սահմանափակվող իրավունքներ:

3) Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել ՀՀ միջազգային պարտավորություններով սահմանված շրջանակները:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքը: Գիրք առաջին: Դասագիրք բուհերի համար: Երևան, 2016, էջ 241:

² Հարությունյան Գ.ազիկ, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները. Երևան, 2005, էջ 188:

³ Սահմանասի տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ. Սահմանադրական մշտադիտարկում: Երևան, 2016: Նաև՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում: Երևան, 2006:

⁴ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանությունները: Ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Երևան, 2010, էջ 509:

Լիլիտ Սարգսյան
соискатель юридического факультета
Ереванского университета “Гладзор”

РЕЗЮМЕ

Основы правомерности ограничения прав и свобод личности

В настоящей статье подробно анализируются основы правомочия ограничения прав и свобод человека и гражданина, согласно измененной Конституции Республики Армения.

Ключевые слова: Конституция, конституционная норма, ограничения прав, основы правомерности, государственная безопасность, общественная мораль.

Lilit Sargsyan
competitor of the Faculty of Law
Yerevan University “Gladzor”

SUMMARY

Bases of modern constitutional law and the competences for freedom restriction

This article analysis in details the bases for the competence for human and citizen rights and freedom restriction, in accordance with amended Constitution of the Republic of Armenia.

Keywords: Constitution, constitutional norm, rights restriction, bases for competence, state security, public morals.

ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման
ակադեմիայի հայցորդ

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹՅԱՅԻՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ԻՐԱՎԱԾՆԿԱԼՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել պետության տնտեսական ու ֆինանսական քաղաքականության կարևորագույն բաղադրիչներից մեկի՝ հարկային քաղաքականության հիմնախնդիրների վերլուծությանը:

Կարևորելով պետության հարկային քաղաքականության և իրավական քաղաքականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները, ինչպես նաև բացահայտելով հարկային քաղաքականության բնութագրիչները, տարրերն ու գործառության նշանակությունը՝ հեղինակը կատարել է եզրահանգում, որ ժողովրդավարական պետության համար և հատկապես ժամանակակից իրավականական պայմանների համատեքստում պետության հարկային քաղաքականությունը պետք է դիտարկել ոչ միայն պետության կողմից բացառապես իր գործառույթների իրազործման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների ապահովման տեսանկյունից, այլև հարկային հարաբերությունների մյուս մասնակցի՝ հարկ վճարողի շահերի հետ պետության ֆինանսական պահանջունների բավարարման առավել ներդաշնակ համադրության հաշվառմամբ:

Հիմնարարեր- պետության հարկային քաղաքականություն, հարկային և իրավական քաղաքականության հարաբերակցություն, տնտեսական ու ֆինանսական քաղաքականություն, հարկային քաղաքականության բնութագրիչները, հարկային քաղաքականության տարրերը:

Ժամանակակից պետության հարկային գործունեությունն ուղղված է հենց պետության և հասարակության անդամների կենսագործունեության համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների հավասարակշիռ բաշխմանն ու երաշխավորմանը: Անշուշտ, հարկերի սահմանման ու գանձման գործառույթն ինքնին էական նշանակություն ունի պետության տնտեսական ու ֆինանսական քաղաքականության մշակման ու իրազործման շրջանակում:

Ընդ որում, պետության հարկային քաղաքականությունը՝ որպես տնտեսական ու ֆինանսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մաս, թերևս արտահայտում է հանրային ոլորտում հարկման գործընթացների ու դրանց առնչությամբ իրականացվող միջոցառումների և գործողությունների միասնությունն ու լիարժեքությունը: Եվ այդ իմաստով, եթե «քաղաքականությունը պետական գործերին մասնակցությունն է, պետական գործունեության բովանդակության, առաջարանքների, ձևերի սահմանումը», ապա արդարացի է այն պնդումը, որ «պետական ոչ մի հարց չի պահանջում այնպիսի իմաստուն և խելամիտ քննարկում, ինչպիսին է գանձման ենթակա հարկի գումարի չափի որոշման և հարկ վճարողներին թողնվող միջոցների մասին

հարցը»²:

Թեև պետական և հասարակական շահերը սկզբունքորեն չպետք է հակադրվեն միմյանց, քանի որ պետության գործունեությունն ի սկզբանե ուղղված է մարդու և քաղաքացու շահերին, այդ բվում՝ նրանց իրավունքների ու ազատությունների հարգման ու պաշտպանության երաշխավորմանը:

Հնայած այն հանգամանքին, որ հարկման գործառույթի իրազործման շրջանակներում ենթադրվում է, որ պետությունն անխուսափելիորեն ներխուժում է անձի մասնավոր սեփականության տիրույթ, այդ պատճառով արդյունավետ իրավական մեխանիզմների մշակումն ու ներդրումը պետք է ուղղված լինեն այդ միջամտության սահմանների ոչ այնքան սահմանափակմանը, որքան դրա կանոնակարգմանը, ինչը կարող է կատարվել միայն հարկային քաղաքականության միջոցով³:

Հետազոտության առարկա հարկային քաղաքականության և իրավական կարգավորման միջև նման դիալեկտիկական փոխկապածության հիմքում անհրաժեշտ է նկատել, որ մի կողմից իրավական կարգավորումը հանդիսանում է հարկային քաղաքականության պաշտոնական «արտահայտությունը», իսկ մյուս կողմից հարկային քաղաքականության կամ միջնորդավոր-

վում է իրավական կարգավորման արդյունքում կամ միջոցով:

Մինույն ժամանակ, հարկային քաղաքականությունը չի կարող իրականացվել կամ այլականորեն՝ միայն պետության կողմից ձևակերպված նպատակների և խնդիրների «պարզ» իրավական ձևակերպման միջոցով, քանի որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ժամանակակից սահմանադրություն ունեցող պետություններում իրավական պետության սահմանադրական սկզբունքի պահանջները։ Արդյունքում հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորումը պայմանավորված պետք է լինի հենց այդ և մի շարք այլ սահմանադրական սկզբունքներով, որոնք կանխորշիչ նշանակություն ունեն հարկային քաղաքականության նպատակների մշակման ու խնդիրների որոշման և հարկային օրենսդրության մեջ դրանց իրականացման համար։ Հակառակ դեպքում տեղիք կտրվի հարկման գործընթացին մասնակցող մարմինների լիազորությունների լուրջ չարաշահման, ինչը բացասական ազդեցություն կունենա օրինականության և օրինակարգի մակարդակի վրա ընդհանրապես։

Հետևաբար, ժամանակակից իրավաընկալման պայմանների համատեսատում պետության հարկային քաղաքականությունը պետք է դիտարկել ոչ միայն պետության կողմից բացառապես իր գործառույթների իրազործման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների ապահովման տեսանկյունից, այլև հարկային հարաբերությունների մյուս մասնակցի՝ հարկ վճարողի շահերի հետ պետության ֆինանսական պահանջմունքների բավարման առավել ներդաշնակ համադրության հաշվառմամբ։

Սակայն, պետության ինքնիշխանության շրջանակում ենթադրվում է, որ հարկային քաղաքականության մշակման համար ելակետային պետք է հանդիսանան ինչպես իրավունքի և քաղաքականության, այնպես էլ հարկային իրավունքի և իրավական քաղաքականության հարաբերակցության հարցերը։ Այդ հարցադրումների դիտարկումը թույլ կտա բացահայտել դիտարկվող հարկային քաղաքականության բնութագրիչները և բովանդակող տարրերը։

Անջուշ, անհրաժեշտ է համաձայնել այն պնդմանը, որ «իրավական քաղաքականությունը հանրային մարմինների հիմնավորված, հաջորդական և համակարգված գործունեություն է, որն ուղղված է իրավական կարգավորման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանն ու իրավաբանական միջոցների քաղաքակիրք կիրառմանը՝ նպատակ հետապնդելով հասնել մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների առավել լիարժեք

ապահովմանը, կարգապահության, օրինականության և իրավակարգի ամրապնդմանը, իրավական պետականության ձևավորմանը, ինչպես նաև հասարակության ու անհատի իրավական մշակույթի և կյանքի բարձր մակարդակի երաշխավորմանը»։

Այդուհանդերձ, չպետք է բացառել, որ իրավական քաղաքականությունը՝ որպես պետության գործունեության տեսակ, բոլոր դեպքերում կապված է ոչ միայն իրավաբանական ոլորտի հետ, այլև կոչված է՝ կառավարելու կոնկրետ երկրի իրավական գործընթացները, բարձրացնելու իրավական կարգավորվածության և կազմակերպման աստիճանը։

Ինչ վերաբերում է հարկային քաղաքականությանը, ապա այն իր յուրահատուկ տեղին ու դերն ունի ինչպես իրավական ձևերի մեջ, այնպես էլ իրավակիրառման գործընթացում։ Այսպես, հարկային քաղաքականության արտահայտման իրավական մեխանիզմները հանդիսանում են որպես իրավական քաղաքականության օրինակ, ինչը ենթադրում է, որ իրավական քաղաքականությունը «սպասարկում է» հարկային քաղաքականությանը այնպես, ինչպես քաղաքականության մյուս «ոլորտներին»։ Այդուհանդերձ, հարկային քաղաքականության և իրավական քաղաքականության համախմբման արդյունքները հետագայում դրսուրփում են հարկային օրենսդրության մեջ։

Միաժամանակ, հարկային քաղաքականությունը չի սահմանափակում միայն իրավական կարգավորմանը և չի նույնականացվում դրա հետ։ Նախ հարկային քաղաքականությունն ի սկզբանե առաջանում է որպես տնտեսական հայեցակարգ կամ գիտականորեն հիմնավորված մոդել, որը հետագայում իրավական կարգավորման մեխանիզմների միջոցով ձեռք է բերում իր պաշտոնական արտահայտումը։

Չնայած այն հանգամանքին, որ, հարկային իրավունքի տեսանկյունից, հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման վրա քաղաքական ներգործության հիմնախնդիրները, ինչպես նաև հարկային քաղաքականության իրավական բնույթի բացահայտումը թեև արդիական են, բայց քիչ հետազոտված, այնուամենայնիվ, հարկային և իրավական քաղաքականության հարաբերակցության տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեն քաղաքական գործուները, որոնք փոխսկապված են հենց հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման գործընթացի հետ։

Ըստ որում, եթե իրավական քաղաքականությունը մարմնավորվում է քաղաքական փաստաթերում և դրանց հիման վրա ընդունվող հիմնարար իրավական ակտերում, ապա քաղաքական ծրագ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թերում են ձևակերպ-վում պետության կողմից բարձրացված իրավական գաղափարները, որոնց սկզբնադրյուր են հանդիսանում իրավաբանական պրակտիկայի, քաղաքական գործնթացի սուրյեկտների գործունեության վերլուծության և իրավագիտության բնագավառի հետազոտական աշխատանքների արդյունքները:

Այս առումով հատկանշական է այն, որ զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրներում քաղաքական ծրագրերի հիմքում մատնանշվում է կայուն, իրավական, արդար, արդյունավետ և համեմատաբար ապակենտրոնացված հարկային համակարգի ձևավորումը որպես հարկային քաղաքականության առաջնահերթ խնդիր:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն դիտարկումը, որ հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման ոլորտում տնտեսական կամ իրավական գործուների նկատմամբ քաղաքական գործոնի առաջնայնության վերապահումը մշտապես ուղեկցվում է տնտեսության քառային վիճակի ու ցածր արդյունավետության առկայությամբ:

Այդ դիտարկումների ներքո, կարծում ենք, արդարացի է այն տեսակետը, որ պետության հարկային քաղաքականության մշակման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել որոշակի խումբ գործուների առկայությունը, որպիսիք են պետության սոցիալական ու տնտեսական իրավիճակը, ինչպես նաև հասարակության մեջ սոցիալական ու քաղաքական ուժերի տեղաբաշխումը:

Զաղաքական այս գործուների համատեքստում անհրաժեշտ է նկատել, որ հարկային քաղաքականությունը բովանդակում է նաև իրավական բնույթի որոշակի տարրեր, որոնք իրենց արտացոլումը պետք է գտնեն հարկային ցանկացած բարեփոխումների հայեցակարգում: Մասնավորապես խոսքը վերաբերում է.

ա) հանրային իշխանության մարմինների և հարկ վճարողների փոխիարարերությունների հիմնական սկզբունքների սահմանանը,

բ) հարկային այնպիսի մորելի ուրվագծմանը, որը միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ժամանակաշրջանում կներառի հարկերի և հարկային այլ պարտավորությունների տեսակետերի, դրանց դրույթափերի ու վճարման կարգի սահմանումը, ուղղակի և անուղղակի հարկերի հարկնան հարաբերակցությունը, նպատակները և բնույթը, հարկային իրավախախտումների համար պատասխանատվության տեսակետերը և միջոցները,

գ) ֆինանսական տարրա համար հարկ վճարողների վրա հարկային ծանրության (բեռի) չափի որոշմանը,

դ) պետական իշխանության մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հարկային լիազորությունների շրջանակի սահմանմանը,

ե) հարկային այնպիսի մեխանիզմների սահմանմանը, որոնք ուղղված կլինեն հարկային հարաբերությունների մասնակիցների իրավաբանական և տնտեսական հավասարության սկզբունքի արդյունավետ իրացմանը,

զ) հարկային օրենսդրության պահպանմանն ուղղված վարչարարության կամ վարչարարական միջոցառումների համակարգի բնույթին ու միջոցներին:

Հիշյալ տարրերի բովանդակային վերլուծությունից հետևում է, որ հարկային քաղաքականությունն իրականացնելիս բավարար չեն միայն քաղաքական հայտա-քարությունները և հոչակազերքը: Այսուել անհրաժեշտ է կարևորել, որ հարկային քաղաքականության կարևոր պայման է դրա կայունությունը, կանխատեսելիությունը, համակարգվածությունը, ինչպես նաև իրավական այն միջոցների ու մեխանիզմների արդյունավետությունը, որոնց միջոցով այն արտահայտվում է:

Ակներև է, որ հարկային քաղաքականության վրա ներգրծում ազդեցություն ունեն ոչ միայն հարկային իրավաստեղծ պրակտիկան, այլև հարկային հարաբերությունների շրջանակը կամ արտաքին միջավայրը: Իհարկե, եթե հարկային օրենքների ընդունման պրակտիկան կրում է առավելապես օրինաստեղծ բնույթ, ապա հարկային քաղաքականության մշակման ժամանակ պետք է հաշվառվեն արտաքին միջավայրի փոփոխումներն ու զարգացումները, ինչը ենթադրում է նպատակառողջված, կենտրոնացված և իրավական նոր կարգավորումների բարդ գործնթացների ու ընթացակարգերի առկայություն: Արդյունքում հարկային օրենքները ձեռք են բերում արտաքին միջավայրի վրա հետազոր ուժի վիճակ:

Այսպես, արտաքին միջավայրի հաշվառման վառ օրինակ է բերված ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 11-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթում, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա և պետական քաղաքականության միջոցով ուղղված է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը:

Տվյալ դրույթի բովանդակության ու տրամադրության համատեքստում պետության հարկա-

յին քաղաքականությունն ինքնին անհրաժեշտ է դիտարկել որպես տնտեսական քարեկեցությանը խթանող միջոց և սոցիալական արդարությանը երաշխիք:

Հարկային քաղաքականության առումով արդարացի է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ որքան խոր ու ավելի բազմակողմանի է ուսումնասիրված այդ հարաբերությունների շրջանակը կամ արտաքին միջավայրը, որքանով այն արտահայտում է այդ միջավայրի հասունացած պահանջները, այնքան բարձր է հարկային բնագավառում օրինաստեղծ գործունեության մակարդակը, արդյունավետ է իրավական նորմերի ազդեցությունը, օպտիմալ է իրավական կարգավորման նպատակների և խնդիրների իրագործումը :

Ինչ վերաբերում է հարկային քաղաքականության բնույթին և տեղին, ինչպես նաև կարգավորման այլ ոլորտների նկատմամբ տվյալ երևույթի առանձնա-հատկության հիմնավորմանը, անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև «տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականություն», «ֆինանսական քաղաքականություն» և «հարկային քաղաքականություն» հասկացությունների հարաբերակցության հիմնախնդիրներին, հատկապես՝ Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում:

ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 154-րդ հոդվածի «Տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականությունը» վերտառության և 1-ին մասով ամրագրված «Կառավարությունն իրականացնում է ֆինանսատնտեսական, վարկային և հարկային միասնական պետական քաղաքականություն» դրույթի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ հարկային քաղաքականությունը հանդիսանում է պետական քաղաքականության երկու ինքնուրույն, տարրեր, միաժամանակ միմյանց հետ փոխկապված ու փոխլրացնող տարրերի՝ տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականության քաղաքիչ մաս:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նկատել, որ «հարկային քաղաքականություն» հասկացությունը բոլոր դեպքերում չի կարող նույնականացվել «ֆինանսական քաղաքականություն» հասկացության հետ: Իսկ կառավարության ֆինանսատնտեսական, վարկային և հարկային միասնական քաղաքականության իրականացման լիազորության սահմանումը ընդգծում է հարկային քաղաքականության համեմատարար ինքնուրույնուրույնը և առանձնացվածությունը ֆինանսատնտեսական և վարկային քաղաքականությունից:

Միևնույն ժամանակ, սահմանադրական հիշ-

ատակված նորմի բովանդակությունից հետևում է նաև, որ տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականության մշակման և իրացման գործառույթը դրված է բացառապես Կառավարության վրա, ինչը, մեր կարծիքով, չի նշանակում այդ քաղաքականության հակադրում դրա մաս կազմող հարկային քաղաքականությանը, այլ ընդգծում են վերջինիս համեմատաբար ինքնուրույն ուղղվածությունը և դրա գործողության ոլորտում գտնվող հարաբերությունների որոշակի յուրահատկությունը: Իհարկե, պատահական չէ այն հանգամանքի առկայությունը, որ, ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ աշխարհի գրեթե մեծամասնություն կազմող երկրներում ֆինանսական և հարկային հարաբերությունների կարգավորման ոլորտում Կառավարությունը՝ որպես գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմին, հանդիսանում է օրենս-դրական նախաձեռնությունների իրավունքի առավել ակտիվ սուբյեկտներից մեկը:

Ակներև է, որ, ֆինանսական քաղաքականությունը ծնունդ է առնում տնտեսական հասարակական հարաբերություններից, և այդ իմաստով՝ հասարակությունը ազատ չէ քաղաքականության մշակման և անցկացման գործընթացներից, բայց առաջանալով և զարգանալով տնտեսական հիմքի վրա՝ ֆինանսական քաղաքականությունը օժտված է որոշակի ինքնուրույնությամբ, ունի զարգացման յուրահատող օրենքներ և տրամադրանություն: Այդ հիմնավորմանը պայմանավորված՝ այդպիսի ինքնուրույնությունը կարող է հակառակ ազդեցություն գործել տնտեսության ու պետության ֆինանսական վիճակի վրա, ընդհանրապես, այն է՝ քաղաքական գործընթացների շրջանակում ստեղծելով ոչ միայն բարենպաստ պայմաններ տնտեսության զարգացման համար, այլև նեգատիվ պայմաններ նույն տնտեսության անկանության համար:

Դիտարկելով իրավաբանական գիտության շրջանակներում ֆինանսական և հարկային քաղաքականության հիմնախնդիրները՝ ֆրանսիացի պրոֆեսոր Պ.Մ.Գողմեն ֆինանսական, սահմանադրական և վարչարարական իրավունքների փոխկապակցվածության հետազոտության շրջանակում նշել է, որ «արդի սահմանադրական իրավունքը այլևս չի բավարարվում պետական գործունեության հանդեպ զուտ իրավաբանական մոտեցմանը և հարստանում է քաղաքական գիտության արդյունքներով, իսկ ֆինանսական իրավունքը ժամանակակից պայմաններում արդեն իսկ ներառում է միաժամանակ ֆինանսական, բյուջետային և հարկային քաղաքականությունները»:

Անշուշտ, համակարծիք լինելով այս պնդմանը, կարելի է նշել, որ մի կողմից հարկային քա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դարձականությունը սկիզբ է առնում սահմանադրական կարգավորումից, և կարևոր նշանակություն ունի այն, թե ինչպիսի սահմանադրական նորմերով են կարգավորվում հարկային հարաբերությունները, իսկ մյուս կողմից հարկային քաղաքականությունը կազմում է ոչ միայն ֆինանսական, այլև տնտեսական քաղաքականության մաս:

Համակարծիք լինելով պրոֆեսոր Վ. Գ. Պանսկովի այն պնդմանը, որ «հարկերը հանդիսանում են տնտեսության վրա ֆինանսատնտեսական ազդեցության գործոն և տնտեսության պետական կարգավորման կարևորագույն տարր, հետևաբար պետության հարկային համակարգի ստեղծմամբ պետությունը ձգուում է օգտագործել այն որոշակի ֆինանսական քաղաքականության նպատակներով, սակայն, վերածելով այն համեմատաբար քաղաքականության ինքնուրույն ուղղության»¹³:

Մասնագիտական գրականության մեջ կան նաև այլ մոտեցումներ: Մասնավորապես հարկային քաղաքականությունը դիտարկվում է որպես պետության տնտեսական, ֆինանսական և իրավական բնույթի միջոցառում-ների ամրողություն, որը կոչված է ձևավորելու պետության հարկային համակարգը ու ողղված է պետության ու հասարակության առանձին սոցիալական խմբերի ֆինանսական պահանջմունքների բավարարմանը, ինչպես նաև ֆինանսական ռեսուրսների վերաբաշխման միջոցով՝ երկրի տնտեսության զարգացմանը¹⁴:

Այնուամենայնիվ, ընդհանրացնելով կարելի է եզրակացնել, որ հարկային քաղաքականությունը դիտարկվում է որպես տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականության բաղկացուցիչ մաս և հանդիսանում է վերջինիս համեմատաբար ինքնուրույն տարր:

Անշուշտ, հարկային քաղաքականության էության ու բովանդակության բացահայտման հիմքում էական նշանակություն ունի դրա բնութագրիների առկայությունը: Ենթելով հարկային քաղաքականությունը բնութագրող տարրերի համընդհանուր նշանակությունից՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ բնութագրիները՝ տնտեսական, իրավական, գաղափարական և քաղաքական:

Որպես կանոն, հարկային քաղաքականության տնտեսական բնութագրիը կապված է պետության տնտեսական կարիքների համար անհրաժեշտ ֆինանսական պահանջմունքների բավարարման և հարկ վճարողի մասնավոր սեփականության մեջ պետության կողմից հարկային միջամտության սահմանների որոշման հետ, որն ուղղված է հարկային համակարգի, հարկման մողելի, վճարման ենթակա հարկի հիմնական տարրերի և դրանց ապահովման ու իրացման մեխանիզմների

ձևավորմանը:

Հարկման ոլորտի հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման բնույթի և սահմանների սահմանումը, ինչպես նաև այդ հարաբերությունների վրա իրավական բնույթի ցանկացած այլ միջոցների ազդեցության կամ ներգործության հետևանքների գնահատումն ինքնին վկայում են հարկային քաղաքականության իրավական բնութագրիչի առկայության մասին:

Ինչ վերաբերում է այդ քաղաքականության գաղափարական կամ աշխարհայացքային բաղադրիչին, ապա հարկ է նկատել, որ դա կապված է հարկ վճարողների իրավագիտակցության վրա գաղափարական այնպիսի ներգործուն միջոցների առկայության հետ, ինչպիսիք են նրանց կողմից հարկ վճարելու իրավական մշակույթի ձևավորումը և հարկային օրենսդրության պահանջների պատշաճ կատարման ապահովումը:

Բացի այդ, հարկային հարաբերություններն իրենց էությամբ կոնֆիլկտային բնույթ ունեն¹⁵, քանի որ դրանք մի կողմից կապված են պետության կողմից հարկի միակողմանի սահմանման ու գանձման հետ, իսկ մյուս կողմից հարկ վճարողի սեփականության մի մասի՝ որպես պետական սեփականության, հարկադիր օտարման հետ:

Ի դեպ, հաշվի առնելով նման «կոնֆիլկտայնության» մշտական առկայություննը, ակնհայտ է դառնում նաև քաղաքական գործընթացների դերակատարությունը հենց հարկային օրենսդրության վրա դրանց պողիտիվ ու նեգատիվ ներգործության առումով: Ասպածը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ հարկային հարաբերությունները հաճախ դուրս են գալիս իրավական կարգավորման շրջանակներից, և դրանց իրականացումը պայմանավորվում է պետական իշխանության մարմինների ներկայացուցիչների քաղաքական կամքով ու վերջիններիս որոշումներով՝ անկախ այն հանգամներից, թե, օրինակ, որևէ հարկային բարեփոխում կամ հարկի սահմանում որևէ ձևով հավանական արժանացել է արդյոք հասարակության կողմից, թե՝ ոչ:

Անշուշտ, ասպածի համատեքստում անհրաժեշտ է նկատել, որ հարկային քաղաքականության քաղաքական բնութագրիչն ունի յուրահատուկ նշանակություն, քանի որ դրան բնորոշ են հատկանիշներ, որոնք առանձնահատուկ են միայն հարկային հարաբերությունների մեկ մասնակցին՝ պետությանը: Տվյալ դեպքում խոսք կարող է գնալ՝ ա) պետության շահերի գերակայության մասին, բ) հարկ վճարողի իրավունքների նկատմամբ նրա հարկ վճարելու պարտականության գերակայության մասին և գ) պետության հարկային կամայա-

կանուքյան դրսորման մասին¹⁶: Այսինքն, հարկային քաղաքականության քաղաքական բնութագրիչը կանխորշում է հարկային օրենսդրության համակարգի զարգացման բնույթը և հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման էությունը՝ «նպատակ – միջոցներ – արդյունք» սխեմային համապատասխան:

Հարկ է նշել, որ թեև այս բնութագրիչներն ինքնուրույն են ու փոխկապակցված, այդուհանդեռձ դրամբ ունեն տարրեր գործառնական իմաստ ու նշանակություն: Այսպես, պրոֆեսոր Վ.Ա.Լեբեդիկի կարծիքով՝ «պետության կարիքների քավարարմանն ուղղված հարկերի սահմանման ու գանձման համար, բացի տնտեսական բնութագրիչից, անհրաժեշտ է նաև պարզաբանել և սահմանել հարկային քաղաքականության իրավական կողմը, թե ինչու յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է վճարել հարկեր և ինչ է տալիս պետությանը, ... ի վերջո, պետությունը չի գոյատևում միայն պետության համար, այլև՝ իր անդամների կամ քաղաքացիների շահերի քավարարմանն ուղղված հարկեր վճարելու իրավաբանական պարտականության կատարումը»¹⁷:

Այս տեսանկյունից հարկային քաղաքականության բնութագրիչների իմաստն արտահայտվում է հարկման իրավական կարգավորման արդյունավետ և կայուն մեխանիզմների ստեղծման համար անհրաժեշտ այնպիսի պայմանների ապահովման միջոցով, որոնք հիմնված կինեն հարկման արդարության, հարկ վճարողների իրավունքների գերակայության և հանրային ու մասնավոր շահերի անվերապահ զուգակցման երաշխավորման վրա:

Մինենույն ժամանակ, հարկային քաղաքականությունը, լինելով բարդ և բազմաբաղադրիչ երեսույթ, չպետք է դիտարկվի բացառապես հարկերի «պրիզմայի» միջոցով, այլ նաև դրանց գանձմանն ուղղված միջոցառումների համակարգի միջոցով:

Ընդհակառակը, օրենսդրությամբ սահմանվող հարկերը և հարկային հարաբերությունների կարգավորման հետ կապված իրավական մեխանիզմները հանդիսանում են պետության կողմից իրականացվող հարկային քաղաքականության արտացոլման արդյունք:

Հենց այս տրամաբանությամբ հարկային քաղաքականությունը առաջին հերթին դիտարկվում է որպես պետության տնտեսական, ֆինանսական և իրավական բնույթի միջոցառումների ամբողջություն, որը պետք է ուղղված լինի հարկ վճարելու պարտականության և այդ պարտականությունների իրագործման իրավական մեխանիզմների սահմանմանը:

մանմանը:

Այս առումով արդարացի է այն մոտեցումը, որ «պետության հարկային քաղաքականությունը պետության կողմից հարկման ոլորտում իրականացվող ակտերի և միջոցառումների համակարգ է, որն ուղղված է հասարակության առջև ծառացած այս կամ այն խնդրի իրականացմանը»¹⁸:

Բնականաբար, այս դիտարկումների համատեքստում հարկ է նկատել, որ ցանկացած պետության հարկային քաղաքականություն՝ որպես ֆինանսական քաղաքականության տարր, նպատակ է հետապնդում հավաքրել առավելագույն հարկեր, իսկ որպես տնտեսական քաղաքականության մաս խթանել տնտեսական ակտիվության բարելավում¹⁹:

Հետևաբար, ելնելով հարկային քաղաքականության այս նպատակներից, առավել ընդհանուր տեսքով կարելի է ներկայացնել հարկային քաղաքականության խնդիրները, որոնք պայմանականության միջոցներին կարելի է բաժնել հետևյալ խնդրերի:

ա) հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման միջոցով լուծվող խնդիրներ, որոնք համարժեք են հարկային քաղաքականության միջոցներին,

բ) իրավակիրառ պրակտիկայի արդյունքներով պայմանավորված հարկային օրենսդրության կատարելագործման ողբարի խնդիրներ:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով կարելի է եզրահանգել հետևյալին.

1) Ժամանակակից իրավաբնկալման պայմանների համատեքստում պետության հարկային քաղաքականությունն ընկալվում է որպես տնտեսական և ֆինանսական քաղաքականության քաղկացուցիչ մաս և հանդիսանում է վերջինիս համեմատարար ինքնուրույն տարր: Այն դիտարկվում է որպես պետության տնտեսական, ֆինանսական և իրավական բնույթի միջոցառումների ամբողջություն, որը պետք է ուղղված լինի հարկ վճարելու պարտականության և այդ պարտականությունների իրագործման իրավական մեխանիզմների սահմանմանը,

2) հարկային քաղաքականության էության ու բովանդակության բացահայտման հիմքում էական նշանակություն ունեն տնտեսական, իրավական, գաղափարական և քաղաքական բնութագրիչների առկայությունը: Ընդ որում,

- Եթե հարկային քաղաքականության տնտեսական բնութագրիչը կապված է պետության տնտեսական կարիքների համար անհրաժեշտ ֆինանսական պահանջմունքների բավարարման և հարկ վճարողի մասնավոր սեփականության մեջ պետության կողմից հարկային միջամտության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սահմանների որոշման հետ,

- այնուհետև՝ հարկման ոլորտի հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման բնույթի և սահմանների սահմանումը և այդ հարաբերությունների վրա իրավական բնույթի ցանկացած այլ միջոցների ազդեցության կան ներգործության հետևանքների գնահատումը մատնանշում է հարկային քաղաքականության իրավական բնութագրիչի առկայությունը,

- իսկ հարկ վճարողների իրավագիտակցության վրա գաղափարական ներգործում միջոցների առկայությունը, այդ քվում՝ հարկ վճարելու իրավական մշակույթի ձևավորումը և հարկային օրենսդրության պահանջների պատշաճ կատարման ապահովումը կապված է այդ քաղաքականության գաղափարական կամ աշխարհայացքային քաղադրիչին,

- հարկային քաղաքականության քաղաքական բնութագրիչը կանխորոշում է հարկային օրենսդրության համակարգի զարգացման բնույթը և հարկային հարաբերությունների իրավական կարգա-

վորման եռթյունը՝ «նպատակ – միջոցներ – արդյունք» սխեմային համապատասխան,

3) պետության հարկային քաղաքականությունը՝ որպես ֆինանսական քաղաքականության տարր, նպատակ է հետապնդում հավաքել առավելագույն հարկեր, իսկ որպես տնտեսական քաղաքականության մաս՝ խթանել տնտեսական ակտիվության բարեկավում,

4) Ելնելով հարկային քաղաքականության հիշատակված նպատակներից՝ հարկային քաղաքականությունը հետանուտ է հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման միջոցով լուծվող և իրավակիրառ պրակտիկայի արդյունքներով պայմանավորված հարկային օրենսդրության կատարելագործման ոլորտի խնդիրների լուծմանը:

¹ Ленин В.И. Поли. Собр. Соч. Т. 21, С. 447.

² Монгескье III. Избранные произведения. М.: 2001, С. 337.

³ Թերևս, հայ իրավագիտության մեջ առկա այն մոտեցումը, ըստ որի՝ պետությունը «հարկային քաղաքականության ասպարեզում միջոցներ է ձեռնարկում այդ քաղաքականությունն ակտիվացնելու և վերահսկողության ու հսկողության լիազորություններն ուժեղացնելու ուղղությամբ», կարծում ենք, ոչ լիարժեք է և ամրողական չի ներկայացնում հարկային քաղաքականության էությունն ու բովանդակությունը: Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մենաբանություններ, -Եր. 2010, էջ 883:

⁴ Малько А.В., Шундиков К.В. “Правовая политика современной России: Цели и средства” // “Государство и право”, 2007, №7, С. 15-22.

⁵ Карасева М.В. Бюджетное и налоговое право России. Политический аспект. М., 2013, С. 111.

⁶ Карасев М.Н. Вопросы реализации налоговой политики в российском законодательстве о налогах и сборах.

Диссерт. канд. юрид. наук, М.: 2005. С. 23.

⁷ Նոյնի աշխ. էջ 18.

⁸ Տե՛ս Խաչատրյան Ա.Հ. Հարկային իրավունք. Եր., 2003, էջ 252.

⁹ ՀՀ ֆինանսների նախարարության կողմից 2015 թվականին մշակված և հանրային քննարկման ներկայացված ՀՀ հարկային օրենսգրքի նախագծի հայեցակարգում պետության հարկային քաղաքականության հիմնարար տարրեր են դիտարկվել հարկման դրույքաշափերը, հարկման բազաները, հարկային արտոնությունները և հարկի հաշվարկման ու վճարման կարգը: Անշուշտ, Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքի ընդունումով պետության հարկային քաղաքականությունը կհանապատճանվի¹⁰ արդյոք իրավական հիմնարար սկզբունքներին կամ իր արտացոլումը կգտնի¹¹ արդյոք հարկային օրենսդրությունում, ինչից կախված է այդ քաղաքականության արդյունավետությունը, հետևաբար նաև տնտեսական զարգացման կայունությունը և հարկային իրավակարգի պահ-պահման ու ապահովման մակարդակը. // www.minfin.am.

¹⁰ Керимов Д.А. “Законодательная техника”, М., “Норма”, 2010, С. 9.

¹¹ Финансы // под. ред. проф. В.М. Родионовой, М., 2009, С. 62.

¹² Գոմե Պ.Մ. Ֆինանсовое право, М.: 2009, С. 40.

¹³ Пансков В.Г. "Налоги и налогообложение в Российской Федерации", М., 2011, С. 31.

¹⁴ Խաչատրյան Ա.Հ. Նշվ. աշխ., էջ 250:

¹⁵ Մանրամասն այդ մասին տես M.B. Карасева "Финансовое право - политически "напряженная" отрасль права". // Государство и право, 2001, №8, С. 60-67.

¹⁶ Պետության հարկային կամայականությունը անխուսափելիորեն բխում է ֆինանսների ոլորտում հարաբերությունների իրավական կարգավորման պետական մենաշնորհից: Տես նաև՝ Основы налогового права. / под ред. С.Пепеляева. М.: 2005. С. 95-104.

¹⁷ Ֆинансовое право. Лекции доцента С.-Петербургского университета В.А. Лебедева. СПб., 1882, էջ 369, 370.

¹⁸ Налоги и налоговое право // под ред. к.ю.н А.В. Брызгалина, М., 2008, С. 50.

¹⁹ ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 86-րդ հոդվածի 1-ին կետը հոչակում է, որ տնտեսական, տղիալական և մշակութային ոլորտներում պետության քաղաքականության հիմնական նպատակն է գործարար միջավայրի բարելավումը և ձեռնարկատիրության խրանումը:

Արտաշես Բեղլարյան

Соискатель Государственной академии
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Характеристики налоговой политики государства и функциональное значение в условиях современного правового понятия

В статье приведен анализ основных задач одного из важнейших компонентов экономической и финансовой политики государства – налоговой политики.

Придавая важность основным задачам налоговой политики государства и соотношения правовой политики, путем их решения, а также выявляя характеристики, элементы и функциональное значение налоговой политики, автор пришел к заключению, что для демократического государства и в особенности в контексте условий современного правового понятия, необходимо рассмотреть не только с точки зрения обеспечения необходимых финансовых ресурсов для реализации исключительно своих функций, но и учитывая максимально гармоничное сопоставление удовлетворения финансовых требований государства с интересами другого участника налоговых отношений – налогоплательщика.

Ключевые слова: налоговая политика государства, налоговые и правовые политические отношения, экономическая и финансовая политика, характеристики налоговой политики, элементы налоговой политики.

Artashes Beglaryan

Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Characteristics of tax policy of the state and functional meaning under conditions of contemporary legal notion

Analysis of the main tasks of one of the most important components of economic and financial policy of the state – tax policy is presented in the article.

Making a point of the main tasks of tax policy of the state and comparison of legal policy, ways of solution as well clarifying the characteristics, elements and functional meaning of tax policy, the author came to conclusion that it's necessary for the democratic state and particularly under the context of contemporary legal notion to examine not only from the viewpoint of necessary financial resources provision for realization of absolutely own functions, but also taking into consideration maximum harmonic comparison of meeting the financial demands of the state with interests of another participant of tax relations – the tax payer.

Keywords: tax policy of the state, tax and legal political relations, economic and financial policy, characteristics of tax policy, elements of tax policy.

ԼՈՍԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Старший следователь по особо важным делам следственного комитета РА,
кандидат юридических наук

РОЛЬ БИОЭТИКИ В СОВРЕМЕННОМ ПРАВЕ И В ЕГО ТРАНСФОРМАЦИИ

В статье рассматриваются взаимосвязь права и биоэтики. Указывается на необходимость дальнейшего развития права, основанного на принципах биоэтики. Автор анализирует пути отражения принципов биоэтики в нормы права.

Ключевые слова: биоэтика, уголовное право, глобальное право, источники права.

Концепция прав человека является юридическим аналогом этического принципа уважение автономии личности, и к сожалению, только его. Вместе с тем, та же автономия личности – в его максимализированной форме – индивидуализм, является основной ценностью глобализма - идеологической основы глобализации, “разрушающей систему прав человека, которая сложилась на этапе интернализации”¹. Появляется необходимость новой правовой системы, которую, однако, глобализация пока не создала, а лишь “превращает пока несовершенное право в политическую демагогию и воинствующий производ”². Вместе с тем, уже сегодня можно предугадать направленность новой правовой системы: она сформируется с целью максимализации свободы личности.

Автономия личности, присущая западной культуре, как всеобщий принцип человеческого поведения, провозглашенная М.Лютером и теоретически исследованная Кантом, гипертрофированная и углубляющаяся в контексте новых возможностей человека и его индивидуальной биовласти может иметь не очень благоприятные последствия, прежде всего, для приоритетных ценностей человечества без установления обязанностей для него же. Говоря о глобальном праве, Л. Удовика отмечает, что “оно ... специфический образ права, основанный на европейской модели и отображающий современное буржуазное мировоззрение, социальные устои, традиции. Глобализация в праве – это продукт развития Западной цивилизации, и в своей основе это дальнейшая европеизация мира”³. Концепция прав человека претендующая на универсальность, тем не менее, не может называться такой, ибо не учитывает подходов незападных концепций прав человека, где они всегда балансируются обязанностями. А между

тем, именно в незападном миропонимании наиболее полно отражен принцип А. Швейцера о благоговении перед жизнью.

Г.Кюнг глобальную этику видит в качестве реального основания межцивилизационного диалога, рассматривает ее как согласованное и постепенное соединение в их базовых ценностях великих религиозных и культурных традиций мира. Отсюда становление особой сферы в идеологии глобализации, не индивидуализма, а концепции этической глобализации и нормативно-ценостного измерения глобального управления, направленное на решение глобальных проблем человечества. Здесь глобальное управление выражает квазимеждународный смысл, не связанный с суверенитетом государств, а опирается на авторитет этических учений и духовных традиций⁴.

Сегодня как-то упускается из виду, что сам Кант автономию личности связывал с приверженностью личности к общечеловеческим принципам - категорическим императивам, указывая что эта автономия связана с высшим психическим качеством самой личности - духовностью, той самой, которая совершенно невилирована из современной концепции права: для индивидуализма это не имеет какого-либо значения. Именно поэтому автономия, в том числе и соотносимое регламентирование права на распоряжения своим телом в контексте этой автономии, тяготеет более к пониманию невмешательства внешних сил в выбор личности, к границе вседозволенности. Однако некоторые исследователи отмечают, что “основанием новой этики должна стать не автономия личности, которая по своей природе подчинена разуму и не может существовать без ответственности, тогда как для автономии “достаточно и абсолютизма”⁵. В качестве альтернативы этому принципу или, по крайней мере, ограничителя абсолютизма автономии личности начинают расс-

матривать принцип уважения человеческого достоинства, необходимый для поддержания равновесия между индивидуальным и общественным благом. Именно данный принцип становится пре-валирующим в современных международно-правовых документах. Однако и этого недостаточно.

Первой и возможно единственной стратегией в биополитике в плане координации автономии человека и общественного блага, представляется, должна стать новая концепция права, которая закрепит моральную и нравственную оценку поведения человека через все принципы биоэтики, предполагающей признание биоэтики в качестве идеологии возможного глобального права. Формирование права на основе аксиологической ценности жизни невозможно лишь через реализацию одного отдельно взятого принципа биоэтики, для этого необходимо согласованное внедрение всех четырех принципов, ибо, как отмечают Н.Н.Седова и С.В. Дмитриенко “с какой бы стороны мы не подошли к рассмотрению вопроса о ценности жизни, о жизни и смерти, мы неизменно оказываемся в поле действия принципов биоэтики, поскольку биоэтика - это наука о нравственном поведении в отношении одной ценности – жизни”⁶. Лишь разработка правовых норм на основании всех принципов биоэтики сможет удержать все более расширяющуюся автономию отдельного человека, не нарушая при этом его базовые права и свободы.

Вместе с тем, формирование права на основе ценности жизни и на принципах биоэтики невозможно без определения что все -таки означает сама биоэтика и каков ее предмет. Само понятие биоэтики до сих пор нельзя назвать устоявшимся. Во-первых, говоря о ценности жизни указывают на ценность жизни в целом, ценность человека как биологического вида и ценность отдельно взятого индивидуума. Причем существует зависимость, которая указывается Н.Н. Седовой и С.В. Дмитриенко “важнейшей признается жизнь в целом (самосохранение и самовоспроизведение всех живых форм на Земле); далее следует жизнь человека как живого вида, на последнем месте по значимости оказывается жизнь отдельного индивида”⁷. Нетрудно заметить, что современное право не отражает приоритетное направление биоэтики. Во-вторых, многочисленные дефиниции биоэтики различаются разномасштабностью предмета биоэтики. Так, Йоинан Орс анализирует пять основных определений к понятию биоэтика:

1) Биоэтика - это поле исследовательской и профессиональной деятельности по изучению

ценостных проблем вырастающих из современного научно-технического развития в биомедицине.

2) Биоэтика - это поле, в котором эффект и практическая польза в науках о жизни изучаются с точки зрения этических рисков и их влияния на общество.

3) Биоэтика – область регулирования не только экспериментов на животных как было раньше, но любых научных и технических предприятий (например, таких как исследования психологии).

4) Биоэтика как моральный регулятор всего живого, биосфера в целом, который регламентирует отношения в медицине, науке и технологии.

5) Биоэтика – раздел профессиональной этики в области медицины, науки, юриспруденции, журналистики и т.п.

“Разномасштабность” указанных определений, отражает существующие в литературе две тенденции толкования биоэтики. Тем не менее значительная часть определений рассматривает “поле” деятельности биоэтики весьма узко, в основном связывая ее с медициной, и то в pragmatическом ключе. Отец биоэтики В.Р.Поттер вовсе не исходил из “сферности” биоэтики и не рассматривал ее как нечто pragmatическое. Указанная выше приоритетная система биоэтики при таком подходе сводится лишь к значимости индивидуальной жизни. Между тем, для биоэтики, с точки зрения самого В.Р.Поттера, характерна ее глобальная направленность, цель - выживание жизни в целом, при котором ее субъектом считается не отдельный слой общества либо представитель той или иной профессии, а каждая личность как представитель всего человечества, при котором ответственность за жизнь ложится поровну на все индивиды. Сведение целого к частному и происходящее весьма заметное редуцирование понятия биоэтики проводит к неправильным рассуждениям и в праве: ее принципы начинают рассматриваться лишь при конструировании норм биомедицинского права. Нельзя также забывать, что при принятии редуцированного подхода к биоэтике, в случае ее сближения с правом в рамках коэволюции «политика- наука- этика», по сути за рамками правового регулирования останутся взаимоотношения человека и окружающей среды, хотя от последнего сегодня в большей степени зависит жизнь человека и необходимость перевода биоэтических, экологических нормативов в право более чем необходимо.

Заметим, что на современное право имеют огромное воздействие тенденции глобализации, которые трансформируют, модернизируют право,

ускоряя и обновляя в нем процессы универсализации. Тенденция признания глобальной биоэтики в качестве идеологии для права делает ее этикой процесса глобализации. В литературе уже указывается на неизбежность наступления фундаментальных изменений в праве и его современной теории в связи именно с этим процессом. Так, М.Н. Марченко указывает, что под влиянием процесса глобализации с неизбежностью будут “изменяться” старые правовые теории и возникать новые “правовые модели”, в основу которых будет “заложена” новая правовая культура, идеология, а также методология познания окружающей среды человека правовой среды¹⁰.

Признание в качестве основы нового права аксиологической ценности жизни как человека, так и биоса в целом означает, что новое право должно отличаться повышенной “этанизацией”. Однако как должна эта “этанизация” происходить, например, на уровне национального права?

Теория права делит источники права на материальные и формально-юридические. Под материальными понимают совокупность природных, исторических, культурных, религиозных, политических, экономических и других факторов правообразования объективного характера¹¹, или различные принципы моральные, религиозные, философские, политические, социальные, идеологические – те, которые управляют положительными правилами, служат их идеологической основой, и те, что берут свое начало в философии права¹². Некоторые исследователи в качестве источника права указывают также строгие повеления природы. Так, указывается, что “писаное право в условиях небезопасного воздействия на биосферу и на собственную биологию должно применяться и развиваться только подчиняясь явлениям естественных законов природы”¹³. Однако механизмы, через которые веления природы будут непосредственно инкорпорированы в право, нет. Такое возможно лишь через моральные, религиозные, философские, в том числе и биоэтические принципы, которые будут являться материальными источниками для развития законодательства, правил его применения, прецедента, правовых обычаяв и других составляющих права.

Биоэтика в нормогенезе – отдельный материальный источник, который не сводится к морали или нравственности. Более того, ее включение в нормогенез не является отражением взаимосвязи морали и права. Это, скорее, формирование нового права. Биоэтика не является теорией “биоморали”,

она лишь выступает в качестве ценностной основы права, а в дальнейшем его идеологии. Н.Н. Седова отмечает: “биоэтика как источник права имеет свои отличия от морали вообще и от этики в частности. Она больше нуждается в правовом формировании своих принципов и по содержанию и механизму нормативной регуляции ближе к позитивному праву, чем другие области этики”¹⁴. В нормогенезе биоэтика играет роль маяка для права: перерабатывает информацию о новых этических проблемах, дилеммах. Через биоэтику выявляется и формируется те природные законы, которые становятся принципами и реализуются в нормах. Нормативность рассматривается в качестве одной из функций биоэтики, наряду с эпистемологической, дискурсивной, мировоззренческой, социокультурной, аксиологической, воспитательной.

Как источник нового права биоэтика имеет особую роль, если учесть, что она, прежде всего, является системой знаний, принципов и понятий, дающих целостное представление о жизни именно в ценностных позициях, междисциплинарна и рассматривает жизнь с использованием методологии ряда отдельных наук, собирая целостную картину жизни из “видений” различных наук. Биоэтика, являясь своеобразным буфером между правом и естественными науками, формирует принципы и отдает свои разработки для дальнейшего преобразования в нормы права, становясь источником нормообразования.

Несколько неоднородна роль биоэтики в качестве источника правоприменения. Особенность этого момента, прежде всего, обусловлена спецификой романо-германской правовой семьи.

Как известно, биоэтика появилась в американской правовой культуре, где неотъемлемой частью закона является этика. В США есть понятие “этический закон”, его нормы не оторваны от действительности, они активны, не являются абстрактными правилами игры. Американская правовая система включает в себя этику, мораль, религию, обычаи, право. Здесь юридическая этика становится этическим законом. В континентальной правовой системе этика и право не пересекаются, здесь нет понятия “этическое право” или “этический закон”. Ценность человеческой жизни не отражается в праве, ее заменяют чисто утилитарным оценкам жизни и личности. Это и есть результат ограничения права от религии, морали, нравственности, философии, иных социальных наук, которые развиваются независимо друг от другу. Однако своевременный выход науки на междисциплинарный

уровень требует иного подхода.

Понятие этического закона в континентальной системе можно встретить лишь в теории права, как результат теоретических наработок юридической этики. Естественно оно лишено какой-либо практической значимости. Так как в нашей правовой системе этика не является имманентной частью права, то мы не можем говорить об этическом или биоэтическом законе. Этические и биоэтические нормы поддерживаются лишь социальными санкциями и поэтому в континентальной правовой системе для того, чтобы они осуществили превентивную и охранительную функцию, должны возводиться в ранг закона. Это возможно лишь в рамках биоправа как новой концепции права. Биоэтика ассоциируется с культурой common law, а биоправо - более с культурой права позитивного и культуры права европейского¹⁵, поэтому в континентальной системе “биоправо без биоэтики является слепым, и биоэтика без биоправа является пустым”¹⁶. Однако само включение биоэтики в право возможно лишь при нормогенезе, что качественно отличает право в двух культурах. Исходя именно из специфики правовой семьи использование биоэтической нормы в правоприменительной практике весьма сомнительно. Причем вопрос не решается даже применением аналогии закона или права. Правоприменитель лишен возможности вовлечения эксперта или специалиста-биоэтиста для толкования смысла нормы или разъяснения оценочных категорий, ибо по вопросам права, согласно современному праву, не может быть назначена экспертиза или вовлечен специалист. Следовательно, биоэтика в качестве традиционного источника правоприменения не может быть принята.

Ю.Д. Сергеев и А.А. Мохов, выделяют четыре уровня взаимодействия биоэтики и права: 1) теоретический уровень – использование существующих идей, концепций, теорий; 2) возникновение правоотношений; 3) реализация норм; 4) применение права. Авторы указывают, что последняя стадия связана с применением мер государственного принуждения и выражается в индивидуальных предписаниях. Они же указывают биоэтику в числе неформальных (нетрадиционных) источников медицинского права¹⁷.

Система нетрадиционных источников включает: правовой обычай, нормативный договор, нормативные акты общественных объединений, правовая доктрина, правоприменительная практика. Н.Н. Седова отмечает, что, с одной стороны, принципы биоэтики выступают по отношению к пунктам зако-

на как правовые обычаи, с другой, положения закона очерчивают рамки, в которых действуют принципы биоэтики. Автор отмечает, что “современная праксеология детерминирована большей степени деонтологических контентом биоэтики, следствием чего является активное сближение биоэтических и правовых концептов... Биоэтика и право соотносятся как простые множества, создают нормотворческое поле, которое нельзя отнести ни к той, ни к другой дисциплине, создает проблемы нормативной идентификации. Но такое поле пересечения необходимо для рождения новых идей, норм, оценок, востребованных как в биоэтике, так и в праве”¹⁹. Отметим, что признание биоэтики в качестве правового обычая приверженцы данного подхода обуславливают со статьей 62 Основ законодательства РФ об охране здоровья граждан. В Законе же РА о медицинской помощи такой статьи, которая бы санкционировала применение правового обычая в правоприменении, нет.

Правовая доктрина также не является в РА источником права. Даже сближение биоэтики и права, создание правовой доктрины относительно новых сфер правового регулирования, а равно признание правовой доктрины в качестве источника права не могут быть адекватным выходом для формирования полноценной правоприменительной практики. Биоэтика, находящаяся между правом и естественными науками, включает в себя много поясняющих моментов, которые при задействовании ее доктринального аппарата в правоприменительной практике про проблемности права могут помочь формированию единой практики. Однако проблема в том, что большая часть понятийно-категориального аппарата биоэтики, и термины которыми она оперирует в силу своей направленности не войдут в правовую доктрину, ибо раскрываются лишь в учениях естественнонаучного направления.

Особенно актуальна роль биоэтики в становлении и генезисе уголовного биоправа. Законодательные нормы, особенно в уголовной сфере, должны применяться, когда основные ценности социума находятся под угрозой, так как невозможно противостоять серьезной угрозе этическими нормами.

Формирование правовой базы, в пределах которой возможно будет реализовать свое какое-либо “биоправо” или должны быть применены биотехнологии с участием человека, должно включать не только четкое установление методов и пределов реализации данных прав и условий применения биотехнологий, но и установление

уголовно-правовых запретов, которые должны предупредить выход за установленные пределы. Реализация биоправ вне биоэтического дискурса, невозведение этических норм в ранг закона, могут привести к тому, что уголовное право лишится возможности выполнения своей основополагающей функции, направленной на предотвращение преступлений против жизни и наказание преступников, посягающих на жизнь другого себе подобного. Именно новое уголовное биоправо должно предотвратить превращение преступления в юридическую норму, его превращение в норму новой морали. Биоправо поможет предотвратить генезис нового порядка, где главным приоритетом будет получение власти над жизнью, над человеком.

Наиболее приемлемым сценарием развития общества является разработка системы ограничений и запретов для внедрения биотехнологий в клиническую практику. Естественно, основное количество запретов будет иметь уголовно-правовой характер ввиду общественной важности охраняющихся объектов. А это означает перекройку уголовных законов практически всех стран мира. Однако проблема все же имеет глобальный масштаб, ее невозможно решить на уровне отдельного государства, ибо технологии имеют транснациональный характер, а это значит, что ограничению или запрету той или иной технологии должен предшествовать мировой консенсус, иначе запрет не будет иметь нужного эффекта. Это прямой путь к созданию Международного уголовного кодекса.

На международном уровне консенсуальной основой в настоящий момент является биоэтика, она становится глобальной идеологией выживания. Сохранение человека каким мы его знаем сегодня предполагает реализацию новой концепции коэволюции “политика-этика-наука”, в рамках которой и появляется tandem “право-биоэтика”. Обозначенный путь выявляет необходимость разработки новых стратегических направлений развития глобальной уголовной биополитики с учетом биоэтических принципов, и последовательное внедрение в национальные законодательства норм, обеспечивающих формирование по возможности единой правоприменительной практики.

На национальном уровне это означает разработку и принятие практически нового закона. Однако отметим, что такое развитие не должно восприниматься как нечто новое для национальной уголовно-правовой политики и уголовного права. Во все времена, как впрочем и сегодня, законодателю вменяется в ответственность выявление круга на-

иболее общественно опасных деяний, представляющих угрозу для безопасности человека, общества и государства.

С целью выявления потенциальных угроз для безопасности и предпринятия своевременных мер противодействия, по нашему мнению, необходимо будет ведение, прежде всего, упреждающей уголовной политики. Для установления упреждающих юридических полей необходимо: 1) прогнозирование направлений дальнейшего развития технонауки, и учет его результатов при конструировании уголовно-правовых норм и общих направлений уголовной биополитики; 2) учет обозначенных биоэтикой дилемм и путей их решения при конструировании новых уголовно-правовых запретов. Заметим, что обеспечение безопасности в сфере применения достижений технонауки имеет особое значение, если учесть, что доктрина государственного возмездия основывается на понимании права как средства предупреждения преступления.

Особым направлением развития уголовного права становится необходимость включения в перечень уголовно-правовых запретов так называемых “биоэтических” преступлений. Специфика этих деяний проявляется в том, что они выявляют свою общественную опасность лишь при их оценке через призму гуманистических ценностей общества. Идеологическая подоплека, предлагаемая биоэтикой для развития уголовного права, имеет весьма ощутимое значение, если учесть, что современные достижения технонауки входят в противоречие с ценностной ориентацией современного общества, а зачастую приводят к гуманитарным проблемам. Биоэтический подход, который имеет подчеркнуто аксиологическую направленность в отношении человека и его жизни, необходим для правильного определения круга уголовно-правовых запретов, прежде всего, для усиления гуманизации уголовного права, исходя из приоритетности обеспечения безопасности человека, его всемерной защиты от потенциально вредных развитий в любых сферах деятельности общества.

Биоэтика для уголовного права начинает играть роль маяка. Биоэтика выделяет те деяния, которые с ее точки зрения являются этически нагруженными. На основании разработок биоэтики, уголовно-правовая наука проверяет эти деяния на предмет наличия оснований для криминализации. Конечно, обозначенные биоэтикой не все деяния, которые нарушают ее принципы и являются недопустимыми в моральном аспекте, могут быть признаны преступлениями, поскольку не отвечают выработан-

ным уголовно-правовой наукой критериям криминализации. В то же время те из них, которые представляют общественную опасность, должны быть включены в УК РА.

Некоторые ценности, которые находятся под защитой принципов биоэтики и сейчас включены в уголовный закон. Так, ст. 2 УК РА устанавливает круг тех объектов, которые защищаются уголовно-правовыми методами, среди которых право человека на жизнь и здоровье, достоинство, неприкосновенность.

Вместе с тем, биоэтика выявляет круг таких ценностей, которые вовсе не являются объектами обозначенных современным уголовным законом преступлений. Таковыми, например, являются генетическая идентичность человека, защита человеческого эмбриона, генетическая безопасность, уникальность (неповторимость) человека, генетическая неприкосновенность и целостность. То есть биоэтика требует расширения общего объекта преступления.

Весьма ощутимые изменения ожидаются в уголовном праве параллельно развитию концепции соматических прав. Переосмысление данных прав через призму биоэтических принципов, через утверждение в уголовном праве аксиологического подхода к жизни в противовес к прагматическому, потребительскому подходу приведет к необходимости расширения общего предмета уголовного закона, а равно пересмотру круга уголовно-правовых запретов, необходимости включения новых, доселе неизвестных уголовному праву составов.

Переход из области регулирования иных социальных норм в правовое поле связано с невозможностью их полноценного обеспечения без государственного вмешательства. Особенно это необходимо для тех общественных отношений, которые могут ставить под угрозу основные ценности социума, так как невозможно противостоять серьезной угрозе, например, этическими или моральными нормами. Можно согласиться с А. Джиллеспи: “Если практика или часть исследования могут нести угрозу каким-либо фундаментальным ценностям общества, то этические нормы будут неспособны это предотвратить”²⁰.

Новая группа угроз связана с риском возникновения новых заболеваний, отрицательным изменения биологической составляющей вида *homo sapiens*. Развитие биотехнологии в когнитивной неврологии, нейроформакологии и смежных областях обуславливают криминализацию действий по

сознательной модификации функций генов, для получения контролируемого фенотипа, разработка нейрофармокологических средств для контроля за поведением. К направлениям биотехнологий, которые имеют опасный потенциал воздействия на указанные объекты относятся: геномика, генномодифицированные продукты, молекулярная медицина, биохимия, евгеника, биомедицинские исследования на человеке, экогенетика²¹. Без установления правильных законодательных запретов данные биотехнологии являются угрозой безопасности для нормального функционирования личности, общества и государства.

Из-за ускоренного развития технонауки многие общественные отношения возникают задолго до того, как право начинает на них реагировать, что не может обеспечить необходимую степень безопасности развития общества. Поэтому первостепенной задачей становится заблаговременное выявление прогрессивных направлений развития технонауки и на их основе разработка предупреждающих направлений уголовно-правовой политики, которое возможно и через принятие стратегически значимых нормативных документов в данной сфере. Между тем анализ уголовного законодательства РА выявляет не только значительное отставание закона в аспекте ведения упреждающей политики, но и учета биоэтики при конструировании системы уголовно-правовых запретов.

Учитывая обоюдное воздействие друг на друга права и морали можно утверждать, что включение “биоэтических” преступлений в УК РА может формировать новую мораль, которая в некоторой степени поможет приостановить духовно-нравственную деградацию потребительского общества, рассматривающую свою автономию как вседозволенность.

Тенденция криминализации биоэтических преступлений можно проследить в уголовных законодательствах ряда зарубежных стран. Весьма примечательно французское законодательство, которое имеет главу “О преступных деяниях в области биомедицинской этики”. В УК Испании содержится раздел “Генетические манипуляции”, согласно которому наказанию подлежат такие деяния, как изменение генотипа человека в целях, не связанных с лечением тяжелых наследственных болезней; использование генной инженерии для производства биологического оружия или оружия массового поражения; оплодотворение женской яйцеклетки с иной целью, нежели человеческое

воспроизведение; создание идентичных человеческих существ путем клонирования или совершение иных действий, направленных на селекцию людей и др. УК Молдовы содержит состав, предусматривающий ответственность за клонирование человека, а в 2013 году такой же состав было предложено включить в УК Казахстана.

Некоторая футурологичность такого развития конечно же существует, однако запоздалая реакция на общественные отношения, на проблему безопасности человека может быть непростительна, поэтому вместе с вопросами классической биоэтики сохранением природы человека, сохранением человека как биологического вида, сохранением биосферы Земли как среды, в которую инкорпорирована ноосфера, должно заниматься и право.

Обобщая вышесказанное можно заключить, что

1) Биоэтика - новая глобальная идеология, которая задает рамки дальнейшего развития права, ориентированного на решение проблемы выживания современного человека, что выявляет необходимость более глубокого сотрудничества с международным сообществом в плане своевременного реагирования на мировые ориентиры развития права и биополитики.

2) В рамках тенденции «биоэтика-право» выявляется необходимость трансформации права практически на всех уровнях, пересмотрения действующих законов, разработки и принятия новых с учетом биоэтических принципов.

3) Биоэтика играет важнейшую роль в развитии

права. Однако, правовая норма в теперешнем состоянии включает лишь “минимум биоэтики” при своем генезисе, в дальнейшем же биоэтика и право практически не соприкасаются. Ценностный аспект жизни является для биоэтики центральной, но ни коим образом не включается в секулярное право, ибо не отражается ни в позитивизме, ни в юстнатурализме. Новое право должно выходить за пределы традиционных теорий права эпохи постмодерна. При пребельности и противоречивости нового права правоприменитель не должен быть ограничен в выходе на междисциплинарный уровень с целью толкования правовых норм.

4) Необходима разработка налаженной системы запретов и дозволений применения биомедицинских технологий с учетом биоэтических принципов. Современное уголовное право находится на грани серьезнейших изменений. УК РА требует адаптации к новым реалиям и скорейшей модернизации с учетом принципов биоэтики, учет обозначенных биоэтикой дилемм и путей их решения при конструировании новых уголовно-правовых запретов. Национальная уголовная политика должна учитывать общемировые векторы развития цивилизации в контексте обеспечения ее безопасности и выживания. Необходимо сближение уголовно-правовых норм с нормами международного права, а в дальнейшем, при формировании глобального права и с его нормами.

¹ Глухарева Д.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование)-М.: 2003. С.154.

² Стремоухов А.В. Права человека в контексте глобализации. С.558.

³ Цит. по работе: Оборотов Ю.Н. К вопросу о формировании глобальной правовой системы/ Наукові праці національного університету “Одеська юридична академія”/ Том 10. Одеса: 2011.С. 231.

⁴ Следзевский И.В. Диалог цивилизаций как смысловое поле мировой политики/Общественные науки и современность.2001 номер 2. С.155.

⁵ Bacic ethical principales in European bioethics and biolow/ ed. By J.D.Rendtorf, P.Kemp.- Guisseona:Imprepta Barnola, 2000. P.142.

⁶ Седова Н.Н. Дмитриенко С.В. Ваш бизнес-стоматология (нормативная регуляция в стоматологии), 2001/[Электронный ресурс]. Режим доступа: www.lib.sale

⁷ Седова Н.Н. Дмитриенко С.В. Ваш бизнес-стоматология (нормативная регуляция в стоматологии), 2001 [Электронный ресурс]. Режим доступа: / www.lib.sale

⁸ Yainan Ors Defining bioethics.1992/ цит. по работе Хатиашвили И. Ценность человеческой жизни/ номер 18. 2012/[Электронный ресурс]. Режим доступа://www.nplg.gov.ge

⁹ Ղավթյան Ս. Բիոէթիկայի աշխարհակայացքային առանձնահատկությունները/ Կանքեղ. 2(67). Երևան: 2016. էջ 191:

- ¹⁰ Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации.- М.:Проспект, 2008.С.282.
- ¹¹ Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: 2008. С.5.
- ¹² Васильченко О. П. Источники конституционного права Украины (системно-функциональный анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституционное право; Киев. нац. ун-т имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007. С. 7.
- ¹³ Левченко В. И. Безумие науки и кризис права в России / В. И. Левченко. – М. : Вече, 2002. Ст.137.
- ¹⁴ Седова Н.Н. Все законы когда-то были нормами морали, но не все моральные нормы становятся законами/Вестник Волгоградского государственного медицинского университета/ [Электронный ресурс]. Режим доступа:www.volgmed.ru
- ¹⁵ Tokarchyk R. A. Biojurisprudence. Foundations of Law for the Twenty-First Century. Lublin, 2008. P. 94
- ¹⁶ Shepherd D. Bioethics and Law. New York, 2005.
- ¹⁷ Сергеев Ю.Д., Мохов А.А. Биоэтика - нетрадиционный источник медицинского права/ "Медицинское право", 2007. N 2 [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lawmix.ru/medlaw/13413
- ¹⁸ Вощенко Н.Н. Рожнов А.П. Правоприменительная практика: понятие, основные черты и функции.-Волгоград: 2004.С.38.
- ¹⁹ Седова Н. Н. Биоэтика: между философией и правом // Материалы IV Национального конгресса по биоэтике. – Киев: 20-23 сентября 2010. С.61.
- ²⁰ Gillespie A. International environmental law, policy and ethics, -L. 2000.P. 29-30.
- ²¹ Трусов А. И. Криминологические и уголовно-правовые аспекты предупреждения преступлений, связанных с использованием биотехнологий: дис. канд. юрид. наук. - М.: 2011. С. 76.
- Takahashi K. et al. Induction of pluripotent stem cells from adult human fibroblasts by defined factors. // Cell. - 2007. 131 (5). P.861-872.

Լուսինե Վարդանյան
ՀՀ քննչական կոմիտեի ՀԿԳ ավագ քննիչ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բիոլիկայի դերը ժամանակակից իրավունքի և նրա փոխակերպման մեջ

Հոդվածում ուսումնասիրվում է բիոլիկայի և իրավունքի փոխակապակցվածությունը: Ընդգծվում է իրավունքի զարգացման համար բիոլիկայի սկզբունքների կարևորությունը: Հեղինակը վերլուծում է բիոլիկայի սկզբունքների արտացոլման ուղիները իրավունքի նորմերի մեջ:

Հիմնարարներ - բիոլիկա, բրեական իրավունք, զորակ իրավունք, իրավունքի աղբյուրներ

Lusine Vardanian
Senior investigator for particularly important cases of the
Investigative Committee of the Republic of Armenia,
Candidate of Law

SUMMARY

The role of bioethics in modern law and in its transformation

The article explores the interrelation between law and bioethics. The necessity of the further development of law, based on the principles of bioethics, is indicated. The author analyzes the ways of reflection the principles of bioethics in law norms.

Keywords: bioethics, criminal law, global law, source of law

ԱՎԵТИԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Аспирант кафедры уголовного и уголовно-процессуального права института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗМОВ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Подрывная деятельность спецслужб иностранных государств как правило направлена на подрыв конституционного строя государства, чем обусловлена задача ее защиты. В тоже время коррупция в современном обществе, практически представляет равнозначную угрозу конституционному строю, так как подрывает доверие граждан к органам власти, дезорганизует социальную и экономическую жизнь государства, разлагает государственный аппарат управления. При этом она характеризуется высокой латентностью, наличием форм и методов скрытия фактов коррупции, которое присуще подрывной деятельности специальных служб. Этим диктуется необходимость применения в борьбе с ней инструментария характерного для специальных служб, что требует совершенствования уголовно-правовых механизмов, обеспечения деятельности органов по борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, конституционный строй, латентность, подрывная деятельность, уголовно-правовые механизмы.

Французский философ Мишель Фуко пишет: “на самом деле перед нами своего рода треугольник: суверенитет, дисциплина и управлеченческое воздействие, главная цель которого - население, а ключевые механизмы - устройства безопасности.”¹

Все три составляющие взаимосвязаны. Игнорирование одного из компонентов чревато катастрофой. К примеру, это было во многом причиной крушения СССР. Вот как об этом говорил Директор ЦРУ США Ален Даллес: “...Человеческий мозг, сознание людей способны к изменению. Посевя там хаос (дисциплина антипод хаоса), мы не-заметно подменим их ценности на фальшивые и заставим их в эти фальшивые ценности верить.”²

В Советском союзе догматизация марксизма, не позволяла адекватно реагировать на возникающие угрозы безопасности. В свою очередь, исходя из принципа непогрешимости руководства КПСС, и партийных органов вообще, на нормативном уровне была запрещена агентурно-оперативная работа среди партийного и советского аппарата³. Этот запрет закрыл возможность отслеживания политических процессов внутри КПСС, сделав доступным этот процесс лишь двум силам, партийному контролю и специальным службам противника. Советское руководство, было в курсе этих планов, о чем свидетельствует отрывок одного важного документа, направленного Ю.В. Андроповым в ЦК КПСС 24 января 1977г.: “О планах ЦРУ по приобретению агентуры (влияния) среди советских граждан”: “По достоверным данным,

полученным Комитетом государственной безопасности, в последнее время ЦРУ США на основе анализа и прогноза своих специалистов о дальнейших путях развития СССР разрабатывает планы по активизации враждебной деятельности, направленной на разложение советского общества и дезорганизацию социалистической экономики....

В этих целях американская разведка ставит задачу осуществлять вербовку агентуры влияния из числа советских граждан, проводить их обучение и в дальнейшем продвигать в сферу управления политикой, экономикой и наукой Советского Союза.

По заявлению американских разведчиков, призванных непосредственно заниматься работой с такой агентурой из числа советских граждан, осуществляемая в настоящее время американскими спецслужбами, программа будет способствовать качественным изменениям в различных сферах жизни нашего общества, и прежде всего в экономике, что приведет в конечном счете к принятию Советским Союзом многих западных идеалов. Председатель Комитета Ю. Андропов”⁴.

Результатом было следующее: “Степень доступа ЦРУ к советским секретам была поистине ошеломляющей. “Бог мой! – впоследствии вспоминал Эймс (Олдридж Эймс агент КГБ разоблаченный в США являлся начальником Советского отдела ЦРУ – прим. автора). – Наши были везде. Шпионы ЦРУ проникли на все участки советской системы: в КГБ, ГРУ, Кремль, научно-исследовательские институты”. Где только “кроты” не прорвали свои ходы... Из-за

этого советская система напоминала кусок швейцарского сыра.”⁵ Почти аналогичное положение сохраняется в республике Армения до настоящего времени. Так пункт 3, статьи 12 Закона РА об оперативно-розыскной деятельности от 22.10.2007 года, не запрещает, но ограничивает привлечение к сотрудничеству депутатов, министров, судей. Если смотреть с позиций опыта Советского союза (а мы помним, где он), они власть, так и должно быть. Но тогда нарушается основополагающий принцип права, закрепленный в статье 14.1. (Все люди равны перед законом)⁶. Конституции РА, “простых” граждан можно привлекать к сотрудничеству, а власть предержащих нет (что им не доверяют?). Но, как видно из примера СССР, для иностранных спецслужб именно эти люди находятся в фокусе прицела.

Как пишет Филип Бобков, бывший начальник 5-ого ГУ КГБ СССР “Основной функцией органов госбезопасности является защита конституционного строя - не правителей, а именно устоев государства.

На примере СССР можно увидеть, к чему приводит пренебрежение вопросами безопасности, при этом нужно заметить, что такое явление как коррупция, в плане нанесения ущерба, практически равнозначно измене Родине и другим аналогичным преступлениям, к тому же часто, просто может использоваться зарубежными спецслужбами в своих интересах.

Ведущий специалист в области изучения проблем противодействия и борьбы с коррупцией доктор юридических наук, профессор Цагикян С.Ш. так описывает коррупцию: “Существенной и характерной особенностью коррупционного поведения является то, что субъект, осуществляющий определенные функции по управлению общественными отношениями, принимает противоправные решения в пользу частных, личных и групповых интересов в ущерб интересам общественным, государственным. Население полностью теряет здоровый гражданский иммунитет, желание и потребность противодействовать этому разрастающемуся злу. Указанное в определенной мере объясняется другим важным признаком коррупции - ее высочайшей латентностью. Деятельность преступных формирований направлена на подрыв доверия населения к официальной власти, на дезорганизацию работы звеньев аппарата управления, на дестабилизацию социальной и экономической жизни целых регионов. Именно поэтому следует считать, что коррупция, связанная с организованной преступностью, представляет особую опасность.”⁷ Нетрудно заметить, что описанная характеристика

практически совпадает с целями, которые преследовал директор ЦРУ Ален Даллес- разложить, уничтожить СССР и системообразующий его народ. Но кто может гарантировать, что в отношении Республики Армения не используются те же технологии, и что коррупция не является одним из этих способов? На Западе давно осознали угрозу, которую представляет коррупция, поэтому применяют для борьбы с ней весь арсенал специальных служб, из которых, одним из самых эффективных являются специальные тайные операции.

Предложение об их применении не новы. К примеру, есть мнение российских специалистов, что мировой опыт борьбы с преступностью показывает, что вполне реально радикально ограничить масштабы ее распространения, минимизировать до социально неопасного уровня. Минимизация коррупционного поведения может быть достигнута в значительной (или даже решающей) степени путем комплексного использования уголовно-процессуальных, административных и иных гласных правовых мер в сочетании с негласными (тайными) специальными мерами. В качестве примера эффективного применения антикоррупционных специальных операций можно привести специальные операции спецслужб США. В частности, в 1970-е гг. комплекс тайных операций “Шейх”, в результате которого было изобличено 200 крупных чиновников.⁸ Действующие под прикрытием агенты ФБР появлялись в офисах и кабинетах крупных чиновников, конгрессменов, губернаторов штатов и проверяли их на честность и неподкупность, предлагая взятки.⁹ Другой успешнейшей и напутневшей тайной операцией ФБР является операция “Greylord” (“Серый кардинал”), проводившаяся в 1980-х гг. против представителей в судебных органах, подозреваемых в коррупции. В результате этого расследования были предъявлены обвинения 17 судьям, 48 адвокатам, 8 полицейским, 10 заместителям шерифа, 8 членам законодательной комиссии графства Кук, а также 1 сенатору.¹⁰

В плане борьбы с коррупцией путем применения комплексных специальных мер положительный опыт имеет, помимо США, Италия, где в 1992-1993 гг. проводилась общенациональная операция “Чистые руки” (“Мани пулите”). В ходе ее осуществления, переработаны уголовный и процессуальный кодексы, которые создали правовую базу для деятельности правоохранительных органов и спецслужб по внедрению сотрудников в криминальную среду. В результате за один только июнь 1992 г. правоохранительными органами Италии арестовано более 700 человек. Всего в ходе

данной операции удалось изобличить 22 тыс. чиновников и взяткодателей¹¹. Конечно, коррупция в Италии не исчезла, но координатор операции Джерардо Д.Амброзио считает, что “сегодня итальянцы стали относиться к коррупции как к преступлению, а раньше относились как к норме жизни”¹².

Таким образом можно предположить, что специальные тайные операции, высокоэффективный метод в противодействии коррупции и способствуют декриминализации отдельных сфер социально-экономической и общественной жизни.

В США правовое регламентирование такой деятельности осуществляется комплексом законов RICO (Закон о влиянии рэкета и о коррумпированных им организациях). Согласно оценке специального агента группы по борьбе с организованной преступностью, (Отдел уголовного расследования ФБР, Вашингтон, округ Колумбия, США), гражданское и уголовное применение RICO, в сочетании с использованием электронного наблюдения, общие усилия федеральных штатных и местных правоохранительных органов стали важными элементами успешного наступления на организованную преступность, что явилось самым выдающимся поворотом в развитии методов расследования организованной преступности¹³.

Поэтому, по мнению некоторых российских специалистов, необходимо поставить на повестку дня вопрос о совершенствовании как норм российского законодательства (по типу комплекса законов RICO), так и самой практики проведения спецопераций органами внутренних дел в отношении коррупционеров¹⁴.

Целью принятия закона по борьбе с организованной преступностью (RICO) было, обеспечить эффективными методами преследования организованных группировок за все виды преступной деятельности, который не связывал бы разные преступления вместе только с одним преступником или с общим преступным заговором – разъясняют американские специалисты. Мы полностью разделяем их мнение, что расследование деятельности любой преступной группировки, начинается с изучения оперативной информации, о структуре группировки, о ее членах и преступной деятельности. Как они пишут “Следующий шаг предполагает пристальное изучение каждого из членов и их преступной деятельности на основании проверки полицейских рапортов, отчетов как ФБР, так и общественных отчетов путем назначения заданий имеющимся осведомителям. Когда речь идет о более изощренных организованных преступных группировках, занимающихся сложной преступной

деятельностью, то, как показала практика, использование скрытых методов расследования дает лучшие результаты.”¹⁵

К сожалению, в настоящее время, на территории СНГ специалисты, как правило, весьма неохотно обсуждают эту тему, сводя тайные операции к провокациям. В качестве примера, можно привести статью Б. Волженкина, профессора Санкт-Петербургского госуниверситета, доктор юридических наук “Допустима ли провокация как метод борьбы с коррупцией?” (Источник: Российская юстиция, № 5, май 2001г. <http://www.omskver.net.ru/public.php?id=431>) и обсуждения по данному вопросу на специализированных интернет форумах, которые отличаются крайней противоречивостью. По мнению Н. Егоровой, действия субъекта, передавшего должностному лицу с согласия последнего имущественные блага в целях последующего изобличения должностного лица, нужно расценивать как подстрекательство к получению взятки и квалифицировать по ст.ст.33 и 290 УК. (38 и 311 УК РА). Эти действия, так же как и значительно чаще встречающиеся случаи подбрасывания потерпевшему наркотиков, оружия, боеприпасов, должны рассматриваться как искусственное создание (фальсификация, фабрикация) доказательств и в зависимости от обстоятельств дела и лица, их учиняющего, квалифицироваться как фальсификация доказательств (чч.2 или 3 ст.303 УК РФ или ст.349 УК РА), превышение должностных полномочий (ст.286 УК РФ или ст.309 и 375 УК РА) либо заведомо ложный донос, соединенный с искусственным созданием доказательств обвинения (ч.2 ст. 306 УК РФ или 333 УК РА). Провокацией же взятки будет совершаемая не по инициативе должностного лица (не по его предложению или требованию) удавшаяся или неудавшаяся передача ему имущественных ценностей или услуг (выгод) с целью последующего его уличения в получении взятки¹⁶.

Мы солидарны с мнением профессора Н.П. Яблокова, что существует методическая разница между обычным преступлением, и преступлениями, носящими организованный характер, “В отличие от методики расследования подавляющего большинства видов преступлений, методика расследования криминальной деятельности организованных преступных групп, и особенно в сфере экономики, имеет несколько видов и уровней. Так в ней можно выделить:

- методику доследственного оперативно-розыскного собирания и накопления разведывательной

информации о преступной деятельности организованных преступных групп, позволяющую своевременно начать расследование на основе выявленных данных;

- методику расследования указанной деятельности.¹⁷

Конечно, с точки зрения соблюдения прав и свобод граждан, применение статьей 303 УК РФ или ст.349 УК РА, ст.286 УК РФ или ст.309 и 375 УК РА и т.д. прекрасная возможность. Но, с точки зрения тех же коррупционеров, прекрасная возможность надавить на оперативников, которые будут участвовать в тайных операциях. И только одной конспирацией этот вопрос не решить. И не удивительно, что при наличии такого арсенала правового давления на сотрудников правоохранительных органов и спецслужб, желание работать в оперативных подразделениях будет падать, и останется уделом фанатов. Одновременно данная ситуация, имеет и обратную сторону медали, так как, подавляя активность порядочных сотрудников, общество рискует оказаться в лапах “оборотней в погонах”, завязанных на коррупционных схемах. А от коррупции до предательства один шаг. Таким арсеналом правового давления на сотрудников, могут быть статьи УК РА: 38. (Виды соучастников преступления), 39. (Ответственность соучастников преступления), 349. часть 2 (Фальсификация доказательств), 350. (Провокация взятки или коммерческого подкупа). 308. (Злоупотребление должностными полномочиями.), 309. (Превышение должностных полномочий.), 146. (Нарушение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений), 147 (Нарушение неприкосновенности жилища.), 251. (Несанкционированный доступ (проникновение) к системе компьютерной информации), 254. (Неправомерное завладение компьютерной информацией). Предвидя критику в отношении занимаемой нами позиции, попытаемся разъяснить нашу позицию. С юридической точки зрения, с помощью традиционных инструментов, статистики, опроса и т.д. возможно, никогда не удастся доказать, что в отношении скажем N-ого количества сотрудников, применялось давление, в каких случаях преступные сообщества, с применением каких правовых инструментов “разваливали” дела. Тот же Дорофеев И.Н. пишет: “в настоящее время отечественные специалисты, как правило, весьма критически относятся к подобным мерам, рассматривая их как провокацию. Формированию такой позиции во многом способствуют отдельные положения российского уголовного законодательства, а также

печальный опыт первых отечественных попыток проведения подобных операций (операция “Вирус” в 1990-е гг.), которые заканчивались возбуждением уголовных дел в отношении их разработчиков.”¹⁸

Если обратиться к опыту Запада, то проблема проведения тайных операций подробно освещена в сборнике материалов Академии управления МВД России. В частности, в статье Мансурова О.А. “Деятельность правоохранительных органов зарубежных стран”¹⁹.

Мы считаем, что в настоящее время, наиболее острой проблемой, которая останавливает применение специальных операций, это вопрос причинения вреда охраняемым законом общественным отношениям. Как справедливо замечает Михайлов В.И.: “однако действующее российское (и армянское тоже - прим автора.) законодательство не дает ответов на многие вопросы, возникающие в практической деятельности правоохранительных органов. Например, как быть с привлечение к уголовной ответственности лица, которое, сотрудничая с правоохранительными органами на конфиденциальной основе, доставляет партию наркотиков на территорию России и тем самым способствует ликвидации устойчивого канала распространения наркотических средств? Каковы уголовно-правовые основания не возбуждения уголовного дела при транспортировке их за границу, как того требует ТК России?

В то же время практика показывает, что эффективное применение таких мероприятий возможно лишь при комплексном правовом регулировании, так как их проведение зачастую не только имеет внешние признаки преступления, но реально причиняет вред правоотношениям.”²⁰

Специалисты отмечают, что в США метод тайных операций широко используют почти все государственные органы США, наделенные правоохранительными и оперативными функциями. Как отмечает Авунц Р.А. существующее в США институты ложного или мнимого соучастия дают возможность агенту (агент в США означает кадровый сотрудник спецслужб) выступать в роли соучастника, имея возможность не быть привлеченным к уголовной ответственности. Ложным соучастником считается лицо, под контролем полиции, выступающее в роли соучастника преступления, с целью раскрытия или предотвращения преступления. Американское уголовное право считает возможным освобождение от уголовной ответственности ложного соучастника, так как в его действиях отсутствует субъективная сторона состава преступления (в нашем понимании), следовательно,

он не является виновным в совершении преступления. Уголовное право США, предусматривает обстоятельства, при которых возможно склонение лица к совершению преступления с целью привлечения его к уголовной ответственности, то есть (опять в нашем понимании) провокацию со стороны агента²¹. В России, и у нас, как правило по замечанию упомянутого нами Михайлова В.И. “Факты такой квалификации действий оперативных работников или лиц, содействовавших правоохранительным органам на конфиденциальной основе, хотя и причинивших определенный вред и имеющих признаки преступления, но являющихся в сложившихся обстоятельствах единственной практической возможностью пресечь реальное тяжкое преступление, не единичны. Отсутствие надлежащей законодательной базы заставляет изыскивать иные, менее эффективные пути пресечения представляющих повышенную общественную опасность преступлений.”²²

В уже упомянутом нами Сборнике материалов Выпуск I Академия управления МВД России пишут: “под провокацией понимается не склонение законопослушного гражданина к совершению преступления, а стремление вынудить готовящегося к преступлению фигуранта действовать в невыгодных для себя условиях и тем самым облегчить задачу по задержанию и изобличению правонарушителя, для западных правовых систем и правоохранительных органов характерна тенденция к предоставлению подозреваемому лицу возможности совершил преступление под контролем правоприменильного органа.

Орган полиции может выступить против допроса таких лиц в суде по основаниям, указанным в §54 и 96 УПК ФРГ, и отказать суду в предоставлении данных о личности и месте жительстве информаторов и доверенных лиц. В §96 указано, что учреждения и должностные лица не вправе требовать материалы по делу или другие документы, находящиеся на хранении, если вышеупомянутая инстанция считает, что обнародование таких материалов или документов причинит ущерб федерации или землям ФРГ.”²³

Ограничения рамок статьи, не позволяют анализ всех стран, которые применяют метод провокации в интересах уголовной юстиции. Но так как деятельность правоохранительных органов США и ФРГ является эталонным для большинства стран, то можно считать, что применение специальных операций приемлемо, тем более, что США принадлежит к семье общего права, а ФРГ классическая страна континентального права. Изложенное о методах

спецслужб и правоохранительных органах, коррелирует с выводами Михайлова В.И., об условиях при которых вред признается правомерным:

- Общественное признание и допустимость конкретных действий в рамках социально необходимой и полезной деятельности.
- Наличие закона или иного нормативного акта, регламентирующего этот вид профессиональной или иной общественно значимой деятельности и содержащего указание на возможность совершения конкретных действий при определенных обстоятельствах.
- Невозможность иными, без причинения ущерба правоохраняемым отношениям, средствами выполнить служебные обязанности или общественный долг в конкретной обстановке.
- Выполнение действий, составляющих должностную функцию или общественную обязанность, в конкретной обстановке специально уполномоченным законом или иным нормативным актом на то лицом.
- Соблюдение всех необходимых для конкретного случая правил, закрепленных в нормативном акте, регулирующем данный вид служебных обязанностей, деятельности или общественного долга.
- Причинение вреда значительно менее важным интересам, чем те, которые бы пострадали при неисполнении профессиональной функции или иной другой юридической обязанности.

В органах КГБ Советского Союза существовали соответствующие методы работы²⁵. Естественно предположить, что существовали и соответствующие нормативные акты регулирующие эту деятельность. Соответственно в РА они перешли так сказать по наследству. Других технологий обеспечения безопасности не существует, поскольку поскольку все подчиняется единым закономерностям. Нормативно, эти технологии оформлены в законе РА об ОРД от 22.10.2007 года. Согласно части 1 (Право на осуществление оперативно-розыскной деятельности в пределах отведенных им законом полномочий), статьи 8 (Органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность), закона об ОРД РА оперативно-розыскной деятельностью занимаются различные органы государства 1) полиция; 2) органы национальной безопасности; 3) налоговые органы; 4) таможенные органы (в целях пресечения и раскрытия контрабанды и других преступлений); 5) уголовно-исполнительная служба (только в уголовно-исполнительных учреждениях)²⁷. Однако, каждая из вышеперечисленных служб требует своей

технологии работы. Скажем, органы безопасности работают (или по крайней мере должны) независимо от факта наличия того или иного преступления, apriority, так как в силу наличия конфликтного противоборства между государствами, предполагается наличие специфической разведывательно-подрывной деятельности. В силу этого, они решают специфические задачи, такие как накопление информации о целях и задачах противника, его устремлениях. Органы, полиции, скажем уголовный розыск, также занимаются выявлением преступлений. Но, в силу того, что, как правило, большинство преступлений в своей основе имеют корысть, то есть целью является элементарное обогащение, то цели деятельности, а с ним и технология работы меняется. При этом, уголовно-процессуальный кодекс в статьях 27, 176, 177 напрямую обязывает возбуждать уголовное дело, которое связано с особенностью уголовного права, которое гласит: нет преступления без наказания, нет наказания без закона, нет преступления без законного наказания (*Nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*)²⁸. То есть, целью деятельности органов полиции является немедленное пресечение преступной деятельности. Это создает своеобразную юридическую коллизию. Оперативный работник, в ходе получения информации оказывается перед дилеммой, либо запустить механизм возбуждения уголовного дела, или руководствуясь внутренними нормативными документами работать в пределах технологий безопасности, то есть попытаться не только прекратить преступление, но и создать такие условия, где есть возможность контролировать преступление, в полном соответствии с концепцией борьбы с преступлениями ФРГ.

В правовом и уголовно-правовом законодательстве существует статья, при буквальном следовании которым проведение контрразведывательной и разведывательной деятельности может натолкнуться на определенные трудности, а сотрудники попасть под формальные признаки норм особенной части уголовного права. В частности, при проведении ОРМ формально нарушаются или могут быть нарушены статьи УК РА 146, 147, 251, 254, 257. Также нарушаются статьи 27, 176, 177 УПК РА, которые предусматривают обязательное возбуждение уголовного дела, при обнаружении признаков преступления. Однако оперативная практика предполагает, что действия органов дознания направлены на получение информации о признаках преступления, при этом при поступлении такой информации действия оперативных сотрудников направлены на

реализацию соответствующих задач, предусмотренных ведомственными подзаконными актами (к примеру, выявление фактов шпионажа и разработки лиц, причастных к шпионажу). Поэтому, в интересах обеспечения законности и предотвращения наступления нежелательных событий, целесообразно 1 параграф статьи 47 УК РА (Исполнение приказа или распоряжения), персоформить “Не признается преступлением причинение охраняемым уголовным законом интересам лицом, действовавшим во исполнение обязательного для него приказа или распоряжения, данных в установленном порядке. Не признается преступлением деяние, совершенное сотрудниками правоохранительных органов и спецслужб, а также лицами оказывающие содействие органам правопорядка и специальным службам, если эти действия были совершены с целью защиты общественной и национальной безопасности.

Ответственность за причинение такого вреда несет лицо, отдавшее незаконный приказ или распоряжение.”

Данное положение гармонизирует законодательство со статьями 23 и 24 Конституции РА, ст. 12, 14 УПК РА.

Целесообразно, также, по аналогии с США и ФРГ, разработать систему законодательства, которая охватит работу спецслужб по проведению специальных операций. При этом, определить статусы сотрудников, которые в рамках номенклатуры дел, аналогов, упомянутых советских “дел оперативной проверки”, “оперативной разработки” и т.д. будут защищены от возможности оказания давления, в том числе, от правого, при применении по отношению к ним статей 38, 39, 349. часть 2, 350, 308, 309, 146, 147, 251, 254. УК РА и т.д. Статус оперативных работников может быть аналогичен статусу следователей, согласно статьи 55 УПК РА. Необходимо также разработать механизмы по защите членов семьи лиц, активно задействованных в тайных операциях, и законодательно их оформить. Так как в рамках уже существующего законодательства все вопросы, связанные с упомянутыми нами операциями, относятся к государственной тайне, то обсуждение конкретных статей целесообразно провести, после того, как будет принято политическое решение по данному вопросу.

¹ См. Фуко М. Безопасность, территория, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году / М. Фуко; Пер.франц.)|р. В.Ю. Быстрова, Н. В. Суслова, А. В. Шестакова. —СПб.: Наука, 2011г. С.161.

² См. Бобков Ф.Д. Как готовили предателей: Начальник политической контрразведки свидетельствует. М.: Эксмо, 2011.с. 116-117.

³ Ознакомиться с текстом документа можно по ссылке <http://www.lander.odessa.ua/lib23.php>. Негласные войны. История специальных служб 1919-1945г.г. Интернет ресурс: <http://www.lander.odessa.ua/index.php>

⁴ См. Бобков Ф.Д. Как готовили предателей: Начальник политической контрразведки свидетельствует. М.: Эксмо, 2011.с. С.152-153

⁵ См.Эрли П. Признание шпиона (Подлинная история Олдрича Эймса) Пер.с англ. – М.: Международные Отношения. 1998г. С.132.

⁶ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1&lang=rus>

⁷ См.Цагикян С. Ш. “Противодействие коррупции в Армении” СПб.: “Антарес”, 2006г. с.24-26.

⁸ См. Берков А.А. Обозреватель -Observer. N 2.2012г. С.105.

⁹ См. Авдийский В.И. Дадалко В.А. Теневая экономика и экономическая безопасность государства, учебное пособие М., Из-ва Альфа-М, ИНФРА-М 2012. С.105.

¹⁰ См. Быков А. В. (“Международное уголовное право и международная юстиция”, 2013, N 4.Особенности проведения тайных операций ФБР США. <http://www.center-bereg.ru/0615.html>

¹¹ См. Андрианов В.Д. Практика и методы борьбы с коррупцией в Италии. Интернет-ресурс: <http://viperson.ru/articles/praktika-i-metody-borby-s-korruptsiey-v-italii>

¹² См. Авдийский В.И. Дадалко В.А. Теневая экономика и экономическая безопасность государства, учебное пособие М., Из-ва Альфа-М, ИНФРА-М 2012. С.105.

¹³ См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997. Дональд В.Норф, Статья “Закон RICO-теория проведения расследований” С.143.

¹⁴ См. Дорофеев И.Н. Специальные операции как метод борьбы с коррупцией // N 3,С. 45-49

¹⁵ См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997... Дональд В.Норф, Статья “Закон RICO-теория проведения расследований” С.147, 148, 149.

¹⁶ <http://forum.guns.ru/forummisc/blog/376/48842.html>

¹⁷ См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997... Ст. “Некоторые криминалистические проблемы борьбы с организованной преступностью в сфере экономики” С.168.

¹⁸ См.Дорофеев И.Н. Специальные операции как метод борьбы с коррупцией // N 3, С. 45-49.

¹⁹ См. Костылева Э.Р., Чикинова Т.Н, Сборник материалов Выпуск I, Академия управления МВД России, 2001,. Интернет ресурс: http://www.pravo.vuzllib.su/book_z574_page_15.html

²⁰ См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997... Ст. “Правомерный вред и некоторые вопросы нормативного регулирования оперативно-розыскных мероприятий”. С.182.

²¹ См.Авунц А.Р. Уголовно-правовое значение провокации преступления в праве зарубежных стран. Журнал. Проблемы в российском законодательстве. N 3 2012г. Интернет ресурс. <http://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovoe-znachenie-provokatsii-prestupleniya-v-prave-zarubezhnyh-stran>

²² См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997. “Правомерный вред и некоторые вопросы нормативного регулирования оперативно-розыскных мероприятий”. С.183–184.

²³ См. Костылева Э.Р., Чикинова Т.Н., Сборник материалов Выпуск I, Академия управления МВД России, 2001г. Интернет ресурс: http://www.pravo.vuzllib.su/book_z574_page_15.html.

²⁴ См. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: “Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог” М., Из-во Олимп,1997. “Правомерный вред и некоторые вопросы нормативного регулирования оперативно-розыскных мероприятий”. С.188.

²⁵ См. Макаревич.Э. Восток - Запад. Звезды политического сыска. Истории, судьбы, версии. Издательство: Терра- нижний клуб Серия: Секретные миссии 2003г., С.272.

²⁶ Несмотря на распространённость написания оперативно-розыскная деятельность (в таком виде термин употребляется в законодательстве, научной и учебной литературе), нормативным является написание разыскной и оперативно-разыскной (оперативно-разыскная деятельность). (ru.wikipedia.org/wiki/Оперативно-разыскная_деятельность). См. Основы оперативно-розыскной деятельности. Учебный курс И. Юрченко. ИМП РУДН., Разыскной // Русский орфографический словарь: (Электронная версия) / О. Е. Иванова, В. В. Лопатин (отв. ред.), И. В. Нечасева, Л.К. Чельцова. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2004. - 960 с.)

²⁷ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=3093&lang=rus>

²⁸ http://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_proverbs/4373/Нет

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Фуко М. Безопасность, территория, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году / М. Фуко; Пер.франц.)|р. В.Ю. Быстрова, Н. В. Суслова, А. В. Шестакова. СПб.: Наука, 2011г. 544с.
2. Бобков Ф.Д. Как готовили предателей: Начальник политической контрразведки свидетельствует. М.: Эксмо, 2011.595с.

3. Эрли П. Признание шпиона (Подлинная история Олдрича Эймса) Пер.с англ. - М.: Международные Отношения. 1998г. 336с.
4. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1&lang=rus>
5. Цагикян С. Ш. "Противодействие коррупции в Армении" СПб.: "Антарес", 2006г. 173с.
6. Берков А.А. Обозреватель -Observer. N 2.2012г.
7. Авдийский В.И. Дадалко В.А. Теневая экономика и экономическая безопасность государства, учебное пособие М., Из-ва Альфа-М, ИНФРА-М 2012. 496с.
8. Быков А. В. («Международное уголовное право и международная юстиция», 2013, N 4. Особенности проведения тайных операций ФБР США. <http://www.center-bereg.ru/o615.html>
9. Андрианов В.Д. Практика и методы борьбы с коррупцией в Италии. Интернет-ресурс: <http://viperson.ru/articles/praktika-i-metody-borby-s-korrupsiey-v-italii>
10. Кузнецова Н.Ф., Шелли Л., Козлова Ю.Г.: "Изучение организованной преступности: Российско-американский диалог" М., Из-во Олимп, 1997. 320 с.
11. Дорофеев И.Н. Специальные операции как метод борьбы с коррупцией // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2010, N 3.
12. <http://forum.guns.ru/forummisc/blog/376/48842.html>
13. Костылева Э.Р., Чикинова Т.Н. Сборник материалов Выпуск I, Академия управления МВД России, 2001., Интернет ресурс: http://www.pravo.vuzllib.su/book_z574_page_15.html
14. <http://www.lander.odessa.ua/lib23.php>.
15. Негласные войны. История специальных служб 1919-1945г.г. Интернет ресурс: <http://www.lander.odessa.ua/index.php>

Ավետիք Խաչատրյան

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ***Ազգային անվտանգության քրեակրավական ապահովման մեխանիզմների կատարելագործման վերաբերյալ***

Օտարերկրյա պետությունների հասուն ծառայությունների քայլայիշ գործունեությունը, որպես կանոն ուղղված է պետության սահմանադրական կարգի խափանմանը, ինչով էլ պայմանավորված է դրա պաշտպանության խնդիրը: Այսնույն ժամանակ, կոռուպցիան ժամանակակից հասարակությունում գործնականորեն սահմանադրական կարգին համարժեք սպառնալիք է, քանի որ խարիսխում է քաղաքացիների վստահությունը պետական մարմինների նկատմամբ, կազմակերպություն է պետության սոցիալական և տնտեսական կյանքը, քայլայում է պետական կառավարման համակարգը: Դրա հետ մեկտեղ այն քարնված է կոռուպցիայի փաստերի քողարկման ձևերի և մեթոդների առկայությամբ, որը հասուն է հասուն ծառայությունների քայլայիշ գործունեությանը: Դրանով է պայմանավորված կոռուպցիայի դեմ պայքարում հասուն ծառայությունների հասուն գործիքների կիրառումը, ինչը պահանջում է կոռուպցիայի դեմ պայքարում մարմինների գործունեության քրեակրավական մեխանիզմների կատարելագործում:

Հիմնարարեր-կոռուպցիա, սահմանադրական կարգ, քարնված, քայլայիշ գործունեություն, քրեակրավական մեխանիզմներ

Avetik Khachatryan

graduate student of the Chair of Criminal Law and Criminal Procedural Law of the Institute of Law and Policy of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY***About improvement of mechanisms of criminal legal protection of national security***

Subversive activities of intelligence agencies of the foreign states are usually directed to blasting the constitutional system of the state, then are caused a problem of her protection. In too time corruption in modern society, practically poses equivalent threat to the constitutional system as undermines trust of citizens to authorities, will disorganize social and economic life of the state, decomposes government of management. At the same time, she is characterized by high latency, existence of forms and methods of concealment of the facts of corruption which is inherent in subversive activities of special services. Need of application for fight of tools with her characteristic of special services is dictated to these that demands improvement of criminal legal mechanisms of ensuring activity of bodies for fight against corruption.

Keywords: corruption, constitutional system, latency, subversive activities, criminal legal mechanisms.

ГАРИК ХУДОЯН

Старший лейтенант полиции,
преподаватель кафедры уголовного процесса
Образовательного комплекса полиции Республики Армения,
аспирант Образовательного комплекса полиции РА

ТЕРРОРИЗМ И УГРОЗЫ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В научной статье автор обсуждает терроризм в контексте современных угроз безопасности. Предметом научного исследования являются внутригосударственные и международные правовые определения терроризма, факторы, влияющие на терроризм, а также тенденции его развития. В то же время, обсуждаются пути и средства предотвращения терроризма и борьбы с ним, на основе чего автором выдвинуты соответствующие предложения.

Ключевые слова: терроризм, международный терроризм, вахабизм, организованная преступность, террористическая группировка, дестабилизация.

Нарастающие в современном мире противоречия делают неизбежным пересечение интересов различных государств, группировок, идеологий и т.д., что является одним из источников возникновения кризисов и конфликтов. В числе угроз планетарного масштаба можно отметить рост запасов оружия массового уничтожения, вооруженные конфликты, массовую бедность в развивающихся странах, загрязнение окружающей среды и истощение природных ресурсов, неконтролируемые потоки беженцев, наркотрафик, организованная преступность и т.д. В длинном списке угроз человечеству, государствам и общечеловеческим ценностям своей безликостью и особой жестокостью выделяется международный терроризм.

Для понимания самой сути проблемы, необходимо разъяснить понятие терроризма. Несмотря на все предпринимаемые попытки, до сих пор не выработано универсальных дефиниций терроризма и международного терроризма. Устоявшегося определения терроризма нет и в международном праве, несмотря на многочисленные попытки выработать его². Терроризм, как сложное многомерное явление, динамично развивается, в результате чего постоянно появляются новые его формы.

Первая неудачная попытка закрепить определение терроризма на международном уровне была предпринята в Женевской Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказания за него 1937 года. В ней терроризм был определен как “любые преступные действия, направленные против государства и нацеленные или рассчитанные на то, чтобы вызвать чувство страха у определенных лиц или группы лиц, или у широкой

общественности”. Это определение подверглось критике за неточность, а Конвенция так и не вступила в силу, поскольку не была ратифицирована необходимым числом государств³.

Из имеющихся определений понятия международного терроризма уместно упомянуть статью 2331 главы 113б Федерального Уголовного кодекса США, в которой международный терроризм определяется как “деятельность, которая включает в себя насилие, либо действия, угрожающие жизни людей, которые являются нарушением уголовного права Соединенных Штатов либо любого Штата и которые направлены на: а) устрашение либо принуждение гражданского населения; б) влияние на политику государства посредством устрашения либо принуждения; в) влияние на руководство государством посредством массового поражения, покушения, либо захвата заложников; и осуществляемых за пределами территории Соединенных Штатов”⁴.

Хотя международным сообществом принят ряд международных договоров, направленных на борьбу с конкретными видами терроризма, на уровне ООН на сегодняшний день не достигнуто никакой договоренности об определении понятия “терроризм”⁵. Один из судей Международного суда заметил, что “терроризм - это термин, не имеющий какого-либо юридического значения. Это просто способ обозначения деятельности государств или индивидов, которая широко осуждается и характеризуется либо незаконными методами, либо целями, либо и тем и другим”⁶. Однако, само по себе определение терроризма многое ставит на карту⁷. Определение какого-либо действия как террористического означает не просто утверждение,

что оно обладает определенными характеристиками, но и осуждение его. Определение какого-либо действия как теракта имеет также серьезные последствия для сотрудничества между государствами, в частности, для таких его видов, как обмен разведывательной информацией, взаимная правовая поддержка, замораживание и конфискация финансовых средств и экстрадиция⁸. Так, в проекте Всеобъемлющей конвенции о терроризме, который в настоящее время рассматривается в ООН, делается попытка дать определение того, что такое “террористическое деяние”. Определение терроризма в существующем на сегодняшний день проекте Конвенции неоднозначно. Статья 2 Проекта гласит: “Любое лицо совершает преступление в соответствии со смыслом настоящей Конвенции, если оно каким бы то ни было образом, незаконно и умышленно причиняет смерть или тяжкое телесное повреждение любому лицу; серьезный ущерб государственной или частной собственности, в том числе, месту общественного использования, государственному или правительству зданию, системе общественного транспорта, объекту инфраструктуры или окружающей среде; ущерб собственности, местам, объектам или системам, упомянутым в пункте 1 (b) настоящей статьи, который влечет или может повлечь за собой крупные экономические убытки, когда цель такого деяния, в силу его характера или контекста заключается в том, чтобы запугать население или заставить правительство или международную организацию совершил какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия”⁹. Но это слишком объемное определение подверглось критике за неточность¹⁰.

Государства члены Европейского Союза договорились о минимальном определении терроризма в Рамочном решении ЕС о борьбе с терроризмом. Это определение называет список преступных действий, которые в целях сотрудничества между государствами членами Европейского Союза должны рассматриваться как террористические действия в случае, если они преследуют одну из следующих целей: серьезно запугать население; незаконно заставить правительство или международную организацию совершил какое-либо действие или воздержаться от его совершения; серьезно дестабилизировать или разрушить основные структуры государства или международной организации¹¹.

В последние годы наблюдается формирование нового качества терроризма, в основе идеологической базы которого лежит крайнее

текущее исламистского радикализма (ваххабизм¹²). Получила развитие и организационная структура этого движения, основывающаяся на сетевом принципе взаимодействия часто автономных и инициативных ячеек, имеющих способность к “умножению”. Если раньше источниками таких угроз были государства, то теперь они исходят, главным образом, от негосударственных действующих лиц и даже религиозных фанатиков. В современную эпоху информационных технологий первичное значение приобретает не только и не столько реальный масштаб вооруженного насилия и причиненный им ущерб, сколько более широкий эффект дестабилизации и возможность повлиять на политическую ситуацию, эффект и масштабы которой намного превышают прямой ущерб от терактов.

Отличительная особенность современного международного терроризма - это выраженная этноконфессиональная природа, которая проявляется в способности адаптации к новым условиям глобальной экономики и geopolitiki. Одним из проявлений этой адаптации в конце 90-х годов XX в. стал переход от жестко организованных локальных террористических групп к свободно структурированным международным сетям террористических сообществ.

Глобальный характер угрозы международного терроризма вынудил международное сообщество объединить усилия в борьбе с этим злом. Хотя попытки организовать широкую антитеррористическую коалицию проводятся, все же можно констатировать, что предпринятых усилий недостаточно. В Хартии ОБСЕ о предупреждении терроризма и борьбе с ним государства-участники ОБСЕ подтвердили, что они “обязуются принимать эффективные меры против терроризма и осуществлять все контртеррористические меры и сотрудничество в соответствии с принципом верховенства права, Уставом ООН и соответствующими положениями международного права, международными стандартами в области прав человека и, где это применимо, положениями международного гуманитарного права...”¹³. Под эгидой ООН и ее агентств в целях борьбы с конкретными аспектами терроризма принятые 13 международных конвенций. Обычно они принимались в качестве реакции на конкретное событие или трагедию¹⁴. Так же приняты важнейшие резолюции¹⁵, составляющие основу современного подхода ООН относительно проблемы международного терроризма. Поскольку большинство стран-участников ОБСЕ является также членами Совета Европы,

особенно важное значение имеют правовые механизмы Совета Европы, в том числе: Европейская конвенция о пресечении терроризма 1977 г. и протокол к ней 2003г.; Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма (2005)¹⁶; Конвенции о компьютерных преступлениях и об отмывании доходов¹⁷.

Общая позиция Совета Европейского Союза, принятая после терактов 11-ого сентября 2001 г., определяет “террористическую группу” как организованную группу лиц, действующих совместно в целях совершения террористических актов, независимо от ее состава или уровня развития ее структуры¹⁸. Европейским Союзом также установлены свои собственные процедуры включения в перечень террористических организаций и лиц посредством использования ряда общих позиций в контексте общей внешней политики и политики безопасности¹⁹. В рамках реакции ЕС на проблему терроризма был назначен координатор по борьбе с терроризмом и утверждена контртеррористическая стратегия ЕС, которая состоит из 4 частей: 1) предотвращение, 2) защита, 3) блокирование, 4) реагирование.

Одним из способов борьбы с терроризмом является запрещение организаций, которые пропагандируют и поддерживают терроризм. В договорах ООН в области борьбы с терроризмом и в Резолюции N 1373 Совета Безопасности признается, что особо важное значение имеет пресечение финансирования организаций, которые поддерживают терроризм. Также может быть целесообразным запретить апологетам терроризма обнародовать на радио и телевидении свои взгляды по поводу политического насилия²⁰. С более широкой точки зрения (в том числе, учитывающей права человека), можно утверждать, что незаконной должна считаться не сама террористическая организация, а ее деятельность. Европейский суд подчеркнул это обстоятельство. Меры по вмешательству в право какой-либо организации на свободу объединений должны приниматься только, в том случае, если организация занимается незаконной деятельностью²¹. Судебные дела, связанные с законом о предотвращении терроризма и, в частности, о запрещении пропаганды, направленной на подрыв территориальной целостности государства, можно встретить и в правоприменительной практике Европейского Суда (ЕСПЧ)²².

Существование уголовной ответственности за такие преступления, как подстрекательство к совершению террористических актов, по сути, должно служить сдерживающим средством.

Ответственность *ex post* (по факту) имеет особое значение в делах о подстрекательстве к совершению террористических актов, об оправдании и восхвалении терроризма и, в целом, в случаях высказываний, оправдывающих насилие и прочее преступное поведение. Последующая ответственность за высказывания, при условии наличия четкой формулировки закона и осуществления уголовного преследования за такие правонарушения, в соответствии с международными нормами справедливого судебного разбирательства, будет, скорее всего, иметь меньшее влияние на сущность права на свободу выражения мнений, и поэтому такому виду ответственности должно отдаваться предпочтение по сравнению с предварительным запретом, который следует применять в действительно исключительных обстоятельствах²⁴. Как ООН, так и Европейский Союз учредил перечень запрещенных или объявленных вне закона организаций. Введены санкции, направленные против физических лиц, организаций и государств, поддерживающих терроризм²⁵. Сразу же после терактов 11 сентября 2001 года Резолюцией 1373 (2001) Совета Безопасности на все государства были возложены единообразные, требующие неукоснительного исполнения обязательства в области борьбы с терроризмом, в том числе, внесение физических лиц и организаций, связанных с терроризмом, в специальные перечни, а также замораживание финансовых активов. Резолюцией 1373 учрежден Контртеррористический комитет для контроля за выполнением резолюции и содействия предоставлению государствам технической помощи. Согласно международному праву и практике, финансовые активы лиц и организаций, включенных в перечень ООН, а также граждан и организаций третьих стран, включенных в перечень ЕС, должны быть заморожены. Помимо этого, в ряде стран существуют внутригосударственные режимы в отношении внесения в перечень и замораживания финансовых активов (например, в США и Соединенном Королевстве).

Таким образом, рассматривая основные глобальные угрозы и вызовы во главе с международным терроризмом, необходимо подчеркнуть, что они не существуют сами по себе, и тесно переплетаясь, взаимно дополняют друг друга, усложняя их разрешение. Эти проблемы не могут быть решены с помощью только военной силы или средствами отдельного национального государства. Всем этим угрозам можно противостоять только коллективными усилиями. Необходим глобальный механизм координации и сотрудничества между субъектами

международного права. Предотвращение и ликвидация международного терроризма возможна при условии выполнения конкретных шагов, в числе которых: полное и неукоснительное подчинение существующим международным нормам “*Jus cogens*”, регулирующим сферу терроризма; полное перекрытие преступных финансовых потоков; ужесточение контроля за отмыванием преступно нажитых денег и капиталов; неукоснительное

применение принципа неизбежности наказания; оперативный обмен информацией между спецслужбами стран членов ООН; запрещение организаций, которые пропагандируют и поддерживают терроризм.

¹ В своем Докладе о ходе работы Подкомиссии по поощрению и защите Прав человека специальный докладчик ООН по вопросу о терроризме и правах человека Калиопи Куфа отмечает, что 109 определения были введены в период между 1936 и 1981 годами. См.: Калиопи Куфа. Доклад о ходе работы Подкомиссии по поощрению и защите Прав человека (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2001/31, 27 June 2001), стр.8.

² Например, в пункте 3 Декларации о мерах по ликвидации международного терроризма в приложении к резолюции Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/49/60 от 9 декабря 1994 г. указано, что к терроризму относятся “преступные акты, направленные или рассчитанные на создание обстановки террора среди широкой общественности, группы лиц или конкретных лиц в политических целях...”. См.: Декларации о мерах по ликвидации международного терроризма в приложении к резолюции Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/49/60 от 9 декабря 1994 г.

³ См.: Countering Terrorism, Protecting Human Rights, A Manual (Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Warsaw, Poland, p. 25. См. так же: Helen Duffy. The “War on Terror” and the Framework of International Law (Cambridge University Press, UK 2005), p. 19; Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism of 1937, never entered into force, League of Nations, Doc. C.546M.383 1937 V 19, pp. 34, 88.

⁴ См.: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2331>. См. так же: <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism/terrorism-definition>.

⁵ В Римском Статуте Международного уголовного суда прямо не упоминаются акты терроризма, и, тем не менее, статут дает определение и применим к ряду преступлений, в том числе к преступлениям против человечности и другим, которые могут включать акты терроризма. Более подробно см.: Cassese A. International Criminal Law. Oxford, 2003, pp. 120-132.

⁶ См.: Higgins R. The General International Law of Terrorism. - In: Higgins R., Flory M. (Eds.). Terrorism and International Law. London, 1997, p. 24.

⁷ См.: Marks. S., Clapham A. International Human Rights Lexicon. Oxford, 2005, p. 345.

⁸ См.: Countering Terrorism, Protecting Human Rights, A Manual (Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Warsaw, Poland), p. 25.

⁹ См.: Генеральная Ассамблея ООН, Доклад Специального комитета, учрежденного резолюцией 51/210 Генеральной Ассамблее от 17 декабря 1996 г. на своей 6-ой сессии (28 января - 1 февраля 2002 г.), документ A/57/37.

¹⁰ См.: Andreu-Guzmán F. Terrorism and Human Rights No. 2: New Challenges and Old Dangers. – In: International Commission of Jurists Occasional Papers, No. 3 Geneva, 2003, p. 34..

¹¹ См.: Рамочное Решение Совета Европейского Союза от 13 июня 2002 г. о борьбе с терроризмом (2002/475/JHA), статья 1(1), ОЖ (OJ) L 164, 22/06/2002.

¹² По мнению Р. А. Силантьева: “Сейчас под ваххабизмом понимается не конкретная и четко выраженная религиозная идея, а совокупность идеологий исламского происхождения, проповедующих крайнюю нетерпимость к инаковерующим и инакомыслящим. И оправдывающих их убийство. Проще говоря, традиционные мусульмане уживаются с представителями иных исповеданий, а ваххабиты – нет”. См.: <http://www.gazetanv.ru/article/?id=833>.

¹³ См.: Хартия ОБСЕ о предупреждении терроризма и борьбе с ним (принята на 10-й встрече Совета министров в 2002 году). URL: <http://www.osce.org/documents/mcs/2002/12/4174ru.pdf>.

¹⁴ См. тексты конвенций на веб-сайте ООН: <http://www.un.org/russian/documents/convents/terrorism.htm>.

¹⁵ Более подробную информацию можно найти на веб-сайте ООН: <http://www.un.org/russian/terrorism/instruments.Shtml>.

¹⁶ См.: Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма (СДСЕ 196, был открыт для подписания 16 мая 2005 г. в Варшаве и вступил в силу 1 июня 2007 г.).

¹⁷ См.: Конвенция о компьютерных преступлениях (СДСЕ 185 и протокол к ней). См. Также: Конвенции об ответственности за коррупцию (СДСЕ 173 и СДСЕ 174) и Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии, конфискации доходов от преступной деятельности и финансировании терроризма (СДСЕ 198, еще не

вступила в силу).

¹⁸ См.: Общая позиция Совета ЕС 2001/931/CFSP от 27 декабря 2001 г. о применении конкретных мер по борьбе с терроризмом. На своем внеочередном заседании, состоявшемся 21 сентября 2001 г., Европейский Совет охарактеризовал терроризм как один из основных вызовов, с которым столкнулось мировое сообщество, и определил, что борьба с терроризмом является одной из приоритетных целей Европейского Союза. Общая позиция была принята в целях введения дальнейших мер в дополнение к Резолюции 1373 (2001) Совета Безопасности. В частности, в ней содержится список лиц, групп и организаций, вовлеченных в террористическую деятельность, чьи средства и иные финансовые активы подлежат заблокированию в рамках борьбы с финансированием терроризма.

¹⁹ См.: сноска 17. См. также: Общая позиция Совета ЕС 931; Общая позиция Совета ЕС 96/746/CFSP от 26 февраля 2001 г. о дополнительных рестриктивных мерах, направленных против “Талибана”, и о внесении изменений в Общую позицию.

²⁰ См.: Контртеррористическая стратегия ЕС (одобрена Советом по вопросам правосудия и внутренних дел в декабре 2005 г.).

²¹ Однако попытки ввести в Соединенном Королевстве и Ирландии широкие запреты на трансляцию в период волнений в Северной Ирландии дискредитировали эту тактику.

²² “Безответственные публикации в газете не могли использоваться в качестве доказательств судом или правительством государства, уважающего принцип верховенства права. Территориальная целостность, национальная безопасность и общественный порядок не были поставлены под угрозу деятельностью объединения, цель которого заключалась в содействии развитию региональной культуры, даже если она подразумевала, в том числе, пропаганду культуры меньшинства; существование меньшинств и различных культур в какой-либо стране - это исторический факт, который “демократическое общество” обязано не только допускать, но защищать и поддерживать в соответствии с принципами международного права” См.: Сидиропулос и другие против Греции, [Sidiropoulos and Others v. Greece], (дело N 57/1997/841/1047), 10 июля 1998 г., п. 41).

²³ См.: Инкал против Турции [Incal c. Turquie], (заявление N 41/1997/825/1031) постановление от 9 июня 1998 года, §§ 58-59, Сборник постановлений и решений 1998-IV. См. также: Джайлан против Турции [Ceylan c. Turquie], (заявление N 23556/94), § 36, ЕСПЧ 1999-IV.; Сюrek и Оздемир против Турции [Sürek et Özdemir c. Turquie], § 61.; Энрики Батасуна и Батасуна против Испании [Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne], (заявление NN 25803/04 и 25817/04), §§ 88-95, ЕСПЧ 2009.

²⁴ См.: Countering Terrorism, Protecting Human Rights, A Manual (Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), Warsaw, Poland, p.284.

²⁵ См.: Резолюция Совета Безопасности ООН N 1267 от 15 октября 1999 г., документ S/RES/1267 (1999).

Список литературы

1. Andreu-Guzman F. Terrorism and Human Rights No. 2: New Challenges and Old Dangers. – In: International Commission of jurists Occasional Papers, No. 3 Geneva, 2003.
2. Cassese A. International Criminal Law. Oxford, 2003.
3. Counteracting Terrorism, Protecting Human Rights, A Manual (Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), (Warsaw, Poland) 312 p.
4. Helen Duffy, The “War on Terror” And the Framework of International Law (Cambridge University Press, UK 2005), 542 p.
5. Higgins R. The General International Law of Terrorism. - In: Higgins R., Flory M. (Eds.). Terrorism and International Law. London, 1997, 375 p.
6. Marks. S., Clapham A. International human Rights Lexicon. Oxford, 2005, 472 p.
7. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма в приложении к резолюции Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/49/60 от 9 декабря 1994 г.
8. Конвенция Совета Европы о предупреждении терроризма, СДСЕ N196, (<http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/196>).
9. Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии, конфискации доходов от преступной деятельности и финансировании терроризма, СДСЕ N198, Варшава, 16/05/2005, (<http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/198>).
10. Конвенция о компьютерных преступлениях, СЕД N185, Будапешт, 23/11/ 2001 (<http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>).
11. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию, СЕД N173, Страсбург, 27/01/1999, (<http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>).
12. Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию, СЕД N174, Страсбург, 04/11/1999, (<http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/174>).
13. Хартия ОБСЕ о предупреждении терроризма и борьбе с ним (принята на 10-й встрече Совета министров в 2002 году). URL: <http://www.osce.org/documents/mcs/2002/12/4174ru.pdf>.
14. Рамочное Решение Совета Европейского Союза от 13 июня 2002 г. о борьбе с терроризмом (2002/475/J HA), статья 1(1), ОЖ (ОJ) L 164, 22/06/2002.
15. Калиопи Куфа. Доклад о ходе работы Подкомиссии по поощрению и защите Прав человека (UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2001/31, 27 June 2001).

16. Генеральная Ассамблея ООН, Доклад Специального комитета, учрежденного резолюцией 51/210 Генеральной Ассамблей от 17 декабря 1996 г. На своей 6-ой сессии (28 января - 1 февраля 2002г.), документ A/57/37.
17. Контртеррористическая стратегия ЕС (одобрена Советом по вопросам правосудия и внутренних дел в декабре 2005 г.).
18. Общая позиция Совета ЕС 2001/931/CFSP от 27 декабря 2001 г. о применении конкретных мер по борьбе с терроризмом.
19. Общая позиция Совета ЕС 96/746/CFSP от 26 февраля 2001 г.
20. Сидиропулос и другие против Греции [Sidiropoulos and Others v. Greece], (дело N 57/1997/841/1047), 10 июля 1998 г., п. 41).
21. Инкал против Турции [Incal c. Turquie], (заявление N 41/1997/825/1031) постановление от 9 июня 1998 года, §§ 58-59, Сборник постановлений и решений 1998-IV.
22. Джейлан против Турции [Ceylan c. Turquie], (заявление N 23556/94), § 36, ЕСПЧ 1999-IV.
23. Сюrek и Оздемир против Турции [Sürek et Özdemir c. Turquie], § 61.
24. Эирри Батасуна и Батасуна против Испании [Herri Batasuna et Batasuna c. Espagne], (заявление NN 25803/04 и 25817/04), §§ 88-95, ЕСПЧ 2009.
25. Резолюция Совета Безопасности ООН N 1267 от 15 октября 1999 г., документ S/RES/1267 (1999).
26. Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism of 1937, never entered into force, League of Nations Doc. C.546M.383 1937 V 19, 34, 88.
27. <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2331>
28. <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism/terrorism-definition>
29. <http://www.gazetanv.ru/article/?id=833>
30. <http://www.un.org/russian/documents/convents/terrorism.htm>
31. <http://www.un.org/russian/terrorism/instruments.shtml>.

Գարիկ Խուդոյան

Ոստիկանության ավագ լեյտենանտ,
 ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի քրեական
 դատավարության անդինի դասախոս
 ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ***Ահարեկչություն և անվտանգության սպառնալիքները ժամանակակից աշխարհում***

Գիտական հոդվածում հեղինակը բննարկում է ահարեկչությունը անվտանգության արդի մարտահրավերների համատեքստում: Գիտական հետազոտության առարկա են հանդիսացել ահարեկչության ներպետական և միջազգային իրավական բնորոշումները, ահարեկչության վրա ազրող գործուները, զարգացման միտումները: Սիևնույն ժամանակ, քննարկվել են նաև ահարեկչության կանխարգելման, դրա դեմ պայքարի եղանակները և միջոցները, որի հիման վրա հեղինակի կողմից արվել են համապատասխան առաջարկություններ:

Հիմնարարեր - ահարեկչություն, միջազգային ահարեկչություն, վահարիզմ, կազմակերպված հանցավորություն, ահարեկչական խումբ, ապակյունացում:

Garik Khudoyan

Police Senior Lieutenant,

Lecturer at Chair of Criminal Procedure of Police Educational Complex of the Republic of Armenia,
 PhD student of Police Educational Complex of the Republic of Armenia

SUMMARY***Terrorism and security threats in contemporary world***

The terrorism in the context of contemporary security threats is discussed in scientific article. The internal and international legal definitions, factors, affecting on terrorism, and dynamics of terrorism have been studied. At the same time, the ways and tools of prevention and combating terrorism are also discussed, and appropriate proposals have been made by author.

Keywords: terrorism, international terrorism, Wahhabism, organized crime, terrorist group, destabilization